

početnim masovnim napadima na civilno stanovništvo, što je, Muslimane pokrenulo u egzodus.

I pored svega, inostrane reakcije nisu bile jednoglasne. Neslaganja su imala veliki uticaj na kašnjenje jedinstvenog odgovora, otupljujući žaoku međunarodne osude srpskog rukovodstva i komplikujući napore na poduzimanju blagovremenih multilateralnih mjera. Ovo odsustvo volje za poduzimanjem blagovremene akcije bilo je posebno značajno u krucijalnom početnom periodu kada je na raspolaganju bilo mnogo više opcija za pomoć Bosanskoj vladi i kada se genocid mogao u potpunosti obustaviti prije nego što je najveća šteta bila napravljena. Srpski zvaničnici nadzirali su taj rascijep veoma pomno. Oni su bili veoma brzi u prilagodavanju takvim različitim pogledima na Zapadu, pa su prilagođavali svoje informativne kampanje u inostranstvu tako da one pojačavaju njihove vlastite argumente u suprotstavljanju kritikama kod kuće.

Neke evropske vlade, a posebno grčka, odbacivale su svaku osudu Srba, dok se Rusija uzdržavala od kritika držeći ih na golom minimumu. U oba slučaja, domaći akteri, kao što su hijerarhija Pravoslavne crkve u Grčkoj i crveno-braon koalicija u Rusiji, bili su čak veoma žestoki u odbrani srpske politike. Iako je to bilo ojačano dugotrajnim vezama sa Srbijom, interesi Grčke i Rusije bili su koncentrisani na konkretna pitanja, koja su vjerovatno bila odlučujuća u formiranju njihovih benignih stavova. Grčka vlada prvenstveno je vodila računa o regionalnom balansu snaga. Ta zemlja se i sama pripremala za potencijalne vlastite teritorijalne zahtjeve na Balkanu, a profitirala je na račun izbjegavanja sankcija prema Srbije.

Za ruske čvrstorukaše na lijevom i na desnom krilu Bosna i Hercegovina je bila pogodna batina koju su koristili protiv Jeljcinove vlade u borbi za vlast na domaćem terenu. Bosanski konflikt doživljavan je i kao zamjena za rat protiv Zapada i njegovih vrijednosti za koje su smatrali da ih zastupaju Muslimani a Srbi su bili ti koji im se suprotstavljaju. Van domaćih nadmudrivanja u borbi za uticaj, ruski nacionalisti su generalno bili nestrpljivi da Rusiji osiguraju ulogu velike sile za koju su smatrali da je zaslužuje. Naprimjer, predstavnici ruske vojske tjeroali su Jeljcinovu vladu da pokaže kako je Rusija velika sila tako što će se umješati u Bosnu i Hercegovinu. Nakon što su se ruski mirovnjaci razmjestili u Sarajevu, ruska vojna štampa je nastojala da Moskva iskoristi proširenje vojne uloge da bi ojačala svoj uticaj u inostranstvu. Jedan vojni komentator je pitao: *"Zašto se ne slijedi logika gro-moglasne najave povratka Rusije u međunarodne odnose (u Ministarstvu inostranih poslova Rusije)? Ako zemlja, koja zna šta hoće, ne podržava ruski kontigent u Sarajevu... postavlja se pitanje: Da li se, uopšte, isplati tako*

miješanje u Bosnu"? ⁽⁸⁾ Moskva je, vjerovatno, htjela, da, pored ostalog, spriječi presedan vojne intervencije od strane međunarodne zajednice. Takve akcije mogle bi u budućnosti pogoditi Moskvu u vezi sa njenim postupcima prema susjednim zemljama u zaštiti tamošnje ruske zajednice, ili u vezi sa postupcima prema vlastitim manjinama. Kada je u pitanju Jeljcin i njegova uzdržljivost u pokazivanju suviše vidljive saglasnosti sa politikom zapada prema Bosni i Hercegovini, bila je, bez ikakve sumnje, motivisana velikom zabrinutošću da ne pruži svojim domaćim protivnicima argumente koje bi ovi mogli iskoristiti protiv njega. Kako je Jeljcinu bilo važno da se i dalje tako ponaša zbog rastuće moći opozicije, on je, ipak, balansirao jer je htio izbjeći iznenađan prekid odnosa sa Zapadom.

U islamskom svijetu Irak i Libija su očito po tom pitanju stajali po strani. Obje zemlje su imale dugotrajne odnose sa Beogradom; kupovinu oružja i servisiranje, što su, bez ikakve sumnje, željeli produžiti. Isto tako, i Irak i Libija u principu su se protivili bilo kakvoj multilateralnoj akciji zbog svojih komplikovanih odnosa sa UN-om.

Dok je uticaj svjetskih izopćenika, kao što su Irak i Libija, bio neznatan, negativna uloga, koju su igrale mnogo respektabilnije i moćnije vlade, prouzrokovala je teže posljedice. Poricanje od strane istaknutih ličnosti na Zapadu i njihovo pogrešno tumačenje situacije, imalo je uticaja na brzinu i stepen upoznavanja sa stanjem pa, prema tome, i na osudu i konkretne međunarodne akcije. Isto tako značajno bilo je nepristajanje nekih ključnih evropskih vlada da se umiješaju, jer je time spriječeno postizanje konsenzusa o poduzimanju efikasnih akcija. Iako je miješanje Rusa moglo zabrinuti kreatora politike na Zapadu, ono je, istovremeno, bilo i izgovor da se učini manje.

Iako su publicitet i osuda, sami po sebi, važan dio ukupnog odgovora, u mnogim slučajevima oni nisu dovoljno uticajni da bi mogli zaustaviti genocid. Na kraju krajeva, svaka realistička strategija zaustavljanja genocida podrazumijeva i spremnost za poduzimanje mnogo konkretnijih koraka. U zavisnosti od izabranog scenarija, strategija može uključiti ekonomske sankcije, političku izolaciju i zaštitu žrtava, koja se, čak, može proširiti do oružane intervencije na strani žrtve, ili, pak, sigurnosnu pomoć žrtvi da bi joj se omogućila vlastita odbrana.

3. Gonjenje ratnih zločinaca

Dovodenje počinitelja ratnih zločina pred sud ima ključnu ulogu u odvratanju potencijalnih počinitelja i u ublažavanju potencijalnih zahtjeva za pojedinačnom osvetom.

Nerealno je očekivati da će inicijatori zločina sami kazniti svoje zločince. Uprkos uvjerenjima koja su davali, vlasti bosanskih Srba ne žele sami vršiti istragu i goniti glavne ratne zločince. Kada su međunarodni mediji u septembru 1992. godine, počeli vršiti pritisak za poduzimanje kontramjera, nakon što se saznalo za Muslimane koje je srpska policija izvukla iz zarobljeničkog konvoja, koji se kretao prema Travniku, i ubila, rukovodstvo policije bosanskih Srba je - nakon površne istrage - izjavilo: *"Određeni broj ljudi koji su se kretali ka Travniku izgubio je toga dana živote"*, i taj predmet je bio zaključen.⁽⁹⁾ U maju 1994. godine, pred sud su bila izvedena dva brata, koji su pripadali rukovodstvu srbijanske paravojne formacije "Žute ose", zbog zločina koje su počinili i protiv Muslimana i protiv Srba. Ovaj događaj, međutim, trebalo je da skrene međunarodne kritike sa vlade u Beogradu i fokusira ih na čisto kriminalne aktivnosti. Ustvari, hapšenje, a zatim tajno oslobađanje braće na teritoriji Bosne i Hercegovine, bila je varka sa ciljem da se pokaže međunarodnoj javnosti da zakon i red postoje.⁽¹⁰⁾

U takvim okolnostima, jedina razumna alternativa bila je nezavisni međunarodni tribunal. Savjet bezbjednosti UN-a, uspostavio je tribunal za gonjenje ratnih zločinaca sa prostora bivše Jugoslavije. Početkom 1994. godine Vlada SAD ponovo je potvrdila svoje opredjeljenje za gonjenje ratnih zločinaca. Iako se ovakvi naponi mogu i dalje vršiti, postojeći zakonski mehanizam sugerira da su veoma slabi izgledi za postizanje uspjeha u efikasnom gonjenju ratnih zločinaca. Ali, kako je jedan posmatrač napomenuo, OUN je, na početku, imenovala samo dva tužioca u poređenju sa 1.170 tužilaca koji su bili uključeni u pripremu procesa u Nirnbergu.⁽¹¹⁾ Ako međunarodna zajednica ne bude imala volje da upotrijebi svoj uticaj, ni šanse po ovom pitanju, takođe, neće biti dobre. Sasvim razumljivo, Jugoslavenska vlada nastojala je ignorirati tribunal koji se formirao, ne spominjujući čak ni vlastite tvrdnje o zločinima protiv Srba da bi izbjegla stvaranje utiska o priznavanju njegove jurisdikcije. Radomir Smiljanić, predsjednik društva srpskih nacionalista "Bijela ruža", napomenuo je, ne bez osnove: *"Smiješno je govoriti o Nirnberškom sudenju srpskom narodu! Prvo, ne možete pobjednika izvesti pred sud. Gospodo, Srbi su pobjedili i taj mali detalj je zaboravljen!"*⁽¹²⁾

U mandatu Suda, očito, nije ekstradicija osumnjičenih zbog suđenja. Iako je moguće i suđenje u odsutnosti, nekadašnji glavni odvjetnik suđenja u Nirnbergu, Dreksel Špreher (Drexel Sprecher), pojasnio je, u intervjuu u februaru 1993. godine, poteškoće koje iz toga proizilaze. On je upozorio: *"Bilo bi mnogo bolje, naravno, ako u svojim rukama imamo te ljude koji... su osumnjičeni, da im damo priliku za preliminarnu odbranu, ako je uopšte imaju, i da ih onda, ako i dalje mislimo da su krivi, pozovemo (da ostanu)"*.⁽¹³⁾

Naravno, neki od potencijalnih klijenata tribunala, kao što su Šešelji ili Boban, bili su, ili bi mogli biti, odbačeni od strane svojih gazda kao teret političke odgovornosti. Međutim, čak i ako padnu u nemilost oni neće biti dostupni, pošto bi nepristrasno ispitivanje lica, koja više nisu dio sistema, moglo otkriti njihovu povezanost sa pojedincima na visokom položaju u tom sistemu. Stoga, iako ministar pravosuđa Jugoslavije tvrdi da bi trebalo goniti optužene za ratne zločine, on je brže bolje dodao da bi gonjenje vršili samo lokalni sudovi, pošto *"mi ne možemo prihvatiti ekstradiciju naših građana... da li je uopšte opravdano izručivati vlastite građane?"*⁽¹⁴⁾ U dijelu Bosne pod srpskom kontrolom, kao i u samoj Srbiji, često su se na državnim medijima pojavljivali pravni eksperti koji su u ime vlasti govorili da bi svaki takav tribunal bio nezakonit.

U stvarnosti, kako sada stvari stoje, Tribunal može pripremiti optužnice koje bi mogle obeshrabriti optužene da putuju u inostranstvo. U najboljem slučaju, neki ratni zločinci nižeg ranga, koje oni na vlasti smatraju političkim rivalima, mogli bi diskretno biti suđeni u Jugoslaviji ili, naprosto, izručeni u cilju spašavanja obraza. Slabe su šanse, međutim, da će oni glavni, kao što su Milošević, Karadžić, Boban ili general Mladić ikada biti ispitani, izvedeni pred sud, protjerani ili kažnjeni. Kada su ga, u februaru 1993. godine, pitali da li ga brine to što je stavljen na listu ratnih zločinaca, Karadžić je samouvjereno odgovorio da on te optužbe smatra *"privremenim"*.

Do sada su takvi vode tretirani kao valjani sagovornici o budućnosti Bosne i Hercegovine, obzirom na prioritet koji su imali viši politički interesi. Međutim, ako na kraju oni budu priznati kao legalna vlast političkih entiteta koji se rađaju i posljedice njihove krivice u ovim ratnim zločinima budu zaboravljene i nikoga ne budu boljele, to će doprinijeti stvaranju utiska da se agresija i genocid zaista isplate.

Možda jedan od najpotcijenjenijih konkretnih načina za suprotstavljanje genocidu je mogućnost stvaranja tačne slike situacije u javnosti zajednice kojoj pripadaju izvršioци. Obezbjedenje alternativnih informacija,

posebno putem elektronskih medija i ometanje uvredljivih vladinih domaćih medija, može imati značajan uticaj na javnost. Treba imati na umu da u nekim slučajevima, stanovništvo može biti već toliko indoktrinirano da informativna kampanja vođena izvana može imati samo marginalan, ili polagan, uticaj na javno mnjenje.

Isto tako, prekidanje Miloševićevog monopola na elektronske medije u Srbiji moglo je poslužiti kao značajna strategija suprotstavljanja jednostranoj, zapaljivoj propagandi. Naponi na suprotstavljanju takvom pristrasnom izvještavanju mogli bi prosječnog Srbina suočiti sa strahotama i posljedicama genocida. Čak, ako takvi rezultati ne bi doveli do javnih protesta protiv Miloševićeve politike, u kombinaciji sa drugim konkretnim mjerama, mogli bi ubrzati eroziju podrške Beograda vojnom uplitanju i pokvariti Miloševićeve kalkulacije vezane za cijenu koju treba platiti da bi ostvario svoje ciljeve.

4. Promocija “održivih” političkih rješenja.

U idealnom slučaju, vanjski faktori mogu, takođe, dati koristan i možda suštinski doprinos prevenciji ili zaustavljanju genocida formulisanjem i promocijom političkih rješenja za takve situacije. Pošto skoro svi ratovi završavaju sporazumom postignutim putem pregovora, međunarodna zajednica može u tome igrati značajnu ulogu, tako što će osigurati da odredbe budu fer, stabilne i realistične, a da pri tome ne nagrađuju genocid. Naravno da postizanje tih rezultata nije jednostavno.

Politički plan ili mir ne treba, međutim, biti sam sebi cilj, posebno ako konačno stanje koje on promovira samo konsoliduje ili ozakonjuje rezultate genocida, ili ga, čak, još više ohrabruje. Međunarodna zajednica našla se u Bosni i Hercegovini u pravom škripcu. Medijatori teže takvom sporazumu koji će olakšati dostizanje kratkoročnih, ali veoma urgentnih humanitarnih ciljeva, čak i ako takav sporazum sprječava postizanje dugoročnog rješenja.

Mirovni planovi ne bi trebalo da traže od žrtve, kao slabije strane, da učini najveći dio ustupaka. Nadalje, oni ne treba da žrtvu učine isto tako, ili čak i više nego što je ranije bila, ranjivom od strane izvršilaca. Međutim, izgleda da je u velikoj mjeri cilj međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini bio puko zaustavljanje borbi.

Neke inostrane političke ličnosti nisu bile od velike pomoći u formuliranju ponuđenih rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Naravno, ne bi trebalo na predstavnike međunarodnih organizacija, kao pojedince, svaliti svu krivicu za težak položaj u koji je vanjski svijet stavio muslimansku zajednicu. Ti predstavnici, u velikoj mjeri, ponašali su se u skladu sa usaglašenim stavovima svoje i ostalih vlada na Zapadu. Ipak, ti predstavnici međunarodnih tijela, imajući u vidu njihovo preimućstvo i predpostavljenu stručnost, igrali su suštinski važnu ulogu u definiranju problema i oblikovanju međunarodne političke reakcije.

Uticaj nekih od ovih međunarodnih predstavnika na stvaranje usmjeravajućeg stava i uticaj na kolebljive predlagачe rješenja, bio je, izgleda, posebno značajan u razvojnim stepenima krize i, takođe, u nekim ranim značajnim momentima. Kada su donosioci odluka na Zapadu jedanput izašli pred svjetsku javnost sa paradigrama koje su popularizirali ti predstavnici, pokazalo se da postoji značajan otpor preispitivanju osnovnih premisa, čak i kada je fokus prebačen na direktne pregovore pojedinih vlada. Uticaj koji su neki od glavnih predstavnika imali na formiranje stavova mogao je i dalje biti veoma snažan. Naprimjer, general Mekenzi zadobio je veliko povjerenje među kolegama u vojsci. Kao rezultat tog uticaja, autor se lično osvjedočio iz kontakata sa njima, da su mnogi viši američki oficiri dugo zadržali pogrešne pretpostavke koje su napabirčili od njega. Mekenzi je, nakon što je napustio Sarajevo, postao dobro plaćeni lobist komiteta srpskih aktivista u Americi i često se sastajao sa zvaničnicima iz medija i vlade. Njegova povezanost sa tom grupom trebalo bi, u najmanju ruku, da pokrene pitanje sukoba interesa i mogućnosti davanja nečasnih savjeta u prelomnim momentima konflikta.⁽¹⁵⁾

U praktičnom pogledu, nakon srpskih vojnih uspjeha međunarodni medijatori često su pravili nezdrave prijedloge koje su Muslimane dovodili u situaciju poražene strane. Pošto šteta učinjena genocidom nije mogla biti ispravljena, mirovno rješenje škole "realista" po svaku cijenu je podrazumjevalo priznavanje situacije na terenu kao osnove tog rješenja. Radna premisa lorda Ovena bila je, naprimjer, da *"Bosna... nikad ne može biti država u kojoj najveća grupa stanovništva, Muslimani, ima normalnu demokratsku vlast. To, jednostavno, ne bi bilo prihvatljivo"*.⁽¹⁶⁾ Ovakvo mišljenje značilo je pristanak na rezultate genocida i, svakako nenamjerno, nagrađivanje uspješnog izvršenja genocida, usprkos čestim uvjeravanjima koja su kreatori politike davali Muslimanima da se to neće dozvoliti.

Iako su strani posrednici i vlade u nekim prilikama priznavali negativne aspekte takvih prijedloga, geslo "realizma" svaki put je nadjačalo njihovo

neslaganje. Daglas Hog (Douglas Hogg), britanski podsekretar za inostrane poslove, javno je tjerao Muslimane da *"priznaju vojni poraz kad im već taj poraz bode oči"*, kao preludij za nove pregovore. ⁽¹⁷⁾ Možda to niko nije tako otvoreno kazao kao general Mekenzi za vrijeme svjedočenja u Kongresu, u maju 1993. godine. Na svoj karakteristično direktan način, on je podržao podjelu, i pribjegavajući sumnjivoj analogiji potvrdio je valjanost sile: *"Sada će kritičari kazati da ovo nagraduje silu i predstavlja loš primjer. Ja im samo mogu reći da čitaju historiju. Sila je bila nagrađivana još od trenutka kada je pećinski čovjek uzeo batinu, okupirao susjedovu pećinu i pobjegao sa njegovom ženom"*. ⁽¹⁸⁾

Stoga nije iznenađujuće što su, uz ovakve stavove, glavni mirovni planovi, koji su bili predlagani, skoro bez izuzetka polazili od startne pozicije podjele duž konfesionalnih linija. Iza njih su stajale slatkorječive ali, istovremeno, diskutabilne međunarodne garancije, i oni su konceptijski sadržavali priznanje rezultata osvajanja i etničkog čišćenja. Na primjer, bez obzira na plemenite ciljeve koje su posrednici proklamirali, Kutiljerov plan iz marta 1992., Vens-Ovenov plan iz januara 1993., "Program združene akcije" koji su napravili SAD, Velika Britanija, Francuska, Rusija i Španija, u maju 1993., i plan Ovena i Stoltenberga koji je polazio od inicijative Zagreba i Beograda za podjelu zemlje u junu 1993., pa čak i plan Kontakt grupe iz 1994., i po namjerama i po ciljevima, dovodili su bosansku vladu i sve Muslimane u nepovoljnu, pa čak i neizdrživu situaciju.

Prihvatanje prekida vatre u takvoj situaciji za Muslimane je značilo prihvatanje poraza i novi, opasan status quo. Muslimani su tvrdili da bi predloženi planovi nagradili srpsku agresiju, da ne bi zaustavili etničko čišćenje i napravili bi ih još podložnijim daljnim pritiscima. ⁽¹⁹⁾ Izgleda da je druga opcija za Muslimane bila nastavak borbe za postizanje boljih uslova.

Vens-Ovenov plan bio je prekretnica na kojoj je princip ujedinjene Bosne i Hercegovine bio izmijenjen u prilog etničke podjele. Izgleda da su njegove centralne odredbe uzrokovale napade HVO-a velikih razmjera na Muslimane, pošto je plan pobudio konkretne političke interese HVO-a za osvajanjem teritorije koje su na mapama bile označene kao hrvatske. HVO je mogao biti siguran u svom uvjerenju da nikakva pomoć neće stići Bosanskoj vladi i da će međunarodna zajednica blagosloviti ekspanziju HVO-a. Iako je taj plan uzrokovao pucanje slabašnog savezništva između Hrvata i Muslimana, stavljajući ove druge pod još veći pritisak da pregovaraju, on je otvorio put još većem etničkom čišćenju i dao poticaj novim borbama. Isto tako, Oven-Stoltenbergov plan je implicitno stimulirao dodatno etničko čišćenje,

pošto je njegova osnovna premisa bila podjela Bosne i Hercegovine u tri etničke mini države.

Šta više, ovi planovi su donosili jak normativni pritisak i, ponekad, stavljali Muslimane u još goru poziciju od one u kojoj su tog trenutka bili. To je, svakako, bilo sadržano i u jednoj sugestiji lorda Ovena. U pat poziciji, nakon što su Srbi odbili Vens-Ovenov plan, Oven je u najmanje dvije prilike, u 1993. godini, predlagao podjelu ne samo Bosne i Hercegovine već, takođe, i privremenu podjelu do tada nepodijeljenog i neosvojenog grada Sarajeva duž etničkih linija. Iako je lord Oven pokušavao negirati izvještaje po kojima je on tražio podjelu Sarajeva, pokazalo se da je njegovo privremeno rješenje za grad značilo, upravo, njegovu podjelu. Uprkos sličnim proricanjima, koje je u februaru te godine iznio Ovenov specijalni predstavnik u Sarajevu, Džeremi Breid (Jeremy Braid), Brejdovo priznanje da je predložena "*ekstertorijalna oblast*", pregovori o gradskim granicama i revizija urbane administracije gradonačelnika Sarajeva u ime lorda Ovena, pokazivali su nešto sasvim drugo.⁽²⁰⁾

U novembru 1993. godine, Oven i Stoltenberg su ponovo pokrenuli pitanje podjele Sarajeva. U to doba, sa opsadom koja je još bila na snazi i zimom na pragu, Bosanci su bili dovedeni u takav škripac da je njihova vlada, iako pod teškom prinudom, razmatrala podjelu Sarajeva. Kao odgovor na taj prijedlog, Muhamed Šaćirbegović, bosanski ambasador u UN-u je rekao: "*Otvoreno govoreći, smatram svaku podjelu Sarajeva odvratnim činom... Ali, sa druge strane, ljudi u Sarajevu moraju preživjeti posljedice nesprenosti svijeta da im pomogne i podigne opsadu... Smrt je mnogo odvratnija*".⁽²¹⁾

Javni i privatni pritisak na bosansku vladu od strane Evropske unije (preko njenog predstavnika Dejvida Ovena - David Owen) i UN-a (preko njihovog predstavnika Torvalda Stoltenberga - Thorwald Stoltenberg) da prihvati ove planove, bio je veliki. Skoro bez izuzetka, zapadni posrednici bi na kraju podržavali srpsku poziciju ne bi li naveli Bosansku stranu da nađe razlog za prihvatanje plana koji je tada bio na stolu. Lord Oven je, naprimjer, obavijestio Bosansku vladu da "*bi bilo tragično propustiti priliku*" (originalni nacrt Oven-Stoltenbergovog plana).⁽²²⁾ Slično tome, general Žan Kot (Jean Cot), francuski komandant UNPROFOR-a, lametirao je krajem 1993. godine nad "katastrofom" koja bi nastala ukoliko Muslimani ne potpišu odmah Oven-Stoltenbergov plan. On je insistirao na tome "*da će Muslimani snositi glavnu krivicu ukoliko nastave 'zatezati konopac' sa ciljem dobivanja velikih teritorijalnih ustupaka od Hrvata i Srba*". Nije, stoga, bilo nikakvo iznenađenje insistiranje Beograda kod evropskih zemalja, a posebno kod

Francuske, da izoluju Bosansku vladu i izvrše na nju pritisak da prihvati Plan.

Pogrešna osnovna premisa za političku akciju, koje su se držali međunarodni posrednici, bila je da je to u osnovi građanski rat. Rat je, navodno, bio odraz, dugotrajne ukorjenjene mržnje, i sve strane, navodno, dijele krivicu i sve, navodno, imaju iste osnovne ciljeve. Stoga, sve strane imaju podjednako pravo da osiguraju svoje interese. Trebalo bi biti jasno da Srbi nisu obavezno imali u vidu isto krajnje stanje kakvo su im pripisivali strani pregovarači. Razlike su se pokazale kroz njihovo odbijanje Vens-Ovenovog plana, pošto je taj plan komplicirao stvaranje velike Srbije. U osnovi, iako su bosanski Srbi htjeli prekid vatre, njihova namjera je bila postizanje prekida vatre kao dijela sporazuma koji bi potvrdio njihova osvajanja i njihov predominantan položaj u Bosni i Hercegovini, što bi vodilo do stvaranja velike Srbije. Nadalje, oni su željeli da bilo kakvu buduću bosansku državu učine što je moguće slabijom.

Međutim, u skladu sa analitičkim okvirom koji su razvili, predstavnici Zapada često su okrivljivali Muslimane da se ne žele saglasiti sa predloženim sporazumima. Pregovarači su često hvalili Srbe zbog fleksibilnosti i želje za zaustavljanjem borbi, što je impliciralo da bi Muslimane trebalo prisiliti na pregovore i prihvatanje onoga što im se nudi. Svjedočeći pred Kongresom, general Mekenzi je i dalje tvrdio: *"Sada će Srbi razgovarati u bilo koje vrijeme, na bilo kojem mjestu, bilo gdje, na bilo kojem nivou, pošto oni u osnovi imaju ono što žele... Oni su spremni za pregovore... Političko rješenje je: odbaciti prijetnju intervencijom i prisiliti ljude da sjednu i diskutuju. Jedna strana (Srbi) već je rekla da je spremna učiniti to još danas. Druga strana (Muslimani) još uvijek nije poslala poruku. Eto, to je Mekenzijevo stanovište"*.⁽²⁴⁾ Mekenzi je opisao taj stav kao jedini razuman, uvjeravajući veoma ubjedljivo: *"Čini mi se da će bosanski Muslimani dobiti teritoriju kroz pregovore"*.⁽²⁵⁾ Ustvari, on je, prekoračujući ovlaštenja dok je bio u Sarajevu, trajno vršio pritisak na predsjednika Izetbegovića. I direktno, i indirektno putem preporuka drugim posrednicima, Mekenzi je tjerao Izetbegovića da prihvati činjenicu da neće biti strane vojne intervencije i da, stoga, stoga bosanska vlada treba postići sporazum sa bosanskim Srbima.⁽²⁶⁾

Često su strani posmatrači optuživali rukovodstvo Muslimana za beskrajno produžavanje agonije svoje zajednice time što produžava da se bore. Neki od tih posmatrača su navodnu nepomirljivost prikazivali kao način da bosansko rukovodstvo proizvede žrtve kojima će uticati na politiku zapada. Po mišljenju generala Mekenzija: *"Bosansko predsjedništvo ima interes da*

zadrži ovakvo stanje i navede Srbe na osvetu da bi ubijedilo međunarodnu zajednicu da je intervencija jedna dobra ideja". ⁽²⁷⁾

Ponekad su strani kreatori politike zauzimali suprotne pozicije koje su u najmanju ruku zbunjivale Muslimane. Neke zemlje su obećavale da pomoć Bosanskoj vladi, u formi podizanja embarga na oružje i ostalih garancija, uskoro stiže. ⁽²⁸⁾ U isto vrijeme, da bi naveli Muslimane da prekinu borbe, druge zemlje su činile usklađene napore na sprječavanju dostave vanjske pomoći.

Lord Owen je bio posebno kritičan u javnim istupima prema navodnom davanju nade bosanskoj vladi od strane Klintonove administracije da će dobiti inostranu vojnu pomoć. Owen je vjerovao da Klintonove izjave neutraliziraju pritisak na Bosansku vladu za prihvatanje Vens-Ovenovog plana. Tonom tiranina on je preporučio SAD da pomogne tako što će izolovati Izetbegovićevu vladu: *"Mi imamo problem. Ne možemo dovesti Muslimane za sto. A, to je u velikoj mjeri greška Amerike, pošto se Muslimani ne bi jogunili da ne misle da će Vašington stati na njihovu stranu i to uskoro".* ⁽²⁹⁾ Njegova vodeća strategija, kako je potvrdio u februaru 1993. godine na Nacionalnom javnom radiju u SAD (National Public Radio) bila je: *"raspršiti iluzije Muslimana"* o stranoj pomoći. ⁽³⁰⁾

Sasvim sigurno, ovakav pristup je oblikovao diplomaciju lorda Ovena. Owen i Vens na početku su tražili da Savjet bezbjednosti nametne sankcije onoj strani koja odbije njihov plan. Bio je to način da se bosanska vlada, koja se tom planu protivila, prisili na popuštanje. ⁽³¹⁾ Ova akcija je, bez ikakve sumnje, navela Srbe da pomisle kako ne dolaze u obzir naoružavanje i druge vrste pomoći Muslimanima, pa ih je to ohrabrilo da nastave sa etničkim čišćenjem i da ostanu na zemlji koju su zauzeli.

Da bi prisilili Bosansku vladu da prihvati Oven-Stoltenbergov plan, novi tim posrednika upozorio je u julu 1993. godine da će se UN povući ako Muslimani ne prihvate plan podjele zemlje. Lord Owen je požurio da kaže da to *"nije pokušaj ucjenjivanja Predsjedništva Bosne i Hercegovine"*. Međutim, ovaj komentar jasno je ciljao Bosansku vladu, pošto bi Muslimani bili najviše oštećeni povlačenjem UN-a. On je ovu prijetnju često ponavljao, pa tako i na pregovorima u Ženevi u januaru 1994. godine, kada je upozorio da bi UNPROFOR mogao otići u proljeće, iako je embargo na oružje još uvijek bio na snazi. ⁽³²⁾

Šta više, na ženevskim razgovorima u ljeto 1993. godine, lord Owen je javno prijetio predsjedniku Izetbegoviću da, ukoliko nastave da se bore, Muslimani neće više biti smatrani žrtvama i da će ih svjetska zajednica tretirati

na isti način kao i Srbe. ⁽³³⁾ Lord Owen je, takođe, u decembru 1993. godine, sugerisao da su se Srbi do tada suzdržavali, dok je Bosanska vlada iskušavala njihovo strpljenje i, implicitno, da oni zaslužuju ono što bi im Srbi učinili. On je upozorio: *"Srbi su se ove jeseni tukli u baršunastim rukavicama i tako dali Muslimanima još jednu šansu. Sada im je, kao i Hrvatima, svega dosta. Ako sada pregovori propadnu, oni (Srbi) će sve to napustiti"*. ⁽³⁴⁾

Na osnovu izvještaja medija, lord Owen je, očito, pribjegavao čak mnogo direktnijem pritisku tako što je ohrabrivao frakcije unutar Bosanske vlasti koje su se protivile predsjedniku Izetbegoviću, slabeći tako njegovu poziciju. Raskidajući po prvi put sa dotadašnjom praksom, lord Owen je, u julu 1993. godine, pozvao u Ženevu čitavo Predsjedništvo Republike, umjesto po jednog predstavnika svake od tri strane. U isto vrijeme on je birao sastav podgrupa koje su pregovarale svaki dan. Bio je to potez koji je podijelio redove bosanskih vlasti. Kasnije, kada je muslimanski lider Abdić krenuo u stvaranje autonomije u bihačkoj enklavi i prihvatio plan podjele zemlje, kažu da ga je lord Owen ohrabrivao, dok su francuski mirovnjaci pomagali da se održi taj otcijepljeni region. Prema izjavi višeg zvaničnika UN-a u Bihaću, francuske trupe bile su *"u dogovoru sa Ovenom, jer je Oven htio iskoristiti Abdića kao neku vrstu džokera protiv Izetbegovića"*. ⁽³⁵⁾

Neuspješni međunarodni pregovarači, kao što je bio lord Owen, odlazili su, početkom 1994. godine polako u pozadinu, a njih je zamijenilo sve veće vidljivo direktno političko angažovanje nekoliko zapadnih vlada. Kakve li ironije, neke vlade su bile frustrirane zbog poboljšane vojne sposobnosti Bosanaca, pošto je ta snaga očito činila Bosance manje podložnim prihvatanju ponuđenih prijedloga u Ženevi. Ustvari, početkom 1994. godine, pojavio se u javnosti nesporazum između SAD i Francuske. Vašington nije bio raspoložen da slijedi francuski prijedlog da se Muslimani prisile na saglasnost sa tekućim planom podjele, za koji je Pariz vjerovao da je najbrži način zaustavljanja konflikta. Dok je, naprimjer, francuski ministar inostranih poslova, Alen Žipe (Alain Juppe), tvrdio da *"SAD čine grešku odbijajući da izvrše pritisak na Bosansku vladu pod vodstvom Muslimana"*, američki državni sekretar Voren Kristofer (Warren Christopher) odgovorio je Žipeu veoma jasno da *"vršenje pritiska na oštećenu stranu, koja je bila žrtva agresije od strane bosanskih Srba, i prisiljavanje da prihvate sporazum, zahtijeva veoma čudne moralne kalkulacije"*. ⁽³⁶⁾

Prebacivanje krivice na Bosansku vladu zbog njenog tvrdoglavog otpora i na SAD zbog podrške Muslimanima nastavljeno je i dalje, i to veoma uporno. Čak su i krajem aprila 1994. godine, dva visoko rangirana zvaničnika UN-a u Bosni - identitet im je bio nepoznat ali jedan od njih je bio

general - tvrdili da je upravo Bosanska vlada bila "najveća prepreka miru", i kritikovali su "SAD zbog produžavanja rata jer moralno i finansijski pomažu tu vladu".⁽³⁷⁾

Ipak, bez obzira na činjenicu da ne treba nagraditi etničko čišćenje, SAD su još uvijek predstavljale situaciju kao građanski rat u kojem postojeći balans snaga ne može, ili ne bi trebalo, da bude narušen izvana. Predsjednik Klinton je to izrazio na pres konferenciji 24. januara 1994. godine: "Ubijanje je u funkciji političke borbe između tri frakcije. Sve dok se oni ne saglase da to zaustave, to će se produžavati, i ja ne mislim da međunarodna zajednica ima mogućnosti da navede ljude da obustave građanski rat sve dok oni sami ne učine". Najviše što možemo, dodao je predsjednik, "možemo usporiti ubijanje, možemo ga držati unutar granica zemlje i unutar humanitarnih limita".⁽³⁸⁾

Pokazalo se da neočekivana, mnogo snažnija inicijativa NATO-a u Sarajevu, u februaru 1994. godine, u vidu prijatnje vazдушnim udarima, može voditi novom pristupu međunarodne zajednice u ovom konfliktu. Pošteno govoreći, ni ovo povećano angažovanje nije bilo fer, pošto je na kraju Srbima bilo dozvoljeno da zadrže većinu onoga što su osvojili. Ipak, krajem marta 1994. godine, kada je Goražde, sigurna zona Ujedinjenih nacija u istočnoj Bosni, došlo pod udar povećanih srpskih vojnih napada, izgledalo je da međunarodna zajednica nije raspoložena da tu zonu zaštiti uz pomoć vojne sile. Ustvari, inostrani kreatori politike nagovještavali su da takve enklave možda nisu u domenu zaštite od strane međunarodne zajednice. Tako je, naprimjer, američki ministar odbrane, kada su ga pitali da li će bilo šta biti učinjeno da se spriječi pad takvih gradova u srpske ruke, otvoreno kazao: "Mi nećemo ući u rat da bismo to spriječili. To je ispravno".⁽³⁹⁾ Takvi signali mogli su direktno ohrabriti Srbe da pojačaju svoje napade, ali se pokazalo da su u tome pogriješili. Njihov otvoreni izazov pregovorima o novom statusu quo mogao bi kasnije dovesti do prvih NATO udara protiv kopnenih snaga srpske armije. Konačno, nakon što su procijenili ograničeno vanjsko miješanje, Srbi su očito odlučili da mogu nastaviti sa ostvarivanjem svojih glavnih ciljeva u enklavi.

Međutim, možda je isto tako važno, da je ova faza povećanog američkog učešća mogla značiti prihvatanje novog pristupa sličnog onim koji su predlagale neke evropske zemlje. Tako su SAD, praveći konceptualnu izmjenу, i objavljujući to po prvi put javno, prihvatile mogućnost podjele zemlje kao vodećeg principa za postizanje sporazuma. Vašington će sada i sam izvršiti pritisak na Muslimane - iako je priznao da su oni žrtve - da bi prihvatili novi status quo i da bi izmijenio konačne ciljeve Bosanske vlade. Prema

riječima jednog zvaničnika američke administracije, "jedanput kada Muslimani dobiju količinu zemlje koju žele, zajedno sa lukama i pristupom plovnicama, SAD će presuditi da li su zahtjevi realistični." ⁽⁴⁰⁾ Na taj način bosanska vlada dolazi u položaj u kojem njeno odbijanje prijedloga za zapad znači prebacivanje krivice na Muslimane, njihovu izolaciju iz međunarodne zajednice, ako ona to protumači kao nerealističan zahtjev.

Jedan neidentifikovani zvaničnik administracije, zanemarujući bilo koji element pritiska, objasnio je da je tendencija nove politike "natjerati bosanske Muslimane da shvate da im mi nećemo pomoći da dobiju rat i da na kraju neće dobiti mnogo više, jer su raspoložive granice za dobitke veoma uske, i da međunarodna zajednica ozbiljno gubi strpljenje". Kao "ključni učesnik" u timu američke administracije u diskusijama o Bosni, on je podcrtao da je cilj bio da se ubijedi bosanska vlada da će američka podrška biti ograničena: "Gledajte, nemojte zanemariti šta mi ovdje radimo. Mi nećemo tamo ići i pomagati vam da pobijedite na bojnopolju". ⁽⁴¹⁾

Krajem marta 1994. godine, državni sekretar Kristofer glatko je odbacio zahtjev Bosanaca za povratak svih teritorija koje su imale hrvatsku ili muslimansku većinu prije rata, govoreći da bi to dovelo do novog kruga razgovora sa Srbima. Sasvim predvidivo, zvaničnici Ministarstva vanjskih poslova počeli su karakterisati zahtjeve Muslimana za povratak takvih teritorija kao "izazov" naporima da se "zaustavi rat u Bosni što je prije moguće i to putem pregovora". Isto tako Bosanska vlada ne bi imala međunarodnu podršku niti bi dobila legitimnost ako bi pokušala da vojnim putem povрати bilo koji dio izgubljenih teritorija. Prema riječima neimenovanog zvaničnika SAD, "Muslimanima bi bilo najbolje da aspiracije svedu na skromne dobitke za pregovaračkim stolom". ⁽⁴²⁾ Početkom juna 1994. godine, SAD su se priključile ostalim članovima novoformirane "kontaktne grupe" (Rusija, Francuska, Njemačka, Velika Britanija), koja je sada preuzela rukovodstvo u rješavanju bosanskog problema, uz pomoć formule 51-49% podijeljene zemlje između muslimansko-hrvatske federacije i bosanskih Srba. ⁽⁴³⁾

Međutim, u središtu takvog političkog rješenja stajala bi dilema međunarodne zajednice. Iako bi sporazum mogao biti pozdravljen od strane žrtava kao olakšanje njihove trenutne teške situacije, dugoročno takva inicijativa, ako je bazirana na podjeli, mogla bi dovesti Muslimane u nezadivnu i potencijalno veoma opasnu sigurnosnu situaciju. To znači da bi, čak, i u slučaju da prekid vatre potraje, to rezultiralo zamrzavanjem statusa quo duž linija fronta, sa snagama UN-a raspoređenim duž tih linija, koje bi vlastima bosanskih Srba služile kao štit iza kojeg bi oni mogli nekažnjeno zadržati svoje pozicije. Očekivanje da će drugi priznati to takozvano posjedništvo

kao zakonito, bez ikakve sumnje je ohrabrilo bosanske Srbe da zadrže što je više moguće teritorije i da se angažuju na daljem etničkom čišćenju. Oni su očekivali da će ove odredbe biti na kraju prihvaćene kao dio globalnog sporazuma koji će ozakoniti međunarodna zajednica. U najmanju ruku, pod bilo kakvim okolnostima, međunarodna zajednica mora osigurati Muslimanima u slučaju bilo kakve podjele najbolje moguće uslove tako da njihove oblasti budu održive i bezbjedne.

5. Sankcije i vojne mjere

Sankcije mogu pomoći u promociji političkog rješenja, ali, da bi one dale značajne rezultate, moraju biti primijenjene brzo i efikasno. Njihova postepena i sporadična primjena, kao što je bio slučaj u Srbiji, ne samo da razvodnjava njihovo djelovanje, već je dala Beogradu dovoljno vremena da izgradi strukturu i kod kuće i u inostranstvu u cilju izbjegavanja tih sankcija. Iako su neophodne kao znak odlučnosti protiv genocida, sankcije su neefikasne, sporovozni instrument.

One se, usprkos nadama nekih kreatora politike, ni na koji način ne mogu smatrati osnovom te strategije. U praksi, međutim, kreatori politike davali su utisak i kod kuće i u inostranstvu da su učinili nešto konkretno time što su nametali sankcije, pa su na taj način izbjegavali zahtjeve za sprovođenje mnogo direktnijih mjera. U aprilu 1993. godine, ministar inostranih poslova Velike Britanije, Daglas Herd (Douglas Hurd), nastavio je ubjeđivati da ekonomskim sankcijama, koje su bile zamjena za podizanje embarga na oružje, *"treba dati vremena da postignu rezultat"*. Iako su, sasvim sigurno, sankcije bile veoma uspješne u ometanju srbijanske ekonomije i kažnjavale većinu običnih Srba, one nisu postigle svoj cilj, blagovremeno sprječavanje Beograda da podrži agresiju protiv muslimanske zajednice.

Nije vjerovatno da sankcije, same po sebi, mogu napraviti odlučujući i dovoljno brzi efekat u zaustavljanju zamaha genocida. U Bosni i Hercegovini, sankcije nisu igrale glavnu ulogu u usporavanju srpskog napredovanja i u sprječavanju da čitave oblasti budu brzo zauzete. Naprotiv, to se u prvom redu može pripisati povećanju potencijala u organizaciji i odbrani, svakako ograničenom, koje su snage Bosanske vlade ostvarile. Moglo bi se to takode pripisati i zabrinutosti Srba da ne pređu granicu koja je, u određenim prelomnim momentima, mogla navesti zapad da pribjegne vojnoj intervenciji.

Šta više, čak i onda kada su sankcije postale mnogo efikasnije sa strožijom implementacijom koju je nametnula Rezolucija 820 UN-a u aprilu

1993. godine, počeo je rasti pritisak za njihovo ukidanje, a posebno krajem 1993. godine. Neke zemlje, kao što su Grčka i Rusija, djelovale su izgleda iz solidarnosti sa Beogradom. Ostale države u regionu žalile su se na ekonomske gubitke nastale prekidom trgovine i te sankcije su često bile zaobilazene.⁽⁴⁴⁾ Ostali su, pak, bili motivisani žalbama Srbije na pojavu teške humanitarne situacije. Oni su se odlučili da ignorišu svjesnu političku odluku Beograda da nastavi finansiranje skupog rata u Bosni i Hercegovini i vojno jačanje u samoj Srbiji, dva elementa koji su najviše doprinijeli teškom stanju njene ekonomije. Podizanje sankcija bila je ključna komponenta francusko-njemačkog prijedloga iz novembra 1993. godine. Zvuči paradoksalno, ali 1994. godine, ovo pitanje je bilo ponovo pokrenuto od strane zapadnih političara i to kao sredstvo da se ubijede bosanski Srbi da zaustave svoj napad na zaštićenu zonu enklave Goražde. Ponovo je podizanje sankcija iskorišteno kao način vršenja pritiska na bosansku vladu da prihvati rješenje koje je bila formulisala "*Kontaktna grupa*." Francuski zvaničnici su upozoravali da ako Bosanci odbiju prijedlog, "*zapadne zemlje će vjerovatno zatražiti olakšanje ekonomskih sankcija protiv Jugoslavije - glavnog snabdijevača bosanskih Srba*".⁽⁴⁵⁾

Pritisak za olakšanje sankcija pokazao je unutrašnju kontradikciju ove strategije. To znači da efikasne sankcije uzrokuju mnogo patnje civilnom stanovništvu zemlje na koju se sankcije primjenjuju, pa stoga međunarodna zajednica može zaključiti da je veoma teško sprovesti ih do kraja. Kada jedanput počne erozija sankcija ili kada se one ukinu, mnogo ih je teže ponovo primjeniti.

Prijetnja, ili korištenje vojne sile od strane međunarodne zajednice može u određenim scenarijima biti moćan faktor u suprotstavljanju genocidu. U slučaju Bosne i Hercegovine vojna sila, ako već ne može obezbijediti globalno rješenje, mogla bi u najmanju ruku promijeniti referentne uslove za pregovore. Da je upotrebljena ranije, ta sila je mogla neutralisati dio poticaja za otimanje teritorija, koji su dali najveći zamah etničkom čišćenju.

Procjena da je to građanski rat često je korištena na zapadu kao opravdanje da se ne djeluje vojno u ime Muslimana, pošto bi intervencija mogla biti protumačena kao "*svrstavanje*". Da je zaustavljanje genocida imalo veći prioritet, ta zabrinutost, koja je igrala ključnu ulogu u benignoj misiji održavanja mira koja je nadzirala sporazum prihvaćen od svih strana, imala bi manji značaj. Čak i u slučaju građanskog rata postojala bi strana koja je kriva i postojala bi žrtva i to ne bi trebalo spriječiti međunarodnu zajednicu da se svrsta i pomogne jednoj strani da se odbrani od druge. Slično je bilo onda kada su, 1950. godine, UN odlučile da pomognu Južnu Koreju, ili kada

su UN stale iza grčke vlade protiv komunističke pobune krajem 1940. godine. Zagovornici paradigme građanskog rata često su svoje argumente potkrijepljivali tako što su sve strane predstavljali podjednako krivim. Insistiranje na "neutralnosti" implicirano je izjednačavalo ciljeve i metode Muslimana i Srba, i to se neprestano ponavljalo. Vjerovatno nigdje ta pozicija nije bila jasnija kao u slučaju kada su Srbi pojačali svoje napade na Goražde. Kao odgovor, predsjednik Klinton je podvukao da *"SAD nemaju nikakvog interesa da se NATO umješa u taj rat i da pokuša omogućiti jednoj strani da ostvari prednost u odnosu na drugu"*.⁽⁴⁶⁾

Velika Britanija i Francuska, kao i neki manji igrači, posebno su se angažovali u prikrivanju težine situacije i to u dužem vremenskom periodu da bi izbjegli obavezu većeg vlastitog direktnog uplitanja. Britanski sekretar inostranih poslova kazao je da je Britanija bila samo nešto više "otvorena i poštena" u odbijanju da preduzme bilo kakvu vojnu akciju u odnosu na druge, pošto niko nije posebno želio da bude umiješan.⁽⁴⁷⁾

Neki uticajni posmatrači protivili su se bilo kakvim vojnim akcijama, predviđajući teške posljedice. Iako su ga kasnije događaji demantovali, general Mekenzi upozoravao je početkom 1993. godine da bi čak uspostavljanje zone zabrane letova rezultiralo direktnom osvetom nad mirovnjacima UN-a na terenu.⁽⁴⁸⁾

Posebno su se vruće debate vodile o korištenju vazdušnih udara. Sumnjičavi su tvrdili da bi efikasnost zračne sile bila ograničena pošto bi bilo teško pogoditi takve ciljeve kao što su artiljerijske pozicije. Kritičari su usmjevali pažnju i na druga razmatranja, kao što je želja da se izbjegne širenje rata i izbjegne osveta nad mirovnjacima na zemlji. Predstavnici nekih zemalja članica, kao što je bio sekretar inostranih poslova Velike Britanije, doveli su u pitanje, naprimjer, korist od vazdušnih udara, pitajući retorički: *"Da li bi to popravilo situaciju plavih šljemova? Da li bi to spasilo živote Bosanaca?"*⁽⁴⁹⁾

Iako moćno oružje, vazdušni udari, sami po sebi, ne bi mogli imati odlučujuću ulogu u zaustavljanju genocida. Oni bi posebno bili neefikasni ako bi se ograničili na taktičke ciljeve kao što su artiljerijske pozicije oko Sarajeva ili na izolovane ciljeve da bi se postigli demonstracioni efekti. Usprkos poruci koju bi takvi vazdušni udari mogli poslati, najveća vrijednost vazdušne sile postiže se, naprotiv, samo u slučaju kada ona predstavlja podršku jednoj široj sustavnoj kampanji. Umjesto da se teži deblokadi gradova ili gađanju svakog minobacačkog položaja ili vozila, zračna sila bi trebala biti korištena da prekine komandne linije armije bosanskih Srba i linije

upravljanja i logistike. Vazдушna sila može biti efikasna u osujećivanju sposobnosti velikih jedinica bosanskih Srba da se koncentrišu, pokreću, komuniciraju, ili dobijaju novo snabdijevanje iz Srbije, posebno ako bi bili izvedeni u paraleli sa podizanjem embarga na oružje. Takva primjena zračne sile imala bi mnogo veći uticaj jer bi to omogućilo Bosanskoj vladi da povede uspješnu kampanju u osiguravanju svoje vlastite teritorije.

Posebno je bio izražen nedostatak volje da se sila iskoristi za povratak nekih teritorija koje su Srbi bili osvojili. Upitani da li UNPROFOR razmatra upotrebu sile da bi prisilio Srbe da se povuku sa teritorija koje su nedavno osvojili u okolini Goražda, komandant, general Rouz, kategorično je odgovorio:

"Apsolutno ne. On je sa odbijanjem primio zahtjeve bosanske Vlade da se Srbi povuku na njihove početne linije i to je jasno okarakterisao kao... kao zahtijev jedne strane."⁽⁵⁰⁾

Ipak, Srbi su se pokazali mnogo podložnijim realističnom i značajnom vanjskom vojnom pritisku nego što je bilo predviđano. Ključna korelacija u srpskom ponašanju bio je stepen vjerodostojnosti stranih učesnika kada je u pitanju implementacija zapriječene vojne akcije. Nakon što je, u ljeto 1993. godine, osvojio ključne terene u okolini Sarajeva, kao dio priprema za gušenje grada, general Mladić je na početku tvrdio da međunarodna zajednica nije raspoložena da sprovede svoje najavljene prijetnje. On se podsmijevao: *"Ja se ničega ne bojim. Prijetili ste mi više od tri godine i ništa se nije desilo. Šta namjeravate uraditi?"*⁽⁵¹⁾ Međutim, on je kasnije zaključio da bi nastavak odbijanja povlačenja mogao izazvati mnogo snažniji odgovor i to u formi vazдушnih udara. Takva promjena ponašanja dovela je do nešto veće njegove fleksibilnosti pošto je on povukao svoje snage, u najmanju ruku taktički, da bi odstranio razlog za vanjsku akciju, a pri tome nije žrtvovao nedavno dostignute položaje koji su zatezali omču oko Sarajeva.

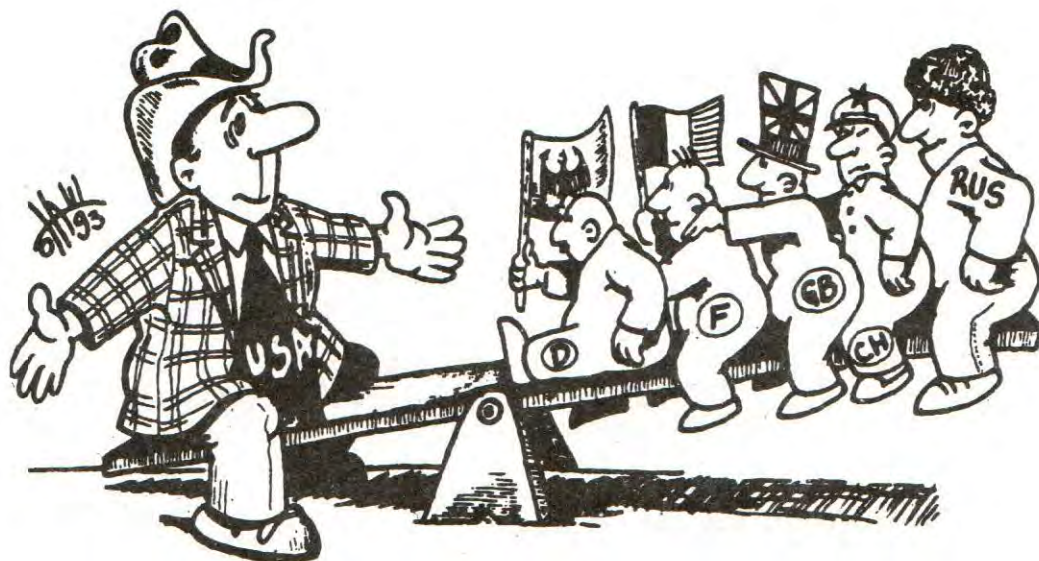
Međutim, kao rezultat sveopšteg bojažljivog pristupa do trenutka održavanja njegovog Samita u januaru 1994. godine, kredibilitet NATO-a bio je značajno narušen. Nesposobni da postignu konsenzus o široj primjeni sile i saglašivši se onoliko koliko je maksimalno bilo moguće, više evropskih zemalja predlagalo je da NATO iskoristi vazdušne snage da bi se održale linije komunikacije sa nekim od opsjednutih gradova i da bi se dala taktička podrška UNPROFOR-ovom personalu koji je obavljao humanitarnu misiju.

Sasvim razumljivo, Srbi su sa sve više prezira gledali na prijetnju NATO-a i, prema general majoru Manojlu Milovanoviću, načelniku štaba armije bosanskih Srba: *"Nama se prijeti već dvije godine, a te prijetnje nisu*

realne". On je bio siguran da dok su god francuski vojnici na terenu, Pariz se neće saglasati sa vazдушnim udarima. "*Ove nove prijetnje vazдушnim udarima od strane NATO nisu ništa drugo do oluja u čaši vode,*" odgovorio je samouvjerenom.⁽⁵²⁾ S vremenom, Srbi su počeli vjerovati da su postali vješti u procjenjivanju granica stranih reakcija. Oni su, međutim, bili skloni donošenju pogrešnih zaključaka na osnovi nekih posebnih slučajeva kao što je bio smrtonosni minobacački napad 5. februara 1994. godine na Sarajevo - zaštićenu zonu UN-a - koji je trebalo da predstavlja lakmus test odlučnosti Zapada.

Taj incident je izazvao bijes u inostranstvu. Nakon izvjesnog oklijevanja, reakcija na taj incident bio je konsenzus unutar NATO-a da se iskoristi vojna sila u slučaju da Srbi ne povuku svoje teško naoružanje. Zlokobni nagovještaj pripreme dali su projektovanim zračnim udarima vjerodostojnost bez presedana. Predsjednik Clinton je lično upozorio da kada su u pitanju opcije, "*Mi ni jednu ne odbacujemo*". Potencijalni ciljevi bili su daleko van trenutnih artiljerijskih položaja oko Sarajeva. Usprkos početnom prenemaganju, bosanski Srbi su se saglasili sa povlačenjem prije isteka krajnjeg roka koji je bio odredio NATO, iako su odbili da odustanu od strateški važnih osvajanja. Njihovo pokoravanje zahtijevima rezultat je prilično realnih kalkulacija Srba kada su u pitanju koristi i štete od direktne vojne konfrontacije sa NATO-om. Ne iznenađuje činjenica da su Srbi protumačili držanje SAD kao glavni poticaj akcijama međunarodne zajednice i da su bili uvjereni da bez američkog vođstva ostatak svijeta ne bi bio u stanju mnogo učiniti. (Slika 4 na strani 195).

Bez ikakve sumnje, višemjesečno kolebanje zapada između prijetnji i podrške ohrabrilu je Srbe da povećaju radijus slobode djelovanja prema međunarodnoj zajednici. Oni su bili ubijedeni da su postojale male šanse za konzistentan vojni odgovor zapada, posebno zato što je Moskva postala aktivnija. Odluka za osiguranje istinskog "*nametanja mira*" kojom bi se Srbi natjerali da zaustave etničko čišćenje i vrate teritorije koje su osvojili, sigurno bi zahtijevala značajne kopnene snage, možda u dužem vremenskom periodu. Dobivanje podrške kod kuće za ovakvo angažovanje, imajući posebno u vidu moguće gubitke ljudskih života, smatralo se na zapadu problematičnim i stoga je bilo odbačeno. Predstavnici i bosanskih Srba i Beograda bili su veoma vješti u izboru tema na koje su vođe zapadnih zemalja bili osjetljivi - bilo da se radi o mogućnosti dugotrajnog angažmana sa velikim gubicima, bilo o opasnostima kojima bi bili izloženi mirovnjaci na terenu, ili o proširenju rata - pa su ih uključili u svoje informacione kampanje u inostranstvu.

Karikatura prikazuje SAD kako daleko pretežu sve druge velike sile, podcrtavajući centralnu ulogu Vašingtona u međunarodnim akcijama. Objavljena je u Jugoslavenskom vojnom listu "Vojska" u Beogradu, 27. maja 1993. godine. Autor je Nikola Otaš.

U SAD su se često mogli čuti glasovi koji su izražavali zabrinutost administracije, Kongresa i mnogih medija zbog mogućnosti vojnog angažovanja kojem se ne vidi kraj i koje bi moglo odnijeti mnogo života i mnogo novaca i pretvoriti se u živo blato. Uz obeshrabrujuće rezultate u Somaliji, koji su prijeteći stajali u pozadini, američka vojna intervencija na terenu prije bi mogla poprimiti formu održavanja nego nametanja mira. Stoga bi američko vojno angažovanje došlo u obzir samo uz saglasnost svih strana, nakon što bi borbe prestale a političko rješenje bilo skrpljeno, ne smanjujući srpske dobitke uz pomoć sile. Ovakav pristup mogao se primijetiti u insistiranju vlade SAD na činjenici da se američke kopnene trupe mogu angažovati u Bosni i Hercegovini samo kada, i ako, sve strane prihvate mir. ⁽⁵³⁾

Imajući u vidu takav stav SAD, nije bilo nimalo mudro od lorda Ove-
na da, sredinom 1994. godine, izjavi da će se američke vojne snage angažovati na sprovođenju sporazuma ako Srbi ne ispune bilo koje obećanje koje su dali. Ipak, da bi naveo Muslimane da prekinu borbe, on je kazao: "Dajte prvenstveno Muslimanima, ali takode i Hrvatima, garancije uz vjerodostojnu

silu koja će ih sprovesti - a to je posao SAD - da će oni (Srbi) biti potisnuti sa dijela teritorija, što će biti nagrada za prihvatanje sporazuma". ⁽⁵⁴⁾

Konačno, odgovarajuća povezanost sa razumnim političkim ciljevima od vitalnog je značaja za uspješnu primjenu vojne sile. Diskutabilno je, čak, i poduzimanje energičnih akcija u slučaju kada je politički cilj, koji se namjerava podržati vojnom silom, zamrzavanje statusa quo koji je nepovoljan za žrtvu.

Međutim sav problem je sadržan u tome da li će postojati dovoljna i dugoročna odlučnost na zapadu da se insistira na velikom smanjenju srpskih dobitaka u okviru kampanje prijetnje ili upotrebe vojne sile. Bez te odlučnosti, mogle bi se olakšati posljedice etničkog čišćenja, ali njegov glavni tok ne bi se mogao izvana ni izmijeniti ni spriječiti.

6. Značaj vremenskog faktora

Blagovremenost je suštinski važan element ako hoćemo da osuda ili konkretne mjere budu efikasni u suprotstavljanju genocidu. Rano razumijevanje takve situacije i rano reagovanje nije samo manje skupo kada su u pitanju potrebni resursi, već daje bolje rezultate u izbjegavanju stvaranja novih žrtava ili u smanjenju njihovog broja i u proširenju političkih opcija koje su na raspolaganju međunarodnoj zajednici.

Da je međunarodna zajednica na početku srpske ekspanzije strogo postupila sa Miloševićem, moglo se spriječiti ono što se kasnije dogodilo u Bosni i Hercegovini, pod uslovom da je postojala vjerodostojna volja za to. Nakon svakog od nečuvenih akata prema Hrvatskoj trebao je uslijediti energičan odgovor. Nakon napada na Dubrovnik ili rušenja Vukovara trebala je uslijediti blagovremena reakcija u koju bi bili uključeni efikasno nametanje čvrstih ekonomskih i političkih i komunikacionih sankcija uz istovremeno podizanje embarga na oružje Hrvatskoj.

Mnogo agresivnije osude bile bi, međutim, nedvosmislena poruka. Naprotiv, početne uzdržane kritike stvorile su utisak da će međunarodna zajednica djelovati sporo i neefikasno, ako uopšte i bude djelovala. Što god duže svijet nije činio ništa konkretno u Bosni i Hercegovini, to je bivalo manje vjerovatno da će se napraviti obrat u postojećoj situaciji, pošto je zemlja bila pocijepana, a stanovništvo rastjerano ili ubijeno. Činjenica da, je prolazio mjesec po mjesec, bez efikasne inostrane reakcije, povećana je vjerovatnost da će se na kraju novi status quo održati. Nedostatak odgovarajuće reakcije

povećavao je šanse da takva odvratna rješenja, kao što su etnička podjela i prihvatanje teritorijalnih osvajanja, budu kasnije smatrana racionalnim i pogodnim opcijama na čemu bi se postigao međunarodni konsenzus. Sa geopolitičkog stanovišta manevarski prostor Zapada bio bi sigurno daleko veći na početku krize, ne samo zbog pojave Žirinovskog na političkoj sceni Rusije i sveopšte promjene ruskog stava. Ako uticaj čvrstorukaša u Moskvi nastavi rasti, smanjiće se veoma brzo mogućnost uticaja na situaciju u Bosni i Hercegovini.

Rano upozorenje je posebno važno za identifikaciju i nadzor potencijalnih situacija u kojima se razvija genocid čim se one pojave i kasnije kada se počnu odvijati. Dugotrajna priprema kampanja u Srbiji očito je značila nezdrav razvoj događaja za Bosnu i Hercegovinu. Iako nije značilo da će ta kampanja prerasti u genocid ona je, ipak, dovela do ozbiljnog povećanja napetosti među zajednicama. Njena implicitna poruka - da je rukovodstvo Srbije smatralo Muslimane i ostale nesrbe preprekama koje se mogu ukloniti - značajno je povećalo vjerovatnost pojave genocida.

Da je blagovremeno izvršen pritisak iz inostranstva na Miloševića da odustane od svoje vatrene propagandne kampanje protiv nesrba, to bi ga natjeralo da smanji tenzije i, na kraju, moglo je mnogo ranije stimulisati mobilizaciju svjetskog javnog mnjenja. Pored upozorenja, od suštinskog značaja su prikupljanje i analiza podataka neophodnih za uspostavu jasne osnove za sve procjene i formulisanje politike prije nego kriza poprimi neupravljive proporcije. Glavna obaveza u usmjeravanju napora na prikupljanju informacija, u krajnjoj liniji, leži na kreatorima politike, koji moraju iskazati aktivan interes u toj oblasti politike, umjesto da samo reaguju na događaje.

Napomene uz X. poglavlje

1. Vidjeti, naprimjer, Dan Oberdorfer, FUNKCIONER SAD DAJE OSTAVKU ZBOG BALKANSKE POLITIKE (U.S. Aide Resigns Over Balkan Policy), Washington Post, 26. avg, 1992, str. A1, A18. Ako želite pročitati analizu različitih faktora koji utiču na donošenje odluka o Bosni i Hercegovini u SAD, vidjeti Daniel Williams, MRAČNI BALKANSKI ISHOD POGAĐA POZICIJU SAD (Grim Balkans Outlook Affected U.S. Position), Washington Post, 19. avg, 1993, str. A1, A24; i promišljenu, iako kritičnu, procjenu, Georga Konneya, DOBRO JUTRO BOSNO (Good Morning, Bosnia), Washington Post, 9. maj, 1993, str. C1, C4; ŽRTVA FRUSTRACIJE DESETOG NIVOVA (A Casualty of Level-10 Frustration), Time, 16. avg, 1993, str. 22; i Patrick Glynn, NE VIDI ZLO (See No Evil), New Republic, 25. okt, 1993, str. 23-29.
2. Perry, ODREĐIVANJE POGODNE UPOTREBE (Determining Appropriate Use), str. 2.
3. Svjedočenje gen. Lewis MacKenzija o situaciji u Bosni, str. 59-60.
4. Citirano u Harden, KOMANDANT UN-a (UN Commander), str. A38.
5. Churchill Lecture, Guildhall, London.
6. Intervju sa lordom Owenom koji je vodila Caroline De Gruyter, OH LORDE (BOŽE) KAKVA GODINA (Oh Lord, What A Year), Elsevier, Amsterdam, 25. dec, 1993, str.56.
7. Ovo mišljenje je potcrtano od strane Thompsona i Quetsa, GENOCID I DRUŠTVENI KONFLIKTI (Genocide and Social Conflict), str. 251.
8. Sergey Sidorov, ZAŠTO SU RUSI DOŠLI U SARAJEVO? (Radi chego 'russkie prishli v Saraevo?), Krasnaya zvezda, 25. maj, 1994, str. 3.
9. Mary Battiata, POTVRĐENO UBIJANJE U BOSNI (Slayings in Bosnia Confirmed), Washington Post, 28. sept, 1992, str. A1; i Battiata, SRPSKA POLICIJSKA JEDINICA (Serb Police Unit), str. A17.
10. Jovan Dulović, U CENTRU PAKLA, Vreme, 23. maj, 1994, FBIS-EEU-94-113, 13. juni, 1994, str. 43-44.
11. Henrik Bering-Jensen, RATNI ZLOČINI - HISTORIJA SUĐENJA I GREŠAKA (War Crimes: A History of Trials and Errors), Insight, 14. mart, 1993, str. 30.
12. Intervju dat Željki Garmazu, BIJELA RUŽA PRIJETI, str. 51.
13. Fox Morning News, feb. 23,1993.
14. Interview Zorana Stojanovića dat Svetislavi Stojanović, IZRUČENJE-KAMEN SPOTICANJA, Evropske novosti, 8. mart, 1994, str. 2.

15. Vidjeti Gutman, SVJEDOK GENOCIDA (Witness to Genocide), str. 168-73. General MacKenzie nije otkrio izvore svoje finansijske podrške prilikom svjedočenja pred Kongresom.
16. Citiran u Anthony Lewis, ARGUMENT LORDA OVENA (Lord Owen's Argument), New York Times, 5. feb, 1993, str. 27.
17. Pascal Barollier, Agence France Presse, 18. maj, 1994, FBIS-EEU-94-098, 20. maj, 1994, str. 23.
18. Svjedočenje pred Kongresnim komitetom SAD za oružane poslove, 26. maj, 1993.
19. Neki zvaničnici Evropske zajednice, kao što je Komesar EC Hans Van den Broek, bili su takode kritični prema strategiji Owena-Stoltenberga, opisujući je kao "*pacifističko praznovjerje*", vidjeti Peter Michielson, KOMESAR EVROPSKE ZAJEDNICE VAN DEN BROEK KAŽE DA OWEN IGRA SRPSKU IGRU (EC Commissioner Van den Broek Says Owen Played Into Hands of Bosnian Serbs), NCR Handelsblad, Rotterdam, 28. avg, 1993, u FBIS-EEU-93-167, 31. avg, 1993, str. 42-44.
20. Vidjeti Peter Maass, OWENOV GLASNOGOVORNIK PORIČE PRITISAK ZA PODJELU SARAJEVA (Owen's Spokesman Denies Pressing to Divide Sarajevo), Washington Post, 13. avg, 1993, str. A24; i Ian Traynor, IZASLANIK PORIČE POSTOJANJE PLANA ZA PODJELU SARAJEVA (Envoy Denies Plan to Divide Sarajevo), The Guardian, 10. feb, 1993, str. 7.
21. Citirano u Tony Czurka, MUSLIMANI PRIHVATILI RAZGOVORE O PODJELI SARAJEVA (Muslims Accept Talks on Splitting Sarajevo), Washington Post, 2. dec, 1993, str. A44.
22. Peter Maass, BOSNA ODOLJEVA PRITISKU ZA PODJELU (Bosnia Resists Pressure for Partitioning), Washington Post, 1. sept, 1993, str. A25.
23. Intervju sa Gen. Jean Cotom pukovnika Aleksandra Oliynika, PLAVE KACIGE I RAT NA BALKANU (Golubye kaski i vojna na Balkanakh), Krasnaya Zvezda, Moscow, 2. nov, 1993, str. 3.
24. U.S. Senate, Situation in Bosnia, str. 51, 57.
25. Intervju dat Danielu Benjaminu, MRŽNJA VEĆA DESET PUTA (Hatred Ten Times Over), Time, 17. avg, 1992, str. 28. Kasniji komandant vojnih snaga UN-a u Bosni i Hercegovini, Gen. Michael Rose, naginjao je takode takvom pristupu. Prikrivajući od bosanke vlade perspektivu u slučaju da ona nastavi borbe za oslobađanje teritorije, on je takode vjerovao da su prilike za povrat teritorija kroz mirovni proces daleko bolje nego u slučaju nastavka borbi u narednih nekoliko godina, Vidjeti Chuck Sudetic, BOSNA SE ZAVJETUJE DA ĆE NASTAVITI BORBU PROTIV SRBA (Bosnia Vows to Press Drive against Srbs), New York Times, 12. avg, 1994, str. A3.
26. MacKenzie, MIROVNJAK (Peacekeeper), str.159, 218, 255-56, 291.

27. Benjamin, MRŽNJA VEĆA DESET PUTA (Hatred Ten Times Over), str. 28. Jedan novinar, braneći takvu poziciju, ponovio je u svojoj "Analizi vijesti" sve stare novinarske patke: da su Srbi "kontrolisali" 60 procenata teritorija prije rata, da su Muslimani samo Srbi-konvertiti i da su Muslimani odgovorni za situaciju jer su proglasili nezavisnost; Andrew Borowiec, BOSANSKE MUSLIMANE VODE KA ZIMI SMRTI (Bosnia's Muslims Being Led Toward Winter of Death), Washington Times, 30. sept, 1993, str. A14.
28. Izgleda da je ovaj pristup bio primjenjivan, u najmanju ruku, u SAD, prema Georgu Kenneyu, bivšem službeniku Ministarstva inostranih poslova zaduženom za Jugoslaviju; Govor u Asocijaciji za Bliskoistočne studije (Middle East Studies Assoc., Research Triangle), N.C., 12. nov, 1993.
29. Citirano u R.W. Apple, Jr., MEDIJATOR JE UZNEMIREN ZBOG PASIVNOSTI SAD PREMA RAZGOVORIMA O BOSNI (Mediator Is Upset at U.S. Reluctance over Bosnia Talks), New York Times, 3. feb, 1993, str. A1. Kasnije se, međutim, Washington navodno pridružio u vršenju pritiska na Izetbegovića da prihvati kasniji politički plan; interview sa Marshall Harrisom, NIVO -10 (Level-10) str. 22.
30. Intervju na National Public Radio (NPR), Washington, D.C., 4. feb, 1993.
31. Elaine Sciolino, POMOĆNICI PREPUŠTAJU KLINTONU BOSANSKI MIROVNI PLAN (Aides Give Clinton Bosnia Peace Plan), New York Times, 9. feb, 1993, str. A14.
32. Richard Bernstein, UKOLIKO SE SITUACIJA NE POPRAVI, MEDIJATOR KAŽE DA BI UN TREBALO DA NAPUSTE BOSNU (Unless Situation Improves, UN Should Quit Bosnia, Mediator Says), New York Times, 14. Juli, 1993, str. A3; Eugene Robinson, MEDIJATOR KAŽE DA SU SAD UNIŠTILE MIROVNI PLAN ZA BOSNU (EC Mediator Says U.S. 'Killed' Plan for Bosnia), Washington Post, 27. nov, 1993, str. A22; i Owen, OH LORD, str. 56.
33. Izvjestio Miljenko Jergović, KARADŽIĆ - ETO SADA SMO SVI JEDNAKI, Nedjeljna Dalmacija, 25. avg, 1993, str. 5.
34. De Gruyter, (Oh Lord, What a Year), str. 55.
35. Vidjeti Laura Pitter, RASKOL MEĐU MUSLIMANIMA MEDIJATOR I UN TRUPE VIDE KAO SVOJ OSLONAC (Bosnian Muslim Split Seen as Bolstered by Mediator, UN Troops), Christian Science Monitor, 8. okt, 1993, str. 1, 4. Vidjeti, takode, Maass, BOSNA SE ODUPIRE PRITISKU (Bosnia Resists Pressure), str. A25.
36. See John M.Goshko, SAD POBIJAJU KRITIKE MIROVNOG PLANA ZA BOSNU (U.S. Disputes Criticism of Bosnia Plan), Washington Post, 27. jan, 1994, str. A21; William Drozdiak, SAD ODBACUJU FRANCUSKO OPRAVDANJE ZA TVRĐU AKCIJU U BOSNI (U.S. Rejects French Plea for Tougher Bosnia Action), Washington Post, 25. jan, 1994, str. A14; Martin Sieff,

- ZAGRIJAVA SE AMERIČKO-FRANCUSKI NESPORAZUM U VEZI SA TRUPAMA U BOSNI (U.S.-French Dispute Over Troops for Bosnia Heats Up), Washington Times, 28. jan, 1994, str. A16; i Thomas W.Lippman i John M. Goshko, OSTAJE PROCJEP U AMERIČKO-FRANCUSKOM NESPORAZUMU (Gap remains in U.S.-French Dispute), Washington Post, 28. jan, 1994, str. A19.
37. John Pomfret, DVA ZVANIČNIKA UN-a OPTUŽUJU SAD ZA PRODUŽAVANJE RATA U BOSNI (Two UN Officials Accuse U.S. of Prolonging War in Bosnia), Washington Post, 30. april, 1994, str. A18.
38. SEDMIČNA KOMPILACIJA PREDsjedNIČKIH DOKUMENATA (Weekly Compilation of Presidential Document), Washington, D.C: Government Printing Office, 31. jan, 1994. 30, str. 144.
39. Susret sa predstavnicima štampe, NBC, 3. april, 1994.
40. Daniel Williams, PROMJENA POLITIKE SAD STVARA PRITISAK NA MUSLIMANE (U.S. Policy Shift Puts Pressure on Muslims), Washington Post, 11. feb, 1994, str. A35.
41. Daniel Williams i Ann Devroy, KLINTON TEŽI DA BOSANSKI MUSLIMANI DOSTIGNU "DONJU LINIJU" (Clinton Seeks 'Bottom Line' from Bosnian Muslims), Washington Post, 10. feb, 1994, str. A22.
42. Daniel Williams, BOSANSKI MUSLIMANI OMETAJU TRAGANJE ZA MIROM (Bosnian Muslims Hamper Quest for Peace), Washington Post, 3. april, 1994, str. A23.
43. Daniel Williams, SAD PRISTAJU NA PODJELU ZEMLJE ZBOG MIRA U BOSNI (U.S. Endorses Land-Split for Bosnia Peace), Washington Post, 3. juni, 1994, str. A27.
44. Vidjeti, naprimjer, Opšti računovodstveni ured SAD, SRBIJA-CRNA GORA - IMPLEMENTACIJA EKONOMSKIH SANKCIJA, Washintong, D.C., April, 1993, i OSUJEĆIVANJE SANKCIJA PREMA SRBIJI (Beating the Sanctions on Serbia), The Economist, 2. juli, 1994, str. 2.
45. William Drozdiak, NATO VRŠI PRITISAK NA BOSANSKE BORCE DA PRIHVATE PODJELU (NATO Presses Bosnia's Combatants to Accept Partition), Washington Post, 10. juni, 1994, str. A24.
46. Press konferencija Predsjednika Klintona, 15. apr, 1994, u sedmičnoj kompilaciji, 18. apr, 1994, tom. 30, str. 816.
47. Intervju koji je Douglas Hurd dao Jensu Schneideru, u *Suddeutsche Zeitungu*, reprinted in U OVOM RATU NEMA POBJEDNIKA (There are No Victors in This War), reprint u *Vjesniku*, 16. sept, 1993, str. 17.
48. GLOBALNO STAJALIŠTE (Global Viewpoint), Washington Times, 8, feb, 1993, str. E1.

49. Citirano u A.F. i C.T., ŠESNAESTORICA SU POKAZALA VIŠE KONFUZIJE NEGO NESLAGANJA (Bosnie: Les Seize ont manifeste plus de desarroi que de desaccords), *Le Monde*, 12. jan, 1994, str. 3.
50. Jonathan C. Randal, SRPSKE VOĐE SU IGNORISALE UN, POSJETA GO-RAŽDANSKOM FRONTU (Serb Leaders Snub UN, Visit Gorazde Front), *Washington Post*, 13. april, 1994, str. A22.
51. Citirano u John Pomfret, UN POSJEĆUJU SAMIT KOJI JE U RUKAMA SRBA (UN Looks In on Summit Seized by Serbs), *Washington Post*, 6. avg, 1993, str. A26.
52. Citirano u SRBI NE IZGLEDAJU IMPRESIONIRANI (Les Serbes paraissent peu impressions), *Le Monde*, 13. jan, 1994, str. 5.
53. Vidjeti primjedbe predsjednika Klintona na Sjevernoatlanski savjet u Briselu, 10. jan, 1994, u SEDMIČNOJ KOMPILACIJI PREDSJEDNIČKIH DOKU-MENATA (Weekly Compilation of Presidential Document), (Washington, D.C.: Government Printing Office, 17. jan, 1994), tom 30, str. 23; President Clinton's press conference, 9. feb, 1994, sedmičnoj kompilaciji, tom 30, 14. feb, 1993, str. 254; i govor Sekretara odbrane William J. Perrya na Savjetu Američkog udruženja elektroničara u Novoj Engleskoj, 10. feb, 1994, u ČINITI NEŠTO U VEZI SA BOSNOM (Doing Something' about Bosnia), *Defense Issues* (Washington D.C.: Dept. of Defense, 1994), 9, str. 2.
54. Intervju Charlie Rosa, u *Charlie Rose Show*, 14. juni, 1994.

XI

MORA LI ŽRTVA OSTATI BESPOMOĆNA?

- Pitanje samoodbrane -

Kao što je iskustvo Bosne i Hercegovine pokazalo, mjere koje je međunarodna zajednica spremna poduzeti, jednostavno, nisu dovoljne za sprječavanje ili zaustavljanje genocida. U određenim scenarijima, samo takva pomoć koja omogućava žrtvama da zaštite same sebe i pruže otpor svojim viktimizatorima, može biti učinkovita i predstavljati jedino realno sredstvo za sprječavanje ili zaustavljanje genocida. Nema tog razloga zbog kojeg bi žrtva morala ostati bespomoćna.

1. Nejednakost embarga na oružje

Nastavak potpunog embarga na oružje, koji je bio nametnut Jugoslaviji u septembru 1991. godine, onemogućio je Bosansku vladu da nabavi značajnu količinu oružja i municije. Bosanski Srbi, međutim, nisu bili pogođeni embargom zahvaljujući preuzimanju arsenala od nestajuće Jugoslovenske narodne armije i neprekidnom snabdijevanju oružjem i municijom iz susjedne krnje Jugoslavije (Srbije i Crne Gore).

Iako je na početku embargo trebalo da snizi nivo nasilja, on je implicitno stavio i žrtvu i izvršioca u istu moralnu ravan i sasvim jasno dao prednost dobro naoružanom srpskom agresoru. U moralnom i praktičnom pogledu, nije imalo smisla tretirati obje strane podjednako, kao što ne bi imalo smisla nametnuti embargo na oružje Britaniji i nacističkoj Njemačkoj 1940.

godine da bi se zaraćene strane navele da prekinu borbe. Sve što je embargom postignuto bilo je sprječavanje bosanskih vlasti da dobiju ono što im je bilo potrebno da bi adekvatno zaštitili svoju teritoriju i svoje stanovništvo. Kao rezultat, Jugoslovenska armija i armija bosanskih Srba mogle su nekažnjeno koristiti napalm, artiljeriju, kasetne bombe i projektele zemlja-zemlja. Konačno, ma kako bio plemenit cilj, ovakva politika predstavljala je uplitanje međunarodne zajednice u korist jedne a na štetu druge strane.

Zahvaljujući nadmoći u vojnoj sili, Srbi su na početku smatrali da su Muslimani laka meta. U početku su Srbi mogli voditi operacije uz nisku cijenu kada su u pitanju njihovi vlastiti gubici, dok su Muslimani smatrali da se teško mogu efikasno odbraniti bez obzira na gubitke koje su spremni podnijeti. Treba reći da su neki posmatrači, kao što je general Mekenzi, stvarali pogrešan utisak da ta neravnoteža nije neki važan faktor. Mekenzi je to učinio svjedočeći u Kongresu. On je izjavio da *"tamo nema manjka oružja"*, čak i kod Bosanaca i taj stav je nastavio propagirati u svojim javnim nastupima.⁽¹⁾ Međutim, u toku rata, pa čak i nakon približavanja Muslimana i Hrvata u 1994. godini, omjer vojne sile uveliko je pretezao u korist Srba, iako se u relativnom smislu, borbena sposobnost Bosanaca sa vremenom popravljala.

2. Izgradnja konsenzusa - Po koju cijenu?

Na početku su SAD bile otvoreno protiv pritiska za podizanje embarga na oružje. Ali, kada je, u januaru 1993. godine, nova Klintonova administracija preuzela dužnost, izmjenila je politiku tako što je podizanje embarga bosanskoj vladi smatrala najefikasnijim pristupom zaustavljanju genocida. U oktobru 1993. godine, predsjednik Klinton je u jednom intervjuu otkrio: *"Čvrsto sam uvjeren da su Ujedinjene nacije napravile ogromnu grešku primjenjujući jugoslovenski embargo na oružje na Bosnu, nakon što su priznale Bosnu... Još uvijek mislim da je to pogrešno"*.⁽²⁾

Međutim, pokušaji da se u okviru NATO-a postigne konsenzus o skidanju embarga nisu dali nikakve rezultate i propali su najviše zbog opstrukcije Britanije i Francuske. Usprkos značajnoj podršci javnosti Velike Britanije i Francuske mnogo odlučnijoj akciji u Bosni i Hercegovini, nespremnost obiju vlada za takvo nešto došla je posebno do izražaja za vrijeme neuspješne posjete državnog sekretara Vorena Kristofera (Warren Christopher) u maju 1993. godine. Za vrijeme te posjete postalo je jasno da je administracija u Vašingtonu bila potcijenila otpor ključnih saveznika podizanju

embarga na oružje. Predsjednik Clinton je izjavio: "Imam osjećaj da je za Britance i Francuze bilo daleko važnije izbjeći skidanje embarga na oružje nego spasiti zemlju. Ja mislim da su oni upravo to osjećali".⁽³⁾ Odgovor ad- odbijanje Evropljana smatrala pogodnim načinom da se izbjegne dalje insis- tiranje po tom pitanju.

Medu evropskim saveznicima Njemačka je bila najveći zagovornik podizanja embarga na oružje, dok je, izgleda, britanska vlada igrala glavnu ulogu u protivljenju. Vraćajući se svaki put na tvrdnju da je ovaj konflikt "gradanski rat" uzrokovan "vjekovnom etničkom mržnjom", predsjednik vlade Mejdžor (John Major) želio je oblikovati politiku Zapada u vezi sa embargom spječavajući bilo kakvu promjenu međunarodnog stava. Akcije Velike Britanije na trajnom održavanju embarga poprimale su razne oblike, uključujući i opoziciju u UN, gdje je Britanija već radila na blokiranju pre- poruke Generalne skupštine za skidanje embarga na oružje u decembru 1992. godine. Velika Britanija se ponovo napregнула ne bi li, zajedno sa Francuskom i Rusijom, osujetila slične težnje u Savjetu bezbjednosti u junu 1993. godine.⁽⁴⁾ Na kraju je, iako nevoljno, a u interesu zajedničke evropske pozicije, njemački kancelar Koi (Hellmuth Kohl) odustao od svog stava. Kao rezultat, ta inicijativa je izgubila zamah i stavljena je ad acta na veliku žalost ne samo mnogih ljudi na Zapadu, već i na žalost javnosti u mnogim mudi- manskim zemljama. (slika 5 na strani 206) U Sjedinjenim Američkim drža- vama, uprkos mnogim pozivima zakonodavaca za podizanje embarga, Klin- tonova administracija i dalje se protivila da to unilateralno učini, i lobirala je u Kongresu za održavanje embarga. I sam Kongres bio je, međutim, podi- jeljen po tom pitanju. Uprkos glasanju u junu 1994. godine u zastupničkom domu u korist unilateralnog podizanja embarga, ta odluka bila je samo savjetodavna i mogla se ignorisati ili, pak, lako zaobći zbog neznatne većine kojom je izglasana. Staviše, taj zakonski nact bio je samostalna mjera, um- jesto da bude dodatak nekom važnom zakonskom aktu, pa je to povećavalo vjerovatnost primjene veta na njegovo sprovođenje. U takvoj situaciji, čak su i neki od onih u Kongresu koji su glasali za podizanje embarga, učinili to shvatajući da te mjere neće biti primjenjene. Slijedećeg mjeseca Senat je odbio inicijativu za unilateralno podizanje embarga.⁽⁵⁾ Vodenje računa da se ne ugrozi podrška drugih zemalja embargu protiv Iraka, Libije i Irana, igralo je ključnu ulogu u opredjeljivanju organizacije međunarodne zajednice da ne utiče na promjene evropske politike u Bosni, a zvaničnici administracije su upozoravali da bi unilateralno podizanje embarga "razbilo savezništvo NATO-a i doveo nas do neslaganja sa Rusijom".⁽⁶⁾

Karikatura prikazuje Margaret Tačer (Margaret Thatcher) u liku čovjeka koji predlaže podizanje embarga na oružje Muslimanima. Ostali svjetski lideri prikazani su neodlučnim da poduzmu takvu akciju. Na novinama koje drži Tačerova piše: "Tačer: naoružajte bosanske Muslimane". Karikatura Mahmuda Halila (Mahmud Khalil) objavljena je u saudijskom listu Al-Shark Al-Awsat u Londonu, 15 aprila, 1993. godine

Bilo je, međutim, diskutabilno da li je fer i da li je razumno izjednačavati Bosnu i Hercegovinu sa takvim državama-parijama i prisiljavati Bosance da plate za nedjela koja su dovela do uspostave tih drugih embarga.

3. Ubjedjivanje za zadržavanje embarga

Zagovornici trajnog embarga bazirali su svoj stav na nekoliko ključnih tačaka, kao što je učinio ministar inostranih poslova Francuske, Alen Žipe (Alain Juppe). On je, u maju 1994. godine, izjavio da bi skidanje embarga značilo kraj humanitarne pomoći, obnavljanje granatiranja gradova, stvaranje novih izbjeglica, osvetu Bosanaca i, čak, zajedničko ekskluzivno "započinjanje uništenja" Bosanaca i transformisanje konflikta u beskrajni "stogodišnji rat". Svi ovi događaji bi ugrozili mir i, prema Žipeu, "mir koji ja ne bih obavezno nazivao pravednim - a da li je ikada postojao u potpunosti pravedan kompromis - osim onoga što može biti izbalansirano i stabilno."⁽⁷⁾

Stanovište da bi dozvoljavanje Bosanskoj vladi da se naoruža produžilo rat - bila je ključno uporište. Jedan predstavnik Združenog štaba SAD, svjedočeći pred Kongresom u januaru 1993. godine protiv podizanja embarga, ponudio je takvo tumačenje po kojem bi rezultat takvog poteza "*bio trajni haos... on bio samo doprinio nasilju*".⁽⁸⁾ Generalno, zemlje koje su imale svoje osoblje među mirovnjacima u zemlji - posebno Velika Britanija, Francuska i Kanada, ali takođe i druge - tvrdile su da bi podizanje embarga dovelo njihove snage u veći rizik, bilo zbog proširenja borbi, bilo zbog direktne osвете. Humanitarni naponi bili bi takođe ugroženi kao rezultat pojačanja borbi i osвете, bio je argument na koji su se pozivali.

Međutim, diskutabilna je tvrdnja da bi sprječavanje jedne strane da se brani moglo samo po sebi spriječiti haos. Ne bi se, takođe, moglo pretpostaviti da bi mirovnjaci bili pod većim rizikom ako bi bosanska strana mogla parirati srpskoj u vatrenoj moći, umjesto da bude prepuštena na milost srpskih snaga. Uzimanje mirovnjaka za cilj napada od strane Srba zbog osвете bilo bi daleko od neizbježnog. Srbi bi samo dobili potencijalni vojni odgovor ili, u najboljem slučaju, odlazak mirovnjaka, što bi eliminisalo te potencijalne ciljeve i, u isto vrijeme, dezangažovanje međunarodne zajednice bez promjene smjera dotoka oružja u Bosnu. Štaviše, vjerovatno ne bi bio potreban tako veliki broj mirovnjaka koji podržavaju humanitarne operacije, ako bi Bosanska vlada bila u stanju da se o sebi vojno brine. Ako išta drugo, bilo bi manje rizičnih regiona i civila koji ovise o humanitarnoj pomoći ako bi bosanska vlada mogla obezbijediti vlastitu odbranu.

Ni embargo sam po sebi ne smanjuje ubijanje. Nema dokaza o tome da onemogućavanje Bosanske vlade da se brani smanjuje nivo ubijanja. To samo povećava broj muslimanskih gubitaka i oblast u kojoj srpske snage zadržavaju kontrolu. Upravo su povećana vojna sposobnost Muslimana i njihov uspjeh u povećanju cijene dalje srpske ekspanzije, ubijedili ove druge da uspore napredovanje i konsoliduju svoja osvajanja.

Ipak, u aprilu 1993. godine, pregovarač lord Owen je izrazio svoje lično protivljenje podizanju embarga na oružje, tvrdeći da bi tada i Srbi bili slobodni da nabave više oružja. Iako je on insistirao da bi postojala "*opasnost da na scenu stupi sofisticirano oružje devedesetih godina ako Rusi snadbiju Srbe*", teško je bilo vidjeti koje bi to još oružje Srbi trebali koje im već nije bilo dostupno iz domaćih arsenala Beograda i zašto bi Moskva donirala savremeno oružje koje bosanski Srbi ne bi mogli lako primjeniti.⁽⁹⁾ Lord Owen je, takođe, iznio neobjašnjivu tvrdnju da "*podizanje embarga ne bi bilo u interesu Muslimana*". Naprotiv, po njemu, Bosanska vlada bi trebala posmatrati održavanje embarga u pozitivnom svjetlu, jer, navodno, zahvaljujući

embargu, Srbi ne mogu dobiti savremene ruske sisteme. On je, dosta neubjedljivo, tvrdio da su druge strane profitirale zbog embarga, pošto su ga mogle lakše zaobići nego Srbi, što im je navodno omogućavalo da proizvode i uvoze oružje.⁽¹⁰⁾ Naprotiv, ako je Bosanska vlada zaista popravila svoju relativnu vojnu poziciju to se desilo uprkos namjerama i implementaciji embarga, a ne zbog embarga.

Lord Owen je ostao nepopustljiv u protivljenju skidanju embarga i tumačio je kampanju bosanske vlade kao lukavstvo kojim bi se SAD uvukle u tuču. On je pretpostavljao da bi nakon skidanja embarga situacija u kojoj se nalaze Muslimani bila pogoršana. Tvrdio je da su se Muslimani nadali da bi pogoršanje situacije vodilo ka vanjskoj intervenciji da bi ih se spasilo iz očajne situacije u koju bi zapali nakon podizanja embarga.⁽¹¹⁾

General Mekenzi je tvrdio pred Kongresom, 26. maja 1993. godine, da bi skidanje embarga unijelo vremenski pomak prije nego oružje počne da dotiče. On je nastavio tvrditi da bi *"bosanski Srbi i Hrvati iskoristili to kašnjenje, da oni nisu do sada koristili sve svoje resurse i da bi iskoristili sve što mogu, i to što je moguće brže i nasilnije"*.⁽¹²⁾ Međutim, to "kašnjenje" se moralo svakako desiti i u slučaju ostanka embarga u kojem su Srbi pokušavali zauzeti što je više moguće zemlje, koristeći maksimum resursa koje su imali i nisu se suzdržavali.

Opravdavanje protiv podizanja embarga često je, takode, odražavalo dubioznu antitetičku apoziciju o borbama i "političkom rješenju". Takva manihejska paradigma ležala je, naprimjer, u korjenu prigovora Sajrusa Vensa (Cyrus Vance) koji je on uputio svima koji su vjerovali da je neophodna upotreba sile od strane međunarodne zajednice: *"Otvoreno govoreći, sit sam glupih kritika u kojima se zaobilazi centralna činjenica... Rješenju putem pregovora u Bosni nema alternative"*.⁽¹³⁾ Najvažnije je postići rješenje sa odredbama koje proizilaze iz takvog sporazuma koji je praktično sazdan od zadnjih misli. Lord Owen i ostali su smatrali da se takav sporazum ne može lako postići ukoliko Bosanska vlada bude u boljoj poziciji da se brani, pošto bi, realno, Bosanci mogli biti manje skloni pregovaranju i prihvatanju podjele, srpske okupacije teritorija i premještanja muslimanskog stanovništva kao uslova političkog rješenja koje im se nudi.

Međutim, fenomeni konflikta i političkih pregovora ne isključuju jedan drugog. Oni su, prije, komplementarni i interaktivni dijelovi jedinstvenog procesa, jer, kako je pruski vojni strateg Karl fon Klanzevic (Karl von Clausewitz) kazao rat je *"nastavak politike"*. Ratovi se vode zbog političkih ciljeva i praktično svi ratovi se politički završavaju uz rješenje postignuto

pregovorima. Obično, neka vrsta pregovora nastavlja se među zaraćenim stranama čak i dok traju borbe, i to nisu dvije kategorije koje se međusobno isključuju. Srbi su posebno bili vični neprekidnoj strategiji pregovora uz borbu. Oni su, međutim, borbama postizali bolje uslove za kasnije političko rješenje. Za Bosnu i Hercegovinu je, čak, i ograničena sposobnost za nastavljanje borbi značila pomoć Muslimanima da izbjegnu još gore krajnje stanje, uključujući još temeljitiji genocid i potpuno rasturanje države. Međutim, nepostojanje pouzdanog izvora naoružavanja nameće ograničenje uspjesima koje Muslimani mogu postići na bojnopolju. Nedostatak oružja odražavao se, takođe, i za pregovaračkim stolom. U julu 1994. godine, kao direktan rezultat nedavne vojne pobjede - uzrokovane uglavnom njihovom prednošću u artiljeriji - ojačana je pregovaračka pozicija bosanskih Srba u Mirovnom planu "Kontaktne grupe" ⁽¹⁴⁾

Inostrane inicijative za zadržavanje embarga, iako nenamjerno, ojačale su srpsku pregovaračku poziciju jer su im osigurale veliku prednost na bojnopolju. Ipak, britanski sekretar za inostrane poslove Douglas Herd (Douglas Hurd) donkihotski se suprotstavljao podizanju embarga, posebno, da bi spriječio pojavu, kako je kazao, "*polja smrti*". Bio je to argument koji je on prvi put testirao u pismu londonskom Dejli Telegrafu (Daily Telegraph), 5. aprila 1993. godine. Ipak, takvo nastojanje da se ostane nepristrasan moglo je samo štetiti Bosanskoj vladi. Lord Owen se, takođe, protivio toj opciji jer bi se, po njemu, na taj način otvorila "*neodgovorna borba za uspostavljanje balansa*", predpostavlja se na račun Srba, iako je teško opravdati, bilo politički bilo moralno, zašto bi taj debalans trebalo zadržati. Međutim, on je tvrdio, mada neubjedljivo, da je cijelo vrijeme cilj Evropske unije bio da pomogne Bosanskoj vladi na uspostavi vojnog balansa. On je govorio: "*Mi smo pokušavali izravnati razlike i odstupanja između oružanih snaga,*" iako je kao dokaz mogao navesti samo uspostavu zone zabrane letenja. ⁽¹⁵⁾

Raskid između Muslimana i Hrvata, u proljeće 1993. godine, dao je zgodan izgovor za održavanje embarga, jer su stranci sada mogli govoriti, a to su i činili, da se sada svi bore protiv svih i da je situacija postala suviše složena. Douglas Hog (Douglas Hogg), podsekretar u Ministarstvu inostranih poslova Velike Britanije, pokušavao je ubijediti hrvatskog novinara u to haotično stanovište nakon što ga je novinar pitao zašto embargo nije bio podignut. Hog je odgovorio: "*Ja vjerujem da će te se složiti sa mnom da ako mi pošaljemo oružje Muslimanima da se bore protiv vas (Hrvata) a onda, kao rezultat naoružamo vas, to neće imati nikakvog smisla*". To, pak, nije obeshrabrilo novinara da pita zašto onda embargo nije bio podignut ranije kada nije bilo takvih hrvatsko-muslimanskih borbi koje bi mogle poslužiti

kao prepreka, ili kao opravdanje. U svom odgovoru, Hog je potcrtao da je cijelo vrijeme cilj bio izbjegavanje promjene vojnog balansa ili, kako je on to rekao: *"Međunarodna zajednica je tada donijela odluku da mi treba da se posvetimo traženju političkog rješenja umjesto da snabdjevamo oružjem i tako napravimo situaciju još težom. To je ono u što ja vjerujem"*.⁽¹⁶⁾

Konačno, oni koji su se protivili podizanju embarga često su se držali "praktičnih" razmatranja, kao što je geografska izolacija Bosne i Hercegovine ili poteškoće u obuci Bosanske armije. Da je međunarodna zajednica bila odlučna u tome da Bosanska vlada, kao legalno izabrana vlast u Bosni i Hercegovini, zaista zaslužuje njenu direktnu podršku, sigurnosna pomoć u formi oružja, obuke, logističke podrške i obavještajnih djelatnosti, mogla se jednostavno obezbijediti. Da je bilo volje mogao se naći put, posebno onda kada se održavalo hrvatsko-bosansko savezništvo - kada su male količine švercovanog lakog oružja stizale u Bosnu i Hercegovinu iz Hrvatske - i nakon što je, početkom 1994. godine, kooperacija bila ponovo uspostavljena.

Čak i da međunarodna zajednica zaista nije željela da se direktno umješa, dobivanje oružja i davanje obuke ne bi predstavljalo glavni problem onog trenutka kada zakonske barijere i fizička kontrola embarga budu podignuti. Nakon podizanja sankcija, Bosanska vlada je mogla djelovati po svome koristeći privatne isporučioce po svom izboru. Većina muškaraca u bivšoj Jugoslaviji imala je osnovnu vojnu obuku a posebno islamske zemlje mogle su staviti na raspolaganje neophodne instalacije za dodatnu obuku na svojoj teritoriji. Da su islamske zemlje bile spremnije za pružanje podrške, one su na samom početku mogle obaviti pola posla. Čak i za vrijeme trajanja embarga, one su mogle preuzeti bosanske izbjeglice na svoju teritoriju, formirati od njih vojne jedinice, spremne za upotrebu u Bosni kada embargo bude podignut. Međutim, i one su takode uglavnom bile nespремne da pruže materijalnu pomoć, uprkos svojoj verbalnoj podršci.

4. Da li bi naoružavanje Bosanaca imalo efekta?

Ali, da li bi naoružavanje snaga Bosanske vlade dovelo do drukčijeg ishoda? Dokazi govore da bi. Teško je zamisliti kako bi to ukidanje embarga pogoršalo situaciju u operativnom smislu, čega se Hog bojao, u najmanju ruku kada su bili u pitanju Muslimani, pošto bi se vojna situacija Srba pogoršala. To bi, naprotiv mogao biti precizan doprinos većem vojnom balansu u obliku povećane sposobnosti snaga Bosanske vlade, što bi spriječilo buduću dezintegraciju bosanskih vlasti i nastavak uništavanja Muslimanske

zajednice. Čak je i krajem 1993. godine dobivanje malih količina lakog oružja, zarobljavanjem i putem crnog tržišta - paralelno sa boljom organizacijom i rukovođenjem - popravilo situaciju Bosanske vlade na bojnopolju, a posljedica je bila značajno poboljšanje njene pregovaračke pozicije.

Da je procjena dobitaka i cijene koju treba platiti kod Srba morala biti dramatično izmijenjena, mnogo je vjerovatnije da bi Srbi težili da zaustave konflikt i da konačno sjednu i pregovaraju, praveći iskrene kompromise. Upravo ovakva revizija korelacije snaga na bojnopolju na samom početku krize imala bi za posljedicu skraćivanje rata i njegov mnogo pravedniji završetak, sa mnogo manje žrtava. Konačno, to bi dovelo do mnogo stabilnijeg krajnjeg stanja, što je pokazao hrvatski zaokret u februaru 1994. godine prema Bosanskoj vladi nakon što su snage bosanske vlade porazile bosanske Hrvate.

Čak je i sama mogućnost podizanja embarga na oružje imala odlučujući uticaj na političku situaciju. Kao što je predsjednik Klinton procjenio: *"Mi smo najbliži bili političkom rješenju kada su Srbi i Hrvati mislili da će Evropljani slijediti moj prijedlog da se podigne embargo na oružje i u rezervi drže vazdušne snage za sprovođenje u djelo zabrane upotrebe srpske artiljerije protiv vlade... dok se embargo bude skidao"*.⁽¹⁷⁾ Priznajući tu činjenicu, Herd je u julu 1994. godine prihvatio mogućnost - iako nerado - okončanja embarga da bi se izvršio pritisak na bosanske Srbe da prihvate novi mirovni plan. On je nagovijestio da ako bosanski Srbi odbace plan, *"podizanje embarga na oružje moglo bi biti neizbježno"*. U sličnom pokušaju vršenja pritiska, u avgustu 1994. godine, Kongres SAD i predsjednik Klinton takođe su izrazili svoje namjere za podizanje embarga ako ne bude napretka u mirovnom planu, iako su produžena neslaganja među kreatorima politike u tome da li bi SAD trebale unilateralno da ignorišu embargo.⁽¹⁸⁾

Da je bosanska vlada bila u stanju da stvori svoju vojnu snagu brzo i da obezbijedi sposobnost zaštite svojih građana i teritorije, mnogo Hrvata i čak mnogo Srba bi se vrlo vjerovatno okupilo oko vlade iz ubjedenja i iz vlastitog interesa, kao što je bio slučaj na samom početku krize. Umjesto toga, kada je Bosanska vlada, ograničena embargom, teško izlazila na kraj sa sigurnosnom situacijom, bosanskim Srbima i Hrvatima postalo je sve teže da izbjegnju saradnju sa radikalnim rukovodstvom u svojim zajednicama, pošto su te vode u rukama imale silu prinude i mogli su se pred njima prikazivati kao pobjednička strana. Radeći u takvim neravnopravnim uslovima, čak su se i neki Muslimani konačno opredjelili za pravljenje odvojenih sporazuma sa srpskim vlastima u očajničkim pokušajima da prežive.

Opšta istrošenost ratom, iako je bila uzrokovana samo ograničenom sposobnošću Bosanske armije, dovela je kasnije do saznanja kod bosanskih Srba da su, sredinom 1993. godine, dostigli svoju tačku kulminacije i da bi naredna teritorijalna osvajanja imala neprihvatljivu ljudsku i ekonomsku cijenu. Bosanski Srbi i srpsko rukovodstvo bili su u velikoj mjeri osjetljivi na gubitke, i usprkos nadmoći u vatrenoj moći koje su njihove snage uživale, bilo je teško ubjediti bosanske Srbe da se bore, jer su mnogi tu borbu smatrali običnom teritorijalnom ekspanzijom.

Nacionalna volja u samoj Srbiji bila je značajno slabija nego što se to obično mislilo, iako su se neki na Zapadu držali mišljenja o otvorenoj podršci Beograda onome što se činilo u Bosni i Hercegovini. Naprotiv, iako su apstraktno podržavali stvaranje velike Srbije, mnogi Srbi, očito, nisu imali želju da se bore za nju. Milošević bi bio pod velikim pritiskom ukoliko bi se odlučio za dugoročni angažman svoje žive sile u Bosni i Hercegovini, posebno ako bi to uključivalo pozive bezvoljnim rezervistima i mogućnost pojave velikih gubitaka.

Postoje dobri dokazi o tome da su, ustvari, mnogi Srbi iz Bosne i Hercegovine i Srbije činili sve da izbjegnu služenje u vojsci, čak i u situacijama kada je to zahtijevalo samo umjereni lični rizik. Izvori Jugoslavenske vojske kritikovali su emigraciju "intelektualaca" i vojno sposobnih muškaraca, čak i iz sigurnih oblasti Bosne i Hercegovine, koji su često ostavljali starije članove porodice da se brinu o njihovom vlasništvu. Jugoslavenska vojska ih je otvoreno nazivala izdajicama. Početkom 1993. godine najmanje 53.000 registrovanih, i mnogo više neregistrovanih vojnih obveznika Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, živjelo je u Srbiji usprkos neprekidnom pritisku i racijama sa ciljem da se vrate kući i uzmu oružje. Srpski zvaničnici u Novom Sadu optuživali su mnoge bosanske Srbe zbog toga što se nisu prijavljivali vlastima jer su namjeravali izbjegli regrutaciju i zbog toga "što se nisu ponašali kao ugroženi ljudi".⁽¹⁹⁾

Prema riječima generala bosanskih Srba, Slavka Lisice, motiviranje njegovih trupa postajalo je sve teže. Prema njegovom iskustvu, na pozivanje na pravoslavlje odgovaralo se samo "mješavinom straha", a šaljivčine su odgovarale "naša država (Jugoslavija) je propala".⁽²⁰⁾ Moral na bojnopolju često je bio diskutabilan i bilo je bolje ne testirati ga. U jednom slučaju, general Lisica se lično konfrontirao sa artiljerijskom jedinicom bosanskih Srba koja je bila napustila svoj položaj. On je pokušao da ih postidi nudeći im izbor: "vratiti se na dužnost ili skinuti uniforme". Svi izuzev jednog su skinuli svoje uniforme i radije su goli otišli kući nego da ostanu na frontu.⁽²¹⁾ Čak i oni bosanskih Srbi koji su učestvovali u zvjerstvima nisu bili skloni

učešću u borbama, jer je to predstavljalo veći rizik nego operacije etničkog čišćenja. Tako je Dušan Tadić, bosanski Srbin uhapšen u februaru 1994. godine u Njemačkoj pod optužbom za ratne zločine, stigao tamo nakon što je dezertirao iz jedinice vojske bosanskih Srba. Srpski zvaničnik koji ga je poznao opisao ga je kao ličnost koja *"nikada nije bila u stanju da sakrije strah; on se mnogo plašio borbi"*.⁽²²⁾ Nepostojanje volje da se odazovu regrutaciji od strane vlasti bosanskih Srba činilo je još težim ubjeđivanje ostalih Srba da se nasele u novoočišćenim oblastima u Bosni i Hercegovini, čak i van ratnih zona, *"uprkos toliko mnogo oslobođenih i od stanovništva očišćenih oblasti"*, kako je to okarakterisala Jugoslovenska vojska.⁽²³⁾

Kada je protiv njih pokrenuto nasilje velikih razmjera, Muslimani su, naprotiv, postali mnogo raspoloživiji za borbu, potaknuti, bez ikakve sumnje, svojim instinktom samoodržanja. Ustvari, jedinice Armije Bosne i Hercegovine (Armija R BiH) često su imale više dobrovoljaca nego što je bilo raspoloživog oružja. Da je Bosanskoj vladi bilo dozvoljeno da dobije dovoljno oružja, Srbi ne samo da ne bi imali odriješene ruke da se bave muslimanskim civilima, već bi i cijena srpske politike dramatično skočila i bila bi izražena kroz gubitke što bi ograničilo ili potpuno obustavilo etničko čišćenje.

Ova analiza takode pokazuje da u slučaju da se međunarodna zajednica bila odlučila da izvede vojnu intervenciju, to ne bi automatski značilo uvaljivanje u živo blato kao što se obično pretpostavljalo, posebno u slučaju kada je intervencija praćena podizanjem embarga na oružje bosanskoj vladi. Neutraliziranje teškog oružja bosanskih Srba od strane međunarodnih snaga omogućilo bi sada većoj, bolje naoružanoj i bolje motivisanoj, Armiji R BiH da igra glavnu ulogu u djelovanju protiv preostalih snaga bosanskih Srba i omogućilo bi joj uspostavu sigurnosti i stabilnosti. Vremenski faktor je ključna varijabla u takvoj situaciji. Blagovremeno podizanje embarga moglo je zaustaviti etničko čišćenje prije nego što je bila napravljena glavna šteta. U slučaju kada je bosanska vlada držala manje teritorija, kada je veći broj ljudi bio istjeran iz njihovih domova, i kada su hrvatski saveznici promijenili stranu, uslovi su se pogoršali i trebalo je mnogo više oružja. Njegova isporuka postala bi mnogo problematičnija, a borbe za oslobađanje teritorija na koje bi se vratilo protjerano stanovništvo bi proporcionalno duže trajale i bile bi vođene uz veću cijenu i uz veće štete. Ipak, čak i u kasnijim stadijima ovoga rata, ova opcija je izgledala mnogo realističnija kada je u pitanju zaustavljanje genocida i ublažavanje njegovih posljedica nego što su to bili brojni planovi koje je međunarodna zajednica pravila ali nije bila raspoložena da ih podrži.

5. Naoružana Bosanska vlada - latentni agresor?

Da su dobili oružje, da li bi Muslimani krenuli u osvetu zbog svih rana koje su pretrpili; da li bi oni sami bili angažovani u suprotnom etničkom čišćenju masovnih razmjera? General Mekenzi je otvoreno podržavao takav stav. ⁽²⁴⁾ Neki kreatori politike, kao što je Alen Žipe, takode su se držali tog stanovišta koje im je služilo kao opravdanja za nepodizanje embarga. ⁽²⁵⁾

Bez ikakve sumnje, Bosanska vlada bi, u najmanju ruku na početku rata, pokušala ponovo uspostaviti svoju vlast na teritoriji čitave Republike, ili barem na onim teritorijama koje nisu imale srpsku većinu prije aprila 1992. godine. U najgorem slučaju, srpski poraz bi vjerovatno vodio reintegraciji Bosne i Hercegovine. Štaviše, nepostojanje bilo kakve službene vladine doktrine koja bi pozivala na etničku čistoću ili ekskluzivnost, sugerije da nije vjerovatno da bi struktura vlasti Muslimana instistirala na politici osvete ili da bi stvarala zakonski ili moralni okvir drugima da to čine.

Sasvim suprotno muslimanski lideri su pozivali na stvaranje pluralističkog sekularnog društva - a ne islamske države - sa trajnim uključivanjem srpske i hrvatske zajednice. Bila je to pozicija sa koje oni nikada nisu zvanično odstupili. Predsjednik Izetbegović je u jednom intervjuu, datom u aprilu 1991. godine, podvukao: *"Ponovo tvrdim da niko ovdje nema namjeru stvarati islamsku Bosnu. Naš cilj je, i nadam se da će se sa tim saglasiti srpski i hrvatski narod, da mi postepeno stvaramo od Bosne i Hercegovine sekularnu državu"*. On je to ponovio i u srpskom nacionalističkom listu te iste godine, sa namjerom da uvjeri Srbe:

Od prvog dana od kad sam stupio na političku scenu ja ponavljam kao papagaj, i ne samo da ponavljam već i djelujem u skladu sa tim: Mi želimo uspostaviti sekularnu Republiku Bosnu i Hercegovinu. Nije moguća nikakva islamska ili muslimanska republika u Bosni i Hercegovini... Nama su nudili (smanjenu) Muslimansku republiku ja sam to mogao dobiti lako da sam produžio razgovore u Splitu (sa Miloševićem i Tudmanom) umjesto što sam ih prekinuo... Ali ja znam vrlo dobro da to ne bi bilo prihvatljivo rješenje za Bosnu i Hercegovinu. ⁽²⁶⁾

Treba se sjetiti da je čak i u procesu protiv Izetbegovića u 1983. godini zbog "fundamentalizma" bila uključena optužba da je on tražio višepartijski demokratski sistem za Bosnu i Hercegovinu sličan onome u Austriji, što je naravno bio zločin u očima tada vladajuće političke partije. ⁽²⁷⁾

Ostali kreatori stavova, uključujući vodeće vjerske službenike, takode su nastavili pozivati na izgradnju multikonfencionalnog društva umjesto

islamske države ili podjele po etničkim linijama, bez obzira na rastući međunarodni pritisak da se prihvati ovo drugo. Upitan o svojoj viziji o rodnoj Bosni i Hercegovini, Šefko Omerbašić, predsjednik Starješinstva islamske zajednice za Hrvatsku i Sloveniju, svjestan da će njegovi komentari biti štampani u novinama koje čitaju njegovi sunarodnici, je podvukao: *"Ovdje nema dileme. Bosna i Hercegovina mora ostati slobodna, ujedinjena, suverena i multikonfensionalna... Ja vjerujem u zajednički život u Bosni i Hercegovini"*.⁽²⁸⁾ Štaviše, predstavnici su nastavili nositi iste poruke čak i u muslimanske forume u inostranstvu, gdje bi se moglo očekivati da oni eksploatišu islamsku ekskluzivnost da je to bila trenutna politika Bosanske vlade. Bosanski ambasador u Hrvatskoj dao je izjavu arapskoj štampi: *"Nikada nije postojao plan da Bosna bude islamska država"*.⁽²⁹⁾ Slično tome, na preskonferenciji u Dohi (Doha) u Kataru Reis ul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini pozvao je na izgradnju *"pravednog"* mira u kojem će se članovi svih nacionalnosti vratiti svojim kućama.⁽³⁰⁾ Ta želja je bila stvarna čak i krajem 1993. godine, kada je Irfan Ljubijankić, ministar inostranih poslova, za vrijeme posjete Ujedinjenim arapskim emiratima, pozvao na očuvanje *"našeg multikulturalnog identiteta"*, a u to vrijeme je podjela Bosne izgledala neizbježna.⁽³¹⁾ Bez obzira na moguću skepticizam u vezi sa političkom cjelishodnošću, bilo bi teško bilo kojem rukovodstvu da pridobije podršku naroda za *"islamsku državu"*, dok u isto vrijeme u javnosti zagovara i radi tako sistematski i energično protiv takvog koncepta, uključujući među njima i ključne potencijalne oslonce i kod kuće i u inostranstvu.

Štaviše, bosanski predstavnici namjerno prave razliku između običnih Srba i Hrvata i onih pojedinaca koji su posebno bili angažovani u ratnim zločinima, umjesto da ih sve guraju u istu kategoriju, kako su njihovi protivnici često činili sa Muslimanima. Situacija u Sarajevu, Tuzli, ili u drugim oblastima, u kojima je vlada imala direktnu kontrolu, može poslužiti kao dobar indikator. Tamo, čak i u okolnostima najvećih iskušenja, predominantno muslimanske vlasti nisu se ustremile na srpsku i hrvatsku zajednicu, a mogli su to učiniti od samog početka, uzimajući u obzir njihovu superiornost na tim lokacijama.⁽³²⁾

Međutim, ako se nametne podjela zemlje bez obzira na želje Bosanske vlade, i ta podjela bude bazirana na međunarodnom pritisku da se prihvati strateški i politički neodrživa teritorijalna situacija, vjerovatnost da će doći do obrnutog etničkog čišćenja u neko buduće vrijeme biće pojačana. Što god duže traje fenomen antimuslimanskog etničkog čišćenja, praćen osjećajem napuštenosti od strane međunarodne zajednice, i dok sve veći broj ljudi pati u srpskim a kasnije i u hrvatskim rukama, biće sve veći broj

pojedinaца Muslimana koji će osjećati da moraju izravnati račune. U pokušaju da osiguraju opstanak i sigurnost svoje države, neke bosanske snage su, sredinom 1993. godine, bile počele da se svete, istjerujući Hrvate iz njihovih kuća u centralnoj Bosni što je trajalo do ponovnog približavanja u februaru 1994. godine. Bez ikakve sumnje, pojedinci Muslimani bili su u iskušenju da posegnu za odmazdom, a organi uzdrmane Bosanske vlade bili su pred izazovom da to spriječe bilo gdje, nakon što su ponovo stali na noge u takvoj fluidnoj situaciji. U takvim scenarijima, zakonito zadovoljenje pravde nad izvršiocima ratnih zločina putem Tribunala osnovni je faktor koji djeluje na spriječavanje nasumične osvete velikih razmjera od strane žrtava koja bi se inače mogla pojaviti.

Sve u svemu, da je Bosanska vlada posjedovala sredstva za samoodbranu, imala bi mnogo više inicijative, kao i fizičku i moralnu sposobnost, da kontroliše bilo kakve radikalne elemente koji bi se mogli pojaviti u njenim vlastitim redovima a koji bi posegnuli za osvetom. Sasvim suprotno bilo bi u slučaju kada bi vlada bila slaba i nesposobna da ponudi bilo kakvu uvjerljivu alternativu politici očajja. U isto vrijeme, u situaciji u kojoj bi Bosanska vlada imala sredstva za zaštitu zemlje i sposobnost da se nosi sa protivničkim snagama, značajan broj bosanskih Hrvata i Srba bi se okupio oko te vlade čim bi postalo jasno da je u njihovom interesu da to učine. Upravo takva promjena strane desila se za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada su mnogi ustaše i četnici, uključujući čitave formacijske jedinice, prišli partizanima kada su vidjeli da se mijenja odnos snaga u Bosni i Hercegovini. Uključenje snaga HVO u Sarajevu u redove Armije R BiH, u novembru 1993. godine, koje se desilo bez prolijevanja krvi, kao i formiranje hrvatsko-muslimanske federacije, može poslužiti kao model za ovu vrstu integracije. Da bi se olakšao i osigurao takav proces, fazno podizanje embarga na oružje, praćeno vladinim opredjeljenjem da izbjegne osvete, moglo bi biti izvediva opcija.

Napomene uz XI. poglavlje

1. U.S. Senate, Situacija u Bosni, str. 58, i ponovo pred Kongresnim komitetom za oružane službe, 26. maj, 1993.
2. Intervju dat Ann Devroy i R. Jeffrey Smith KLINTON ISPITUJE VANJSKU POLITIKU (Clinton Examines a Foreign Policy under Serige), Washington Post, 17. okt, 1993, str. A28.
3. Isto.
4. Vidjeti, Julia Preston UN PREZRIVO ODBIJAJU PRIJEDLOG ZA PODIZANJE ZABRANE ZA UVOZ ORUŽJA BOSANSKIM MUSLIMANIMA (UN Spurns Bid to Lift Arms Ban on Bosnian Muslims), Washington Post, 30. juni, 1993, str. A13. O politici Mejdžorove vlade prema Bosni vidjeti značajnu analizu Branke Magaš, BOSNA - ISTINSKA BRITANSKA IZDAJA (Bosnia: A Very British Betrayal), New Statesman and Society, 10. sept, 1993, str. 14-15; i RAT KOJI NEĆE OTIĆI, (The War That Won't Go Away), The Economist, 24. apr, 1993, str. 51.
5. Jedan od protivnika prijedloga, U.S. Rep. Lee Hamilton (D-Ind), izjavio je da mu je više Demokrata privatno priznalo da oni ustvari nisu ni željeli da prijedlog prođe, iako su za njega glasali. Oni su pozitivnim glasanjem napravili odušak svojim frustracijama, nadajući se da će senatska verzija oslabiti inicijativu; intervju o NPR, 9. Juni, 1994. Vidjeti takođe Helen Dewar, SENAT JE TIJEŠNO PODRŽAO KLINTONA U VEZI SA BOSNOM (Senate Narrowly Backs Clinton on Bosnia), Washington Post, 12. juli, 1994, str. A8.
6. Kako je izvjestio Kenneth J. Cooper, KONGRES JE ODLUČNO KAZAO KLINTONU DA UNILATERALNO PODIGNE EMBARGO NA ORUŽJE (A Firm House Tells Clinton to Lift Bosnia Arms Embargo Unilaterally), Washington Post, 10. juni, 1994, str. A24.
7. Alain Juppe, SARAJEVO - ONO U ŠTA VJERUJEM (Sarajevo: ce que je crois), Le Monde, 21. maj, 1994, str. 1, 5.
8. Gen. Martin L. Brandtner, Direktor Operacija, Ured Združenog štaba, u Senatu SAD, TEKUĆE VOJNE OPERACIJE (Current Military Operations), str. 87.
9. CBS Evening News, 15. april, 1993, Ministar odbrane Britanije; Malcolm Rifkind, takođe je podržavao takvo vjerovanje; vidjeti Richard Beeston i Michael Evans, ČLANOVI RUSKOG PARLAMENTA POZIVAJU NA PODIZANJE EMBARGA NA ORUŽJE ZA SRBE (Russian MPs Call for End to Arms Embargo on Serbs), The Times, 14. maj, 1994, str. 13.
10. Lord Owen, Crhurchill Lecture.
11. Charlie Rose Show, 14. juni, 1994.

12. Predstavnički Dom SAD, Kongresni komitet za oružane službe, POLITIKA SAD PREMA BOSNI, Saslušanje, 26. maj, 1993, Federal Information Systems Corp. transcript, n.p.
13. Citirano u David Binder, KRITIKOVAN ZBOG UZMICANJA VENS BRANI SVOJU ULOGU NA BALKANU (Criticized as Appeaser, Vance Defends His Role in Balkans), New York Times, 19. jan, 1993, str. A7. Slično tome, u svom pismu Kongresmenu Lee Hamiltonu (D-Ind), Predsjednik Klinton je napomenuo da bi takva akcija "okončala mirovni proces," u Cooper, ČVRSTA KUĆA (STAV) KAŽE KLINTON (A Firm House Tells Clinton), str. A24.
14. John Pomfret, BOSANCI I DALJE VJERUJU U BORBU (Bosnians Keep Faith in Fighting), Washington Post, 11. juli, 1994, str. A1, A12.
15. Intervju sa Lord Owenom Davida Frosta, NPR.
16. Željko Toth, NISMO ŽELJELI RASPAD JUGOSLAVIJE, Večernji list, 30. okt, 1993, str. 15.
17. Intervju sa Larry Kingom uživo, CNN, 20. juli, 1993.
18. Srecko Latal, UN BI SE MOGLE POVUĆI IZ BOSNE (UN May Have to Pull Out of Bosnia), Washington Times, 13. juli, 1994, str. A13; Ruth Marcus i Daniel Williams, SAD SE KREĆU KA PODIZANJU EMBARGA NA ORUŽJE (U.S. Moves to Lift Embargo on Bosnia), Washington Post, 11. avg, 1994, str. A19; Daniel Williams, SENAT ŽELI DA IZVRŠI PRITISAK NA KLINTONA U VEZI SA ORUŽJEM ZA BOSNU (Senate Seeks to Press Clinton on Bosnia Arms), Washington Post, 12. avg, 1994, str. A13; i John M. Goshko, REAKCIJA NA PODIZANJE ZABRANE NA ORUŽJE ZA BOSNU BRINE ADMINISTRACIJU (Reaction to Lifting Ban on Bosnia Muslim Arms Worries Administration), Washington Post, 13. avg, 1994, str. A14.
19. B.M., PUŠKA JAČA OD PRIVILEGIJA, Evropske Novosti, 20. feb, 1993, p. 13. Izbjegavanje mobilizacije u Srbiji, naprimjer, bilo je široko rašireno u Srbiji za vrijeme srpsko-hrvatskog rata, što je dovodilo do ozbiljnih operativnih i moralnih problema; Vidjeti takode Cigar, SRPSKO-HRVATSKI RAT 1991. GODINE (1991 Serbo-Croatian War), str. 314-15, 317-19.
20. General Slavko Lisica, Dragoš Kalajić, LISICA LAVLJEG SRCA, Duga, 14-27. maj, 1994, str. 31.
21. Isto, str. 30.
22. B.Marić, U ZATVORU DEZERTER, Evropske novosti, 17. feb, 1994, str. 10.
23. Popara, SEDAMSTOTINA DANA, str. 16-17.
24. Naprimjer, u intervjuu Franka Sesnoa, Larry King Live, 3. maj, 1993.
25. Alain Juppe, BOSANSKA KRIZA, IZVANREDAN TEST STARIH SAVEZNIŠTAVA (Bosnian Crisis a Formidable Test of Old Alliances), Washington Times, 13. feb, 1994, str. B4.

26. Fahrudin Radončić, BOSNA ĆE OPSTATI, Danas, 9. april, 1991, str. 31; Milomir Marić, ZAŠTO JE ALIJA IZETBEGOVIĆ PROGLASIO NEUTRALNOST, Duga, 12-26. okt, 1991, str. 15.
27. Kako je nađeno u njegovoj optužnici, Sarajevo, 17. juni, 1983, str. 92. Kucano mašinom.
28. Halid Rifatbegović, VJERUJEM U ZAJEDNIČKI ŽIVOT, BiH Ekskluziv, 9. Juli, 1993, str. 3.
29. Interview sa Biserom Turković koji je vodio Samir Hasan, IZA BOSANSKO-HRVATSKOG RAT STOJI POGREŠNA INTERPRETACIJA VENS-OVENOVOG PLANA (Al-fahm al-khati' li-khuttat Vance-Owen wara' al-harb al-kruwatiyya al-busniyya), Al-Sharq Al-Awsat, London, 15. maj, 1993, str. 7. Komandant Armije R BiH, Rasim Delić, nije pozivao na stvaranje islamske države u intervjuu, MOJ PRVI ZADATAK JE DA UKLJUČIM SVE PATRIOTE U BORBU ZA OSLOBOĐENJE (Muhammati al-ula ishrak jami al-wataniyyin fi ma rakat al-tahrir), Al-Watan, Kuwait, 26. juli, 1993, str. 20.
30. Izvještaj Muhammada Arafa sa konferencije za ŠTAMPU SVIJET NAMEĆE PREDAJU A NE MIR (Al-alam yafrud alayna al-istislam wa-lays al-salam), Al-Sharq, Doha, Qatar, 11. mart, 1993, str. 5.
31. Interview sa Jamal Majayda, BOSANSKI JUNACI SE BORE ZA OPSTANAK (Bosnia's Valiant Fight for Survival), Emirate News, Abu Dhabi, UAE, 28. dec, 1993, str. 8.
32. situaciji u Tuzli vidjeti Jonathan S.Landay, BOSANSKI GRAD SE ZASA-DA ODUPIRE ETNIČKOJ MRŽNI I EKONOMSKOM KOLAPSU (Bosnian City Averts Ethnic Hatred and Economic Collapse, For Now), Christian Science Monitor, 14. april, 1993, str. 1, 4.

XII

KRETANJE PREMA KONAČNOM STANJU

- Trajna humanitarna dilema -

U nemogućnosti da pariraju srpskoj vatrenoj moći Muslimani su se sve više suočavali sa tmurnim izborom: nastaviti očajničku borbu za jedinstvenu državu ili prihvatiti najbolju ponudu za podjelu zemlje. Ova druga opcija podrazumijevala je pokušaj preživljavanja u, logorima sličnim, naseljima od baraka koja su ovisna od inostrane darežljivosti. Sa stotinama hiljada svojih građana koji se ne mogu vratiti kućama, i prisiljena da prihvati skrpljene teritorije koje se ne mogu održati, bosanska vlada se kolebala između te dvije opcije. Čak i u 1994. godini, ideal tog rukovodstva i dalje je bio ujedinjena, multikonfesionalna Bosna i Hercegovina, a Vlada Republike Bosne i Hercegovine je pokazivala volju za kompromisom ukoliko bi drugi na to pristali.

Kada se, krajem 1993. godine, situacija bila, u najmanju ruku stabilizovala, Bosanska vlada je bila ohrabrena da pokuša istrajati u naporima da popravi svoju poziciju u budućim pregovorima u vezi sa konačnim rješenjem. Ipak, krajem 1993. godine, bosansko rukovodstvo, iako nevoljno, sve manje je vjerovalo da je moguće postići potpuno ujedinjenje zemlje. Izgledalo je da su se vode predali pred nekom vrstom neizbježne podjele. Međutim, bez obzira koliko je to nezahvalno i neizvjesno, podjela je, u najmanju ruku, mogla Muslimanima donijeti predah u izuzetno teškom periodu. Postepeno, pod uticajem očite nespremnosti međunarodne zajednice da se direktnije umiješa ili da podigne embargo na oružje, krajnji cilj je evoluirao ka stvaranju neke vrste Bosanske države. Nikada nije postojala namjera da ova

predložena država, iako manja po teritoriji, bude ekskluzivno Muslimanska, a još manje da bude organizovana na principima političkog islama. Sasvim suprotno, vođe su ponovo demonstrirali volju za stvaranjem federacije sa hrvatskim entitetom Herceg Bosnom i čak konfederacije sa susjednom Hrvatskom. U isto vrijeme, ključna briga bila je dobivanje pravednog dijela teritorije da bi se mogao napraviti održiv i odbranljiv entitet, čak i ako se izgubljene teritorije ne bi mogle povratiti.

Krajem 1993. godine većina bosanskih Srba, i sasvim sigurno Milošević, počeli su vjerovati da su dostigli svoju kulminaciju. Oni su postigli najveći dio onoga što je bilo moguće u tom trenutku a da pri tome cijena koju treba platiti nije znatno prešla očekivane dobitke, ili pak, inicijativa nije prešla na drugu stranu. Do tog trenutka, Bosanska vlada je reorganizovala i unaprijedila svoju vojsku, dok su istovremeno bosanski Srbi imali problema sa borbenom sposobnošću i moralom. Čak i ovaj skromni pomak u omjeru snaga doveo je Miloševića u, kako bi neki rekli, zasluženu dilemu. Ona ga je i natjerala da, ili stane, rizikujući eroziju pozicije bosanskih Srba i izloži sebe optužbama o izdaji srpske stvari, ili da pojača podršku Srbije i njeno mijenjanje. Izvještaji su govorili da je barem na početku, u januaru 1994. godine, Milošević pojačao svoje učešće dovođenjem dodatnih snaga regularne Jugoslavenske vojske preko Drine. On se možda nadao da će brza odlučna intervencija omogućiti Srbima da osvoje dodatne ključne teritorije prije nego što se dođe do rješenja putem pregovora. ⁽¹⁾ Ali, za Miloševića, koji je više bio pragmatiski računčija nego rigidni vizionar, najvažnija je bila njegova lična politička pozicija. Opcija eskalacije imala je sve pretpostavke da završi u živom blatu Bosne i Hercegovine i rizikuje mnogo više žrtava, što bi ozbiljno umanjilo njegovu domaću podršku u Srbiji. Suočavajući se sa mogućnošću mnogo lošije vojne situacije, on je najvjerovatnije težio okončanju konflikta putem sporazuma, ali takvog sporazuma koji bi dozvolio Srbima da zadrže što više teritorija.

Poboljšanje situacije Bosanske vlade na vojnom polju predstavljalo je također dilemu za rukovodstvo bosanskih Srba. To rukovodstvo je željelo i da zadrži teritorije koje je tada držalo i da ubjedi Bosansku vladu da prekine borbe. Realno je, međutim, bilo da oni izaberu jednu od ove dvije opcije.

Po ovome tekstu, ispada da je plan Kontaktne grupe bio osnova za pregovore o miru u Bosni i Hercegovini. Konačna verzija plana treba da se usaglasi. Međutim jedna od osnovnih odredbi je vraćanje od strane bosanskih Srba nekih, ali ne svih, teritorija koje su imale nesrpsku većinu prije rata. Ali, ako plan prihvati i princip teritorijalnog kontinuiteta za bosanske Srbe, on bi prije nagradio sadašnji omjer snaga na terenu nego što bi se

pozivao na predratne etničke realnosti. Nadalje, ono što ostaje ključno je potreba Bosanske vlade za povjerenjem u međunarodne garancije za svoju buduću sigurnost, što predstavlja dio ovoga plana.

Iako je u takvoj nasilnoj situaciji, kao što je ona u ratom opustošenoj Bosni i Hercegovini, predviđanje pojedinih događaja povezano sa nesigurnošću, ipak određeni scenariji i njihove implikacije mogu biti realističniji nego drugi. Moglo bi se doći do političkog rješenja u kojem bi sve strane prihvatile rezultate nedavnih konflikata i prihvatile, iako gundajući, činjenicu da je u Bosni i Hercegovini već bilo dosta nereda. Možda bi lideri obiju strana mogli odlučiti da rade na osnovi novog statusa quo i da prihvate nedavne izmjene u teritorijama, ali taj scenario je problematičan. Čak i ako sve strane prihvate sporazum baziran na formalnoj i de facto podjeli, takav sporazum neće biti uvod u period mira i stabilnosti i sam po sebi neće biti solidna garancija da neće doći do ponovne pojave genocida u neko kasnije vrijeme. Ako se ta izmijenjena Bosanska država ne učini održivom i ne promjeni postojeći omjer snaga, dodatne runde agresije i etničkog čišćenja će i dalje biti vrlo vjerovatni. Diplomatski sporazum među svim stranama bosnanskim Srbima može odgovarati samo privremeno jer im omogućuje, ne samo da konsoliduju svoja osvajanja u vidu novog statusa quo, već i rekonstrukciju njihove nategnute vojne strukture. U stvari, oni bi mogli napraviti pauzu u izgradnji mnogo trajnijih političkih odnosa i vjerovatnom kasnijem ujedinjenju sa Srbijom, koja, opet, ima veliku potrebu za ponovnom izgradnjom svoje uzdrmane ekonomije i međunarodne političke pozicije.

U takvim uslovima, bilo koji kompromis na koji bi srpska strana bila spremna pristati u pregovorima, kao što je pristajanje, pod pritiskom međunarodne zajednice, da prepusti određeni postotak teritorije Bosanskoj državi, vodio bi do rješenja koje bi bilo ili kozmetičko ili privremeno. Po riječima jednog srpskog predstavnika u Ženevi: *"Svaki od nas u srpskom pregovaračkom timu ima olovku i gumicu u ruci, i mi težimo da to reduciramo (teritoriju dodjeljenu Muslimanima). Kad god je bilo nekih promjena na mapi, one su bile samo simbolične. Uvijek se radilo o manje od tih famoznih 30 procenata"*.⁽²⁾ Neki čvrstorukaši, kao što je general Mladić, tvrdili su da srpska država u Bosni treba da se proširi na more na račun Hrvatske, milom ili silom. On je upozoravao: *"Gospodin Tudman o tome mora razmisliti ozbiljno. Hrvatska ima 2000 km obale. Najbolje bi bilo da do sporazuma o našem izlasku na more dode na miroljubljiv način, umjesto da ja to rješavam. Svako zna šta bi to značilo"*.⁽³⁾

Naravno, neki od ovih istupa bili su, bez ikakve sumnje, maksimalistička retorika, pošto su bosanski Srbi bili raspoloženi da daju dio teritorije u

zamjenu za priznavanje njihovih ostalih osvajanja. Bez obzira na konačni sporazum, rukovodstvo bosanskih Srba težilo je blokiranju povratka protjeranih nesrpskih stanovnika da bi osigurali da teritorije koje su sada pod srpskom kontrolom ubuduće budu etnički homogene. Pokazalo se da je njihov ključni pregovarački stav osiguranje strateški dominantnih pozicija koje su postigli, uključujući granične teritorije koje imaju direktnu vezu sa oblastima pod kontrolom Srba u Hrvatskoj i sa Srbijom. Da bi omogućili uspostavu velike Srbije bosanski Srbi su posebno smatrali životno važnom kontrolu nad koridorom u Posavini u Sjevernoj Bosni i Hercegovini. U isto vrijeme, srpska kontrola na tako mnogo ključnih teritorija učinila bi bosansku državu slabom; sastavljenom od krpa nepovezanih teritorija. Ako bi, međutim, osnova sporazuma bile predratne etničke granice - uz ignorisanje kasnijih rezultata etničkog čišćenja - etničke srpske teritorije bile bi raštrkane, i bosanskim Srbima bi bilo teško izbjeći reintegraciju u ujedinjenu Bosnu i Hercegovinu.

Iako su ciljevi srpskih pregovarača bili konstantni, njihov kredibilitet je i dalje bio sumnjiv. Diplomacija, kako je napomenuo general Mladić, samo je još jedno oružje da se postignu neizmijenjeni ciljevi: *"Da bi uspjeli, morate biti poput davola; recite im jedanput jedno, drugi put drugo"*.⁽⁴⁾ Na sličan način je Karadžić ubjeđivao vojno rukovodstvo bosanskih Srba: *"Ne obraćajte pažnju na ono što mi radimo na konferencijama, pošto su mape prolazne, i samo ono što vi držite je vječno. Držite svako selo pod našom kontrolom, i ne brinite"*.⁽⁵⁾ Na kraju, prema mišljenju bosanskih Srba, vojna sila će i dalje biti ključna u određivanju budućnosti, što je general Mladić ponovio u svom govoru u Beogradu krajem 1993. godine. Njegov glavni koncept u vezi sa odnosima među zajednicama u Bosni i Hercegovini je bio da *"dok god postoji planeta Zemlja, granice između država i naroda biće određivane prolijevanjem krvi i odsijecanjem glava"*.⁽⁶⁾

Čak i u slučaju postizanja sporazuma, ranjivost Muslimana vjerovatno će se produžiti i u bliskoj budućnosti, osim ako oni ne dobiju više oružja. Oni će jednostavno biti nesposobni da se odbrane od bolje naoružanih susjeda, osim ako se ne podigne embargo na oružje, ili ako se ne razoružaju i neutraliziraju njihovi mučitelji.

Ako njihovi susjedi i dalje budu jači, mogu doći u iskušenje da iskoriste prednost nad Muslimanima. Sasvim predvidivo, među srpskim vođama čitavog političkog spektra prevladava i ljutnja i protivljenje hrvatsko-muslimanskom sporazumu, koji je degradirao odnos snaga koji je bio u korist Srba. Srbi su se nadali da će taj sporazum propasti, otvarajući ponovo mogućnost povećanog srpskog pritiska na Muslimane.

pozivao na predratne etničke realnosti. Nadalje, ono što ostaje ključno je potreba Bosanske vlade za povjerenjem u međunarodne garancije za svoju buduću sigurnost, što predstavlja dio ovoga plana.

Iako je u takvoj nasilnoj situaciji, kao što je ona u ratom opustošenoj Bosni i Hercegovini, predviđanje pojedinih događaja povezano sa nesigurnošću, ipak određeni scenariji i njihove implikacije mogu biti realističniji nego drugi. Moglo bi se doći do političkog rješenja u kojem bi sve strane prihvatile rezultate nedavnih konflikata i prihvatile, iako gundajući, činjenicu da je u Bosni i Hercegovini već bilo dosta nereda. Možda bi lideri objiju strana mogli odlučiti da rade na osnovi novog statusa quo i da prihvate nedavne izmjene u teritorijama, ali taj scenario je problematičan. Čak i ako sve strane prihvate sporazum baziran na formalnoj i de facto podjeli, takav sporazum neće biti uvod u period mira i stabilnosti i sam po sebi neće biti solidna garancija da neće doći do ponovne pojave genocida u neko kasnije vrijeme. Ako se ta izmijenjena Bosanska država ne učini održivom i ne promjeni postojeći omjer snaga, dodatne runde agresije i etničkog čišćenja će i dalje biti vrlo vjerovatni. Diplomatski sporazum među svim stranama bosnanskim Srbima može odgovarati samo privremeno jer im omogućuje, ne samo da konsoliduju svoja osvajanja u vidu novog statusa quo, već i rekonstituciju njihove nategnute vojne strukture. U stvari, oni bi mogli napraviti pauzu u izgradnji mnogo trajnijih političkih odnosa i vjerovatnom kasnijem ujedinjenju sa Srbijom, koja, opet, ima veliku potrebu za ponovnom izgradnjom svoje uzdrmane ekonomije i međunarodne političke pozicije.

U takvim uslovima, bilo koji kompromis na koji bi srpska strana bila spremna pristati u pregovorima, kao što je pristajanje, pod pritiskom međunarodne zajednice, da prepusti određeni postotak teritorije Bosanskoj državi, vodio bi do rješenja koje bi bilo ili kozmetičko ili privremeno. Po riječima jednog srpskog predstavnika u Ženevi: *"Svaki od nas u srpskom pregovaračkom timu ima olovku i gumicu u ruci, i mi težimo da to reduciramo (teritoriju dodjeljenu Muslimanima). Kad god je bilo nekih promjena na mapi, one su bile samo simbolične. Uvijek se radilo o manje od tih famoznih 30 procenata"*.⁽²⁾ Neki čvrstorukaši, kao što je general Mladić, tvrdili su da srpska država u Bosni treba da se proširi na more na račun Hrvatske, milom ili silom. On je upozoravao: *"Gospodin Tudman o tome mora razmisliti ozbiljno. Hrvatska ima 2000 km obale. Najbolje bi bilo da do sporazuma o našem izlasku na more dode na miroljubljiv način, umjesto da ja to rješavam. Svako zna šta bi to značilo"*.⁽³⁾

Naravno, neki od ovih istupa bili su, bez ikakve sumnje, maksimalistička retorika, pošto su bosanski Srbi bili raspoloženi da daju dio teritorije u

zamjenu za priznavanje njihovih ostalih osvajanja. Bez obzira na konačni sporazum, rukovodstvo bosanskih Srba težilo je blokiranju povratka protjeranih nersrpskih stanovnika da bi osigurali da teritorije koje su sada pod srpskom kontrolom ubuduće budu etnički homogene. Pokazalo se da je njihov ključni pregovarački stav osiguranje strateški dominantnih pozicija koje su postigli, uključujući granične teritorije koje imaju direktnu vezu sa oblastima pod kontrolom Srba u Hrvatskoj i sa Srbijom. Da bi omogućili uspostavu velike Srbije bosanski Srbi su posebno smatrali životno važnom kontrolu nad koridorom u Posavini u Sjevernoj Bosni i Hercegovini. U isto vrijeme, srpska kontrola na tako mnogo ključnih teritorija učinila bi bosansku državu slabom; sastavljenom od krpa nepovezanih teritorija. Ako bi, međutim, osnova sporazuma bile predratne etničke granice - uz ignorisanje kasnijih rezultata etničkog čišćenja - etničke srpske teritorije bile bi rastrkane, i bosanskim Srbima bi bilo teško izbjeći reintegraciju u ujedinjenu Bosnu i Hercegovinu.

Iako su ciljevi srpskih pregovarača bili konstantni, njihov kredibilitet je i dalje bio sumnjiv. Diplomacija, kako je napomenuo general Mladić, samo je još jedno oružje da se postignu neizmijenjeni ciljevi: *"Da bi uspjeli, morate biti poput davola; recite im jedanput jedno, drugi put drugo"*.⁽⁴⁾ Na sličan način je Karadžić ubjeđivao vojno rukovodstvo bosanskih Srba: *"Ne obraćajte pažnju na ono što mi radimo na konferencijama, pošto su mape prolazne, i samo ono što vi držite je vječno. Držite svako selo pod našom kontrolom, i ne brinite"*.⁽⁵⁾ Na kraju, prema mišljenju bosanskih Srba, vojna sila će i dalje biti ključna u određivanju budućnosti, što je general Mladić ponovio u svom govoru u Beogradu krajem 1993. godine. Njegov glavni koncept u vezi sa odnosima među zajednicama u Bosni i Hercegovini je bio da *"dok god postoji planeta Zemlja, granice između država i naroda biće određivane prolijevanjem krvi i odsijecanjem glava"*.⁽⁶⁾

Čak i u slučaju postizanja sporazuma, ranjivost Muslimana vjerovatno će se produžiti i u bliskoj budućnosti, osim ako oni ne dobiju više oružja. Oni će jednostavno biti nesposobni da se odbrane od bolje naoružanih susjeda, osim ako se ne podigne embargo na oružje, ili ako se ne razoružaju i neutraliziraju njihovi mučitelji.

Ako njihovi susjedi i dalje budu jači, mogu doći u iskušenje da iskoriste prednost nad Muslimanima. Sasvim predvidivo, među srpskim vođama čitavog političkog spektra prevladava i ljutnja i protivljenje hrvatsko-muslimanskom sporazumu, koji je degradirao odnos snaga koji je bio u korist Srba. Srbi su se nadali da će taj sporazum propasti, otvarajući ponovo mogućnost povećanog srpskog pritiska na Muslimane.

Pokazalo se da su bosanski Srbi bili odlučni da eliminišu muslimanske enklave ako se za to ukaže prilika. Momčilo Krajišnik, predsjednik srpskog parlamenta, je kazao: *"Nema govora o razmatranju nečega što bi moglo razdvojiti srpski etnički prostor. Neće biti koncesija Muslimanima u istočnoj Bosni"*. On je umjesto toga sugerisao da Bosanska vlada trguje svojim enklavama u istočnoj Bosni za druge teritorije, iako je bio veoma brz kada je dodao da Srbi neće dati teritoriju u zapadnoj Bosni u zamjenu za neke druge. ⁽⁷⁾

Ostali srpski nacionalisti, kao što je Gojko Đogo, poznati autor i predsjednik Udruženja Srba iz Bosne i Hercegovine u Srbiji, i dalje su vršili pritisak da se eliminišu ostaci prisustva Muslimana, agitujući i u ideološkom i u sigurnosnom smislu. Prema Đoginim riječima, *"ja bih očistio džepove u Podrinju... od ludaka inficiranih azijskom kugom, koji drže nož na našim ledima"*. Govoreći otvoreno, Đogo je ustvrdio da na kraju neće biti mjesta ni za jednog Muslimana u Bosni i Hercegovini: *"Konačno rješenje jugoslovenskog i srpskog pitanja je podjela Bosne između Srba i Hrvata na dva dijela. Bilo šta drugo liči na sipanje pepela na vatru koja će se sutra ponovo razgoriti. Stvaranje novih naroda (Muslimani) i država (Bosna i Hercegovina) bila je samo komunistička metafizika"*. ⁽⁸⁾ U samoj Srbiji, u novembru 1993. godine, Vojska Savezne Republike Jugoslavije, vladine agencije i nekoliko istraživačkih centara održali su seminar na kojem se diskutovalo o budućim srpskim granicama. Jedan učesnik je zaključio da su u tom regionu *"granice uvijek bile povlačene puškom"*. Špekulišući perspektivama preživljavanja etničkih enklava, drugi je koristio analogiju po kojoj *"leopardova koža brzo nestaje ili se transformiše, kao posljedica etničkih ratova"*. ⁽⁹⁾

Zabrinjavajuće je, međutim, bilo Karadžićevo insistiranje na stavu da su Muslimani u osnovi bili vještački entitet prolazne prirode. U avgustu 1993. godine, u vrijeme kada se stvarao sporazum u Ženevi, on je tvrdio da su Muslimani bili stvoreni kao nacija u bivšoj Jugoslaviji u skladu sa stranim planovima za ograničenje srpskog uticaja. On je stoga zaključio da su i odbacivanjem svog navodnog čistog srpskog identiteta Muslimani postali *"podložni marginalizaciji i čak opasnosti uništenja... Muslimani mogu značiti nešto samo ako su dio srpske nacije. Kako sada stvari stoje ja ne vidim budućnost za muslimansku naciju"*. ⁽¹⁰⁾ Da Karadžićev osnovni cilj nije značajno evoluirao postalo je jasno kada je on domaćoj javnosti, u februaru 1994. godine izložio svoju staru procjenu da vanjski svijet još uvijek ništa ne razumije. On je sumirao svoje nepromijenjene dugoročne planove o Muslimanima slijedećim riječima:

Evropa želi da mi ostanemo u zajedničkoj zemlji sa Muslimanima da bi ih mogli kontrolisati. Te evropske kalkulacije su krajnje pogrešne, pošto bi Muslimani za 15 godina postali većina i onda bi stvorili pritisak, kao na Kosovu, na Srbe i Hrvate da se iseljavaju. Tada bi to postala velika muslimanska država u Evropi. Pokušavajući da izbjegne stvaranje male muslimanske države u Evropi, Evropa stvara veliku muslimansku državu zbog svojih pogrešnih kalkulacija. A Evropa to ne zna. Mi to nećemo prihvatiti. Mi nemamo ništa protiv male muslimanske države, ali mi takođe nemamo ništa protiv podjele Bosne na dva dijela između Srba i Hrvata.⁽¹¹⁾

U neko buduće vrijeme, nakon što konsoliduju svoju domaću i vanjsku poziciju, Srbi bi mogli ponovo započeti sa stvaranjem pritiska protiv ranjivih bosanskih - i hrvatskih - teritorija, posebno ako međunarodne garancije ne budu sigurne. Slijedeći put, naravno, Srbi mogu obaviti svoj posao mnogo efikasnije ako dobro savladaju lekcije iz tekuće runde o tome kako se treba nositi sa međunarodnom zajednicom.

Kavaljerska obećanja Žirinovskog data Beogradu o budućoj ruskoj podršci mogu djelovati kao posebno potentno ohrabrenje Srbima. Za nekoliko godina, moskovska politička i vojna podrška mogu navesti Srbe da obnove napore na stvaranju čak još veće Srbije, ako Žirinovski, ili neko sličan njemu, dođe na vlast. Šešelj je otvoreno zagovarao konsolidaciju nedavnih osvojanja i odgađanje budućih napredovanja za nova vremena: "*Zbog nepovoljnih međunarodnih prilika, one (ostale teritorije) moraće pričekati bolje dane. Moramo čekati na nekoga kao što je Žirinovski da postane predsjednik Rusije*".⁽¹²⁾ Rusija je već ranije signalizirala svoje namjere da igra veću ulogu u regionu svojim aktivnijim uključenjem u oblikovanje i implementaciju sporazuma o prekidu vatre postignutom u februaru 1994. godine u Sarajevu. Ali, bez obzira ko je na vlasti, nacionalistička ruska vlada mogla bi generalno postati manje kooperativna u pitanjima vanjske politike. Takva situacija smanjuje vjerovatnost postizanja međunarodnog konsenzusa o dugoročnim odlučnim akcijama u budućnosti vezanim za Bosnu i Hercegovinu, posebno ako taj rizik znači moguću konfrontaciju sa Rusijom koja će imati više samopouzdanja.

Muslimani se takođe suočavaju sa dilemom. U jednu ruku, sporazum bi se mogao smatrati realističnijim ako je on odraz postojećeg odnosa snaga u vremenu kada je potpisan. U drugu ruku, on bi mogao ohrabriti obnavljanje borbi u kasnijem periodu ako Muslimani procijene da njegove odredbe uveliko pretežu na njihovu štetu. Ako sporazum ratificira opasnu situaciju i osigurava nastavak ranjivosti, ovi uslovi mogu sadržavati sjeme buduće konfrontacije. Ako Muslimani budu sebe smatrali oštećenom stranom, njihov

pojačani osjećaj da im je učinjena nepravda može ih navesti da bilo koji prekid vatre i sporazum iskoriste kao predah za pripremu budućih rundi rata. Kako je Klauzevic rekao: "*Čak se ni krajnji ishod rata ne može uvijek smatrati konačnim. Poražena zemlja često posmatra ishod samo kao prolazno zlo, za koje se još uvijek može naći lijek u političkim uslovima u nekom kasnijem vremenu*".⁽¹³⁾ U stvarnosti, konačno stanje rata je rijetko, a možda nikada, definitivno. Slično horizontu koji stalno izmiče, rezultati koje priželjuje pobjednička strana mogu biti neuhvatljivi i biće to još više ako druga strana vjeruje da je ishod nepravedan i da se može preokrenuti. U uslovima u kojima ne postoji pravedno rješenje i kompenzacija, rezultati pregovora mogu biti nastavak nestabilnosti u regionu. Posebno, pristup morskoj luci mogao bi konačno osigurati Bosanskoj državi pouzdan kanal za snabdijevanje oružjem, što bi promijenilo odnos snaga prema srpskim susjedima, i učinilo mnogo izvjesnijim i atraktivnijim ponovno preuzimanje izgubljenih teritorija bez obzira šta vanjski svijet o tome misli. Nadalje, bez pravednog rješenja neki Muslimani bi, zbog onoga što su pretrpjeli u ratu, mogli postati radikalni. Stvaranje skoro neriješive dileme dijaspore moglo bi potencijalno pogoršati međunarodne probleme izbjeglica i terorizma što bi bilo van domašaja želja i kontrole sadašnjeg bosanskog rukovodstva.

Čak i u periodu nakon postizanja sporazuma, međunarodna zajednica treba da ostane duboko uključena još dugo vremena. Humanitarna pomoć će zadržati svoj značaj i u periodu nakon sporazuma da bi pomogla ljudima da prežive vjerovatnu traumatičnu i dugotrajnom dislokaciju. Da bi se osigurala održivost nedefinisane Bosanske države onako kako je projektovana, biće potrebna široka i dugotrajna ekonomska pomoć. U suprotnom, suočeni sa perspektivom života na mjestima koja bi po svoj prilici mogla postati niz negostoljubivih mamutskih izbjegličkih centara, mnogi ljudi bi poželjeli da odu, nadajući se normalnom životu na nekom drugom mjestu. Dok god Srbi budu izbjegavali jako uočljive akte nasilja koji mogu razbjesniti i naelektrizirati strano javno mnjenje, zamrzavanje statusa quo bi samo po sebi moglo dovesti do povećanja pritiska na muslimansko stanovništvo i promocije trajnog etničkog čišćenja, vjerovatno nešto sporijeg, iz oblasti koje su ostale pod srpskom kontrolom. Ujedinjene nacije su već bile u neprilici kada su željele da pomognu ljudima iz okupiranih zona da ih napuste ne bi li ih na taj način spasili, ali su istovremeno olakšavali nenamjerno "*upravljanje etničkim čišćenjem*". Nakon verbalnih protesta od strane međunarodne zajednice u aprilu 1994. godine, nakon ubistva 17 Muslimana i 2 Hrvata u gradu Prijedoru koji je bio pod srpskom kontrolom, Karadžić je pokušao iskoristiti

takvu situaciju. On je ponudio Međunarodnom Crvenom krstu da "garantuje sigurnu evakuaciju nesrpskog stanovništva iz srpske Republike u Bosni." (14)

Čak će i solidan sporazum - ako je on baziran na podjeli - vjerovatno potaknuti dodatno etničko čišćenje od strane Srba, umjesto da ga zaustavi, ako se ne poduzmu odlučni koraci da ih se obeshrabri. Ako lokalni lideri osjete da imaju prećutnu međunarodnu saglasnost za konsolidaciju svoje kontrole u etničkom smislu na za njih određenim teritorijama, ako osjete da ih neće stići efikasne sankcije, vjerovatno je da će oni iskoristiti takvu situaciju prisiljavajući još više ljudi na odlazak. Ranije iskustvo sa okupiranim teritorijama u Hrvatskoj - gdje su Srbi nastavili da protjeruju nesrbe koristeći barijeru koju su činili mirovnjaci UN-a, pokazuje da, izuzev ako nemaju značajniji mandat, snage UN-a nemaju sposobnost da spriječe dalje etničko čišćenje u dugoročnom smislu.

Da bi osigurali sigurnost za Muslimane unutar granica koje će se pojaviti nakon podjele, i da bi osigurali šansu za stabilnost, međunarodna zajednica bi se mogla suočiti u budućnosti sa istom dilemom sa kojom se suočava sada: obezbijediti ili ne obezbijediti garancije, uključujući vojnu intervenciju, ili dozvoliti Bosancima da osiguraju svoju vlastitu odbranu. Dok bi mnogo odlučniji odgovor, kao onaj iz 1994. godine, mogao pojačati kredibilitet UN-a, konačnu i odlučujuću ulogu imaće volja da se djeluje snažno i konzistentno, kao i odlučnost da se kazni počinitelac. Međutim, u skladu sa onim što tekući politički trendovi u zemljama učesnicama pokazuju, Muslimani, u najmanju ruku, imaju legitimno pravo da budu zabrinuti u vezi sa kredibilitetom takve zaštite u dužem vremenskom periodu.

Čak i u prisustvu snaga za održavanje mira, osim ako ne bude postojao institucionalizovani mandat koji im dozvoljava da se uključe više nego što je to predviđeno u relativno krezubom poglavlju VI Povelje UN-a, sposobnost mirovnjaka da djeluju efikasno ostaće ograničena. Održavanje mira uveliko podrazumijeva pro-forma prisustvo, koje je poželjno za obje strane, u cilju nadziranja i potvrđivanja dogovorenog dezangažovanja. Snage UN-a za održavanje mira bile su ponekad angažovane u "otežanom održavanju mira" (ponekad je to ličilo na operacije prema poglavlju šest i po), čija je karakteristika bila spremnost za upotrebu sile za samoodbranu ili za sprovođenje humanitarnog mandata. Međutim ovakav pristup nije predviđao aktivno "nametanje mira" koje je sadržano u poglavlju VII Povelje UN-a, koje bi moglo doći u obzir za nametanje volje međunarodne zajednice neposlušnim akterima, kao što su bosanski Srbi, primjenom sile ukoliko je to neophodno. Tako je general Majkl Rouz, vojni komandant UNPROFOR-a u Sarajevu, u martu 1994. godine, kada se raspravljalo o misiji, objasnio: "Naš

posao nije nametanje mira uz pomoć sile". ⁽¹⁵⁾ Ustvari, za neke, uključujući generala Majkla Rouza, nametanje mira bilo je nekompatibilno sa "našim prvim prioritetom... da osiguramo prolazak humanitarne pomoći." Rouz je podvukao: *"Čim se uključimo u borbe - vidite šta se desilo u Somaliji - mi postajemo bespomoćni".* ⁽¹⁶⁾

Zapadne zemlje su pokazale značajnu odbojnost prema angažovanju u ozbiljnom nametanju mira koje bi imalo za cilj da navede agresivne strane na poslušnost. Vjerovatno će se ovakva zabrinutost samo povećavati, pošto je entuzijazam za sprovođenje takvih misija u budućnosti prigušen negativnim iskustvom iz Somalije. Izgledi za efikasniju zaštitu Muslimana su slabi, a još slabiji su izgledi za umanjene srpskih osvajanja. Ovakvi pokazatelji nisu bazirani samo na praksi iz prošlosti, već takode i na izjavama, kao što je ona koju je izrekao podsekretar britanskog ministarstva vanjskih poslova Daglas Hog u oktobru 1993. godine. On je rekao: *"Mi nismo spremni da silom istjeramo Srbe sa teritorija koje su osvojili".* ⁽¹⁷⁾ Slična je izjava dvojice visokorangiranih zvaničnika u Bosni koju su dali u aprilu 1994. godine koja je izražavala spremnost UN da se otpišu teško branjive oblasti kao što su tri muslimanske sigurnosne zone proglašene od strane Ujedinjenih nacija u istočnoj Bosni. Ta dva zvaničnika su komentarisala u jednom intervjuu: *"Njihova (muslimanska) jedina opcija je da se isele odatle ili da pristanu i da žive pod srpskom vlašću".* ⁽¹⁸⁾

Nadalje, ključ efikasnosti bilo kakve garnacije UN-a prema Bosni i Hercegovini je pouzdanost kontrolnih mehanizama koji se tiču kontrole srpskih snaga i naoružanja. Sasvim jasno, neki igrači, kao što je Rouz, na početku su favorizovali minimalnu odgovornost kao dio sporazuma o prekidu vatre koji je postignut u Sarajevu u februaru 1994. godine. Iako je takva praksa kasnije bila promijenjena u korist čvršćih mjera, on je izjavio da je lično zadovoljan sve dok može nadzirati srpsko oružje. ⁽¹⁹⁾ Da li se praktična kontrola može uspostaviti u čitavoj zemlji ili, barem, u oblasti Sarajeva, i da li se ta kontrola može održati u vremenu, biće suštinska varijabla. Povećano učešće ruskih trupa u snagama za održavanje mira, imajući u vidu njihovu otvorenu podršku Srbima, vjerovatno će još više komplicirati nadzor i kontrolu od strane Ujedinjenih Nacija.

Činjenica da su neki učesnici misija UN-a u prošlosti ćutke prelazili preko pritisaka iz Beograda i od strane bosanskih Srba, mogla bi otežati održavanje njihovog kredibiliteta. Na primjer, opstrukcije koje je Beograd pravio nordijskom bataljonu UN-a, koji je pokušavao da doveze svoje tenkove u Bosnu i Hercegovinu iz zone raspoređivanja u Srbiji, bile su teško iskušenje. Šikaniranje je uključivalo zahtjeve za prethodno plaćanje takozvanih

cestovnih taksi i klasifikacija vozila od strane Beograda kao ofanzivne opreme. Bosanski Srbi su takode nametnuli kašnjenje zamjene kanadske jedinice holandskim trupama u sigurnosnoj zoni UN-a u enklavi Srebrenica. Ove i ostale vrste opstrukcija, sasvim jasno, išle su na štetu mirovnjaka UN-a. Iako bi volja za iskazivanjem većeg autoriteta mogla pomoći u stvaranju većeg kredibiliteta snaga UN-a, njihova odlučnost će se vjerovatno nastaviti testirati uz pomoć šikaniranja.

Bez obzira da li će proces održavanja mira, sa ili bez postizanja potpunog rješenja, ići glatko ili ne, postavlja se pitanje dužine angažmana Ujedinjenih nacija. Kada će snage UN-a otići? Da li će uspostava sigurne, odbranjive Bosne i Hercegovine biti neophodna mjera uspjeha bez koje Ujedinjene nacije treba da ostanu tu gdje jesu? Ili, bi angažovanje trebalo vezati za vremenski krajnji rok? Treba li ovdje stacionirati jake snage na pet godina, deset godina ili čak zauvijek? Angažovanje velikih snaga bilo bi izuzetno teško podnošljivo, ne samo u finansijskom smislu, već takode u smislu degradacije ukupne borbene spremnosti postojećih vojnih snaga u zemlji.

U slučaju nestabilnog prekida vatre ili u povećanja gubitaka, mogu se postaviti ozbiljna pitanja o ostanku stranih snaga za održavanje mira i prije nego zainteresovane vlade odluče da cijena nije vrijedna postavljenog cilja. Neke zemlje - posebno SAD - nisu raspoložene da osiguraju kopnene snage za bilo šta drugo osim za misiju održavanja mira i to u benignom okruženju. Iako bi mnoge zemlje mogle na početku pretpostaviti da je misija stranih vojnih snaga posvećena održavanju mira, situacija za vrijeme primirja mogla bi se brzo i dramatično promijeniti u mnogo neprijateljskiju i, uprkos sporazumu, biti obilježena flagrantnim prevarama ili nasilnim protivljenjem. Nametanje mira, koje po svemu osim po imenu liči na borbene operacije, moglo bi dakle biti potrebno za sprječavanje vraćanja sa primirja na prethodno stanje. Takve proširene operacije nametanja mira mogu uzrokovati gubitke među snagama UN-a, kao što pokazuje iskustvo iz Somalije, nakon čega se stvara pritisak za povlačenje.

U slučaju upotrebe američkih snaga, donji prag gubitaka, koji bi se mogli prihvatiti prije nego što se kod kuće začuju pozivi za povlačenje, bio bi svakako veoma nizak, izuzev ako bi javnost kod kuće bila ubijedena u valjanost takvog žrtvovanja. Početkom 1994. godine, kada su SAD razmatrale mogućnost učešća svojih snaga u okviru zemaljskih trupa za održavanje mira, visokorangirani američki oficir komentarisao je pesimistički ali i realistički: *"Mi veoma jasno znamo: ako se neke tačke u ovom planu ne budu mogle ostvariti, mi, jednostavno, treba da idemo. Ako to ne ide mi ne namjeravamo uložiti dodatne napore; predpostavljam, moraćemo učiniti isto što*

i u Somaliji".⁽²⁰⁾ Ukoliko bi SAD prve počele povlačenje ili značajno smanjivanje obima svoje misije, kontingenti iz ostalih zemalja bili bi pod veoma velikim pritiskom.

Neke zemlje su već krajem 1993. godine izražavale nespremnost za nastavak inače duge i frustrirajuće misije održavanja mira. Daglas Hog, korigujući svoju raniju izjavu da Velika Britanija planira povlačenje svog kontingenta iz UNPROFOR-a, napomenuo je da taj komentar odražava njegovo lično stanovište a ne Vladinu politiku. Međutim, on je izmjenio svoju prethodnu izjavu da bi potcrtao kako London neće biti prvi koji će se povući.⁽²¹⁾ Incidenti kao što je bio onaj u decembru 1993. godine, kada su Srbi izveli na lažno strijeljanje kanadske mirovnjake, vjerovatno će uticati na eroziju dalje potpore u inostranstvu za nastavak prisustva stranog personala i povećaće pozive za povlačenje ukoliko se pojavi znak nevolja. Uprkos ograničenjima nametnutim UNPROFOR-u koja su ga često činila neefikasnim, prisustvo UNPROFOR-a je ipak ometalo srpsku strategiju i ograničavalo je njihove ekcese na terenu. Eventualno odstranjivanje UNPROFOR-a, bez istovremenog podizanja embarga na oružje bosanskoj vladi, ne samo da bi ubjedio Srbe da se svijet konačno zamorio i prepustio Bosnu njenoj sudbini, već bi im olakšao da čine ono što žele uz veoma mali broj svjedoka.

1. Regionalne implikacije

Na drugom nivou, slučaj Bosne i Hercegovine mogao bi kasnije ohrabriti slične procese u drugim dijelovima krnje Jugoslavije i ponovo postaviti, pa čak i mnogo ozbiljnije, izazove regionalnoj stabilnosti. Ako rješenje bude nagrađivalo genocid, srpsko rukovodstvo bi moglo zaključiti da, nakon konsolidacije i pristojnog vremenskog intervala, oni mogu koristiti bilo koja potrebna sredstva, uključujući etničko čišćenje, u namjeri da postignu svoje strateške političke ciljeve, ne rizikujući značajno vojnu intervenciju ili plaćanje neprihvatljivo visoke cijene.

Čak i ako odluči da opere ruke od Bosne i Hercegovine, međunarodna zajednica se može ponovo suočiti sa sličnom dilemom, posebno u oblastima koje pretežno naseljavaju Albanci u Srbiji i Crnoj Gori. Očito, srpska politička elita, koja obuhvata Miloševićevu vlast i opoziciju i ostale nacionalne institucije - uključujući Srpsku pravoslavnu crkvu - još uvijek je dugoročno posvećena stvaranju velike Srbije u kojoj ima malo ili nimalo mjesta za ne-srbe.

Akademik Mihailo Marković, koji je uživao reputaciju jednog od najbližih Miloševićevih savjetnika, objasnio je, u aprilu 1994. godine, svoju viziju buduće uvećane srpske države. Prema njegovim analizama, to treba da bude etnički ekskluzivna država, uz dominaciju nad nesrbima ili njihovu eliminaciju, a ne nikako njihovo uključenje u pluralno društvo. U intervjuu jednom dnevnom beogradskom listu, on je otvoreno sugerisao da nije poželjno prisustvo značajnog broja nesrba kada je u pitanju efikasno funkcionisanje velike Srbije: *"U pitanju je istorijski zakon moderne civilizacije. Značajan stepen etničke homogenosti uvijek je bio prethodni uslov za razvoj demokratije, da bi se omogućila implementacija demokratskog principa "jedan čovjek jedan glas umjesto kompliciranih metoda kolektivnog predstavljanja. Kao rezultat kolektivnog predstavljanja, kako smo vidjeli u bivšoj Jugoslaviji, pojavljuje se nerješiv problem kako zastupati velike i male etničke grupe na bazi proporcionalne ili jednake zastupljenosti".* ⁽²²⁾ Velibor Ostojić, predsjednik Izvršnog odbora dominantne partije bosanskih Srba, SDS BiH, izrekao je to mnogo direktnije u martu 1994. godine, kada je rekao da konačan cilj mora biti *"stvaranje srpske nacionalističke države u kojoj će samo pravoslavci imati... pravo da grade novu nacionalnu državu... da konačno uspostave Srbiju... u kojoj ćemo korak po korak srbovati i što je najvažnije, živjeti kao Srbi"*. ⁽²³⁾ Osim ako ne budu prisiljeni na povratak osvojenog, Srbi će vjerovatno nastaviti da slijede svoje geopolitičke interese koristeći strategiju u kojoj će ključna komponenta biti nastavak etničkog čišćenja. U budućnosti, unutar same krnje Jugoslavije, njihova taktika će vjerovatno biti mnogo rafiniranija sa namjerom da se izbjegnu neke kardinalne greške u odnosima sa javnošću i pogrešne kalkulacije počinjene u Bosni i Hercegovini. Naprimjer, proces delegitimizacije prisustva drugih zajednica nastavljen je u srbijanskim medijima, u političkom sistemu i među intelektualcima. I, iako u sasvim drugoj formi nego u Bosni i Hercegovini, počelo se dešavati tiho etničko čišćenje nesrpske populacije u Srbiji (u Sandžaku, Kosovu, Vojvodini i u samoj Srbiji) i u Crnoj Gori.

Na Kosovu su skoro dva miliona Albanaca i hrvatska manjina bili praktično u vanrednom stanju skoro dekadu i po. Međutim, pritisak je bio znatno povećan u zadnjim godinama, pošto su vlasti učinile skoro nemogućim pristup nesrbima do posla, školovanja i medicinske njege. U isto vrijeme srpska policija i snage bezbjednosti pojačali su uznemiravanje albanske većine, od kojih su mnogi već izbjegli u inostranstvo. Desili su se brojni napadi na Muslimane u Sandžaku, uključujući hapšenja, kidnapovanja, spaljivanja kuća, i ubistva. ⁽²⁴⁾ Kao opravdanje svojih strogih mjera u Sandžaku, jugoslovenska vojna štampa optuživala je Zapad, koji je navodno bio potaknut od katoličke crkve, da ohrabruje separatizam. ⁽²⁵⁾

Ovo prelijevanje napetosti vjerovatno će pogoditi i Crnu Goru, mlađeg partnera Srbije u krnjoj Jugoslaviji, usprkos uznemirenosti mnogih Crnogoraca zbog međunarodne izolacije koju je nametnula politika Beograda. Naprimjer, u crnogorskom dijelu Sandžaka Muslimani su bili ozbiljno šikanirani. U septembru 1992. godine, naoružani četnici su pokušavali da silom otjeraju Muslimane iz Pljevalja urlajući slogane kao što su: "*Odlazite Turci*" i "*Ovo je Srbija,*" i rušeći njihove prodavnice i kuće. Do sredine 1993. godine, Muslimani u toj oblasti bili su žrtve preko 100 bombaških napada, kidnapovanja, protjerivanja, i pucnjave od strane srpskih paravojnih formacija, i čak ispisivanja mecima krsta na džamijskom minaretu od strane gradske policije.⁽²⁶⁾ U drugim crnogorskim gradovima srpske paravojne organizacije su izvele više stotina napada na Muslimane, uključujući miniranje džamije u Nikšiću.⁽²⁷⁾

Čak se i većina političkih partija u Srbiji i Crnoj Gori, koje su sebe smatrale demokratskim, od vladajuće jedva razlikovala po tome kako se odnosila prema muslimanskim manjinama. Upitan o Muslimanima u crnogorskom dijelu Sandžaka, Novak Kilibarda, vođa crnogorske Narodne partije, odbio je mogućnost autonomije za muslimansku manjinu u Sandžaku kao apsurdnu. Slično je, reagujući na zahtjev za autonomiju Sandžaka, lokalni ogranak SPO, jedne od najumjerenijih srpskih četničkih partija, zaprijetio Muslimanima protjerivanjem. On je prijetio: "*ako postoji ijedna zemlja na svijetu koja dozvoljava da se stvori druga država na njenoj teritoriji, idite tamo*"!⁽²⁸⁾

Pritisak na druge zajednice u Srbiji i Crnoj Gori već je značajan, i mnogi pojedinci su bili prisiljeni da idu. Još uvijek su u opasnosti Mađari u Vojvodini, Hrvati u Vojvodini i na Kosovu i Crnoj Gori, Cigani i ostale manje etničke grupe. Srbijanski Cigani, od kojih su mnogi Muslimani, nose dvostruki teret diskriminacije i posebno su ranjivi. Iako je njihov broj u popisima stanovništva uveliko umanjen, velike zajednice Cigana - muslimana postoje u većini gradova u Srbiji. Prema mišljenju eksperata njihov broj se samo u Beogradu izražava u desetinama hiljada.⁽²⁹⁾

Srpske vlasti su smatrale da će primjer nedavnih slučajeva razarajućeg nasilja biti koristan u zastrašivanju i pasivizaciji ostalih. Tako je beogradska televizija razaranje hrvatskog grada Vukovara od strane srpskih snaga poredila sa razaranjem Hirošime. Vlasti su zaključile da nakon ovakvog iskustva, "*Albanci neće imati dovoljno jak trbuh da otvore južni front.*"⁽³⁰⁾ Milošević bi naravno i dalje izvlačio korist iz spore reakcije svijeta u Bosni i Hercegovini zastrašujući manjine u krnjoj Jugoslaviji i ubijajući im volju za otporom za vrijeme dok budu etnički čišćeni. Srbijanske vlasti su već

primijenile takvu taktiku na Muslimane u Sandžaku. Dok su se pojačanja vojnih snaga i snaga sigurnosti slijevala u Sandžak, list Jugoslavenske vojske prijetio je kako ovi ljudi (Muslimani iz Sandžaka)... *"znaju da Srbi i armija neće dozvoliti da se ponovo dese Hrvatska i Bosna i da su oni (Srbi i armija) spremni da se brane"*.⁽³¹⁾

Ukoliko proces čišćenja ne bude dovoljno brz i obuhvatan da bi se postigli željeni ciljevi, Beograd bi mogao doći u iskušenje da poveća tempo ukoliko uticajni krugovi u Srbiji budu na tome insistirali. Ili bi Milošević ponovo mogao pribjeći takvim akcijama ne bi li skrenuo pažnju sa političkih i ekonomskih teškoća i reaktivirao domaću podršku, ukoliko osjeti da ona slabi. Posebno, Beograd bi mogao biti ohrabren da eskalira svoje etničko čišćenje ukoliko bi, dugoročno gledano, cijena koju je platio u Bosni i Hercegovini za svoju politiku bila niska. Usprkos čestim prijetnjama, međunarodna zajednica je sporo reagovala a kašnjenja su doprinijela priznavanju novog statusa quo. Ključni faktor za sprječavanje genocida na nekom drugom mjestu bile bi uspješne mjere koje bi međunarodna zajednica usvojila u svojim odnosima sa Bosnom i Hercegovinom. Na budući razvoj događaja mogao bi uticati odgovor na pitanje da li je međunarodna zajednica zadovoljna priznavanjem novog stanja stvari u korist Srba, ili će, pak, međunarodna zajednica uspjeti u vraćanju osvojenih teritorija od strane Srba.

Ako je namjera Beograda sprovođenje etničkog čišćenja u Jugoslaviji, situacija u Sandžaku ili na Kosovu može se pogoršati. Beogradska vlada i ostali srbijanski politički faktori - posebno njihove paravojne organizacije i Srpska pravoslavna crkva - mogu povećati pritisak na lokalno stanovništvo do neizdrživog nivoa, gurajući ih u očajničke akcije. Bez ikakve sumnje, mnogi srbijanski čvrstorukaši žele da izazovu upravo takvu reakciju, čime bi država dobila opravdanje za pokretanje sveobuhvatne represije. Kao što je priznao vođa jedne od najekstremnijih partija, Jović - čija paravojna formacija je pljačkala po Kosovu, njegov cilj je bio provociranje takve albanske reakcije. On je izjavio: *"Pitanje okupacije (od strane Albanaca) Kosova i Metohije ne može biti riješeno na drugi način osim da se Šiptari (pežorativni srpski izraz za Albance) navedu da počnu ustanak"*.⁽³²⁾

Beograd bi vjerovatno izvukao pouku iz stava Zapada po kojem je situacija u samoj krnjoj Jugoslaviji njen unutarnji problem, za razliku od stanja u međunarodno priznatoj, nezavisnoj državi Bosni i Hercegovini. Beograd bi se mogao nadati da bi taj dodatni komplicirajući faktor i njegova veća direktna kontrola mogli spriječiti miješanje izvana i da bi to bilo dovoljno da se odvrti međunarodna intervencija usprkos činjenici da je zapad povukao metaforičku liniju na Kosovu.

Ako, međutim, međunarodna zajednica ipak vojno reaguje u vidu odgovora na nečuveno nasilje koje prevazilazi prihvatljive granice, ta će reakcija na neki način takođe biti rezultat loših srpskih kalkulacija koje su inducirane nedostatkom kredibiliteta međunarodne zajednice u toku događaja u Bosni i Hercegovini. Na kraju, cijena zaustavljanja nove eksplozije etničkog čišćenja bila bi daleko veća nego u slučaju da je međunarodna zajednica uspjela u odvratanju, na prvom mjestu kroz mnogo efikasniju akciju u Bosni i Hercegovini ili, čak, još ranije u Hrvatskoj.

Neke zemlje u širem regionu mogle bi takođe poluditi ukoliko se Srbiji dozvoli da se nekažnjeno izvuče iz etničkog čišćenja, jer bi to ohrabrilo i ostale da počnu provoditi takvu politiku. Kosovo, čak i više nego Bosna i Hercegovina, moglo bi prouzrokovati šire prelijevanje nestabilnosti u region, zbog svojih implikacija na Albaniju i Makedoniju i kao rezultat, na Grčku i Tursku.

U Makedoniji, takođe, iako Srbi tamo čine 2,1% stanovništva, srpski nacionalisti van Makedonije podgrijavali su nacionalno pitanje. Oni su se kretali između prijetnji o podjeli Makedonije u ime navodno ugrožene srpske manjine i sugerisanja da se čitava zemlja pripoji Srbiji da bi se Makedonija tobože zaštitila od svoje vlastite albanske manjine. Karadžić je, naprimjer, vršio pritisak na Makedoniju da se ujedini sa Srbijom, pošto *"se Makedonija ne može odbraniti i preživjeti bez Jugoslavije. To je očito... Albanci većinom žele da preuzmu kontrolu nad značajnim dijelom Makedonije. Najbolja stvar je da se Makedonija pripoji Jugoslaviji"*. Očekivati da Makedonci i Albanci žive zajedno za njega je isto što i *"staviti mačku i psa zajedno"*. Karadžić je, smatrajući etničku podjelu provjerenom i prihvatljivom procedurom, čak ponudio srpsko iskustvo iz Bosne i Hercegovine kao primjer, sugerišući da *"ako su Makedonci ugroženi od strane Albanaca i krv se prolije, ja im preporučujem da djeluju kao i mi i sjednu za konferencijski sto i urede život svojih etničkih zajednica bez krvoprolića"*.⁽³³⁾ Takvo ohrabriranje i mijesanje Srba može samo promovirati nastavak nasilja i potencijalnog genocida. Bugarska ne bi stajala pasivno po strani u slučaju ugroženosti Makedonaca koje mnogi Bugari smatraju pripadnicima svoje vlastite nacije, dok bi Grčka takođe mogla intervenirati uz zahtjev za svoj udio u plijenu.

Slično tome, etničko čišćenje koje su Srbi provodili nad Mađarima u Vojvodini i na okupiranim teritorijama u Hrvatskoj povremeno je podizalo tenzije. Usprkos naporima u Budimpešti da smiri strasti, ostali, kao što je trenutno marginalna politička ličnost Ištvan Ćurka (Istvan Csurka), mađarski čvrstorukaš, imaju drugačiji pristup tretmanu Mađara od strane Srba. On kaže: *"Postavlja se pitanje. Šta drugi moraju učiniti? Šta moramo mi Mađari*

činiti? Biti mirni ili govoriti besmislice? Zar mi ne bi trebali sebe braniti? Kada neko vidi na svom kućnom pragu šta se dešava drugima, i šta se dešava našoj braći i sestrama, može li nas iko kritizirati ako pokušamo naći efikasna sredstva za samoodbranu"? ⁽³⁴⁾

U isto vrijeme uspjesi Beograda umanjili su suzdržljivost ostalih i oni bi mogli osjetiti da i sami treba da slijede takvu agresivnu politiku. Naprimjer, razmatrajući *"povratak teritorija koje su ranije pripadale Mađarskoj,"* Čurka je ustvrdio da je jedina prepreka ponovnom preuzimanju teritorija koje su ranije bile pod mađarskom vlašću trenutni nedostatak vojnih i ekonomskih sredstava u Mađarskoj, jer *"Miloševiću je to pošlo za rukom u tišini i to mu je tolerisano jer je imao vojna sredstva nagomilavana decenijama".* ⁽³⁵⁾

Čak i u Sloveniji, zakleti ultranacionalni političar Zmago Jelinčič našao je poticaj za ponovno iscertavanje tradicionalnih granica i pravljenje velike Slovenije u srbijanskom uspjehu. Jelinčič smatra da sada ima dobru priliku da postavi pitanje postojećih naslijeđenih granica sa Hrvatskom. On je retorički pitao Hrvatsku: *"Imate li vi takve granice (tradicionalne granice) sa Srbijom"?*, pošto je odbacio mogućnost da bi Srbija mogla biti natjerana na povlačenje sa zauzetih teritorija. ⁽³⁶⁾

2. Globalne implikacije – Kopiranje genocida

Neodlučnost međunarodne zajednice u djelovanju protiv genocida u Bosni i Hercegovini može imati druge neplanirane konzekvence. Ako je nasilna podjela bila bazirana na etnicitetu a Zapad je to prihvatio kao valjano, taj princip može značajno uticati na stavove međunarodne zajednice po pitanju šta je to politički i etički legitimno. Na taj način bi međunarodna zajednica mogla prihvatiti takvo stanovište pozivajući se na realizam.

U tom kontekstu bi se mogli i na drugim mjestima pojaviti slični slučajevi, potaknuti dokazanom nemogućnošću međunarodne zajednice da garantuje grupnu sigurnost i opstanak u Bosni i Hercegovini. Kredibilitet pojedinih nacija i međunarodnih institucija, kao što su Ujedinjene nacije, počeli su tamniti kao posljedica onoga što su učinili u Bosni i Hercegovini (slika 6. na strani 236) Sposobnost odvratanja međunarodne zajednice u cjelini bi mogla i dalje opadati i ostali potencijalni prekršitelji mogli bi krenuti putem sličnim onome kojim su išli Srbi protiv svojih slabijih susjeda ili domaćih manjina. Potencijalni izvršiocci mogli bi doći do ubjedenja da se mogu nositi

Karikatura ističe sporu i neefikasnu pomoć UN-a Muslimanima u Bosni i Hercegovini. Natpis pored žene glasi "Bosnanski Muslimani", a pored muškarca "Srbi". Natpis na zemlji je "Bosna", a na pojasu za spasavanje piše "pomoć". Objavljena je u Al-Ra'y Al-'Amm, Kuvajt, 4. aprila 1993. godine.

sa bilo kakvom reakcijom pod uslovom da vitalni interesi međunarodne zajednice ne budu ugroženi.

Multietničke zajednice širom svijeta već sada su suočene sa izazovom u slučaju pojave nestabilnog političkog okruženja. Sada, nakon iskustva Bosne i Hercegovine, vjerovatnost pojačanja međuetničkih konflikata i prelazak granice nasilja i genocida značajno je veća. Kakav učinak može imati ovakva lekcija potvrđuje govor poglavice Mangusuto Butalezija (Mangusutho Buthelezi), vođe Inkata partije slobode u Južnoj Africi, koji se hvalio kako Zulu naciju treba uvažavati jer su oni "Srbi Južne Afrike, pošto smo mi najbrojniji".⁽³⁷⁾

I izvan konteksta samog genocida, erozija kredibiliteta međunarodnih organizacija i volje nekih zapadnih zemalja, može nepovoljno uticati na spremnost ostalih da se suprostave statusu quo u čitavom nizu pitanja u budućnosti (slika 7. na strani 237). Nastaviće se testiranje tog kredibiliteta čak i u slučaju postizanja sporazuma u Bosni i Hercegovini, pošto, u godinama koje dolaze, na nastavak nasilja i ponudenu viktimizaciju treba dati odlučan

Karikatura predstavlja UN kao vojnika sa bijelom zastavom i maslinovom grančicom umjesto bajoneta, koji pravi sjenku plašljivog zeca sa mrkvom. Naslov glasi: "Bosna". Objavljena je u Al-Sharq, Doha, Qatar, 6.februara 1994. godine.

odgovor. Posmatrajući početnu sporu reakciju Sjedinjenih Američkih Država i njihov umanjeni kredibilitet (što bi moglo doprinijeti budućim lošim procjenama Teherana), vodeći iranski ajatolah je primjetio: "Da li ih Srbi slušaju (Amerikance)? Vi kažete: "O Srbi ovo je zona zabrane leta." I oko tri stotine puta Srbi vam kažu idite do davola!"⁽³⁸⁾

Ako se ne nađe pravedno rješenje, reputacija zapada u islamskom svijetu mogla bi oslabiti zbog mišljenja, ispravnog ili ne, da je zapad indiferentan zbog toga što su žrtve bile Muslimani. Već sada takva slika je preovlađujuća u čitavom nizu različitih javnih mišljenja islamskog svijeta, ne samo u radikalnim krugovima, već i među umjerenijim, uključujući takve prijatelje Zapada kao što su zalivske zemlje, Egipat, Malezija, i Turska.

U ovom trenutku to je posebno zabrinjavajuće. Nakon raspada sovjetske imperije u istočnoj Evropi i centralnoj Aziji, posebno zabrinjava mogućnost etničke netrpeljivosti koja proizilazi iz dezintegracije takvih poliglotskih entiteta. Isto tako zabrinjavajuće je preispitivanje postojećih međunarodnih granica i legitimnosti prisustva drugih zajednica unutar nacionalne

države. Pojava na političkoj sceni demagoga, kao što je Rus Žirinovski, sa rasističkim i ekspanzionističkim stavovima, proširuje spektar novih Miloševića sa nuklearnim oružjem, onih koji bi mogli iskoristiti nedostatak odlučnosti međunarodne zajednice u ovakvim pitanjima. Ako bi on ili neko sličan došao na vlast u Moskvi, lekcije naučene u Bosni mogle bi ga dovesti u iskušenje da poduzme svoju vlastitu ekspanziju, opravdavajući strategiju potrebom zaštite Rusa koji žive u novim nezavisnim, susjednim republikama. On bi mogao sprovesti svoju vlastitu verziju etničkog čišćenja masovnih razmjera. Žirinovski je već povećao zabrinutost predlažući prekranje granica u istočnoj Evropi po planu koji uključuje nestanak nekih država. On je takođe uspostavio veze sa desnim i lijevim revizionističkim krugovima u čitavom regionu. Takvi planovi imaju snažan uticaj na mogućnost pojave etničkog čišćenja i na regionalnu sigurnost.

Države i zajednice koje se osjećaju ugroženim i napuštenim mogle bi biti potaknute na dalje naoružavanje - vjerovatno oružjem masovne destrukcije. One žele imati svoje vlastito sredstvo odvratanja da bi se zaštitile, računajući da se ne mogu osloniti na međunarodnu zajednicu po pitanju sigurnosti u situaciji kada njihov opstanak može doći u pitanje. U post-bosanskom okruženju, manje je vjerovatno da će takvi ugroženi entiteti vjerovati u kompromise sa drugima pošto su izgubili povjerenje u garancije vanjskog svijeta.

Pogrešno je posmatrati real politiku i moralnost kao potpuno različite stvari ili stvari koje su međusobno suprotstavljane. U konačnoj analizi, rezultat potcjenjivanja značaja moralnih interesa može uzrokovati eroziju osnovnih nacionalnih interesa koji predstavljaju smjernice za vanjsku politiku. Dugoročno gledano, moralne vrijednosti mogu biti isto tako čvrsti politički interes kao i bilo koji drugi. Ako budu erodirali principi kao što su: neprihvatljivost agresije, promocija demokratije, kolektivna sigurnost, i miroljubive promjene, svijet postaje manje stabilan manje siguran i manje pravedan - a to je situacija koja je sigurno uperena protiv dugoročnih nacionalnih interesa SAD.

3. Gubljenje moralnosti?

Na kraju krajeva, **najveću cijenu genocida u Bosni i Hercegovini, mogao bi platiti sistem vrijednosti ovoga svijeta.** U moralnom smislu, ovaj slučaj nameće uznemirujuću viziju budućnosti. Iako bi u retrospektivi neko mogao s pravom ukazati na ignoraciju kao argument zašto se nije učinilo više na sprječavanju jevrejskog holokausta, iskustvo u Bosni i Hercegovini

pokazuje nešto sasvim drugo. Možda čak ni veća informiranost ne bi uticala na odgovor međunarodne zajednice na holokaust ili buduće slučajeve genocida. U Bosni i Hercegovini je informiranost bila neizbježna kao rijetko kada ranije u slučaju genocida, sa toliko konkretnih izvještaja sa terena koje je vidjelo toliko mnogo ljudi. Ono što je u Bosni i Hercegovini izmjereno bila je cijena koju je međunarodna zajednica spremna da podnese da bi spriječila i zaustavila genocid. Međutim bez obzira kakvu su analizu dobitaka i cijene koju treba platiti pravili kreatori politike i kakva god da je bila ogorčenost tih kreatora politike, rezultat je taj da su oni konačno zaključili da zaustavljanje genocida nije bilo vrijedno cijene koju treba platiti. Istinska opasnost leži u tome da ovakav stav značajno utiče da buduće situacije u kojima osjećaj ogorčenosti društva počinje postepeno da se umanjuje zbog spremnosti tog istog društva, naravno preko njegove volje, da prihvati genocid kao dio političkog procesa. U tom slučaju, svaka nacija, institucija i pojedinac snosiće dio moralne odgovornosti zbog dozvoljavanja da se dogode takve tragedije.

Napomene uz XII poglavlje

1. John Kifner, JUGOSLAVENSKA ARMIJA VODI BORBE DA BI POMOGLA SRPSKIM SNAGAMA U BOSNI (Yugoslav Army Reported Fighting in Bosnia to Help Serbian Forces), New York Times, 27. jan, 1994, str. A1, A8.
2. Intervju sa Momčilom Krajišnikom koji je vodio Janjić, DRŽAVA KAO DEVOJČICA", str. 5.
3. Borislav Soleša, NEĆEMO TRGOVATI ZEMLJOM I MRTVIMA", Spona, 9. dec, 1993, str. 8.
4. M.Marković, MI SMO DRŽAVA, RAZUMETE, Srpska stvarnost, 8. jan, 1994, str. 20.
5. Intervju Radovana Karadžića sa Vidom Blagojevićem, Radio Beograd, 1. feb, 1994, u FBIS-EEU-94-022, 2.feb, 1994, str. 19.
6. Borislav Soleša, NEĆEMO TRGOVATI ZEMLJOM I MRTVIMA, Spona, 9. dec,1993, str. 8.
7. Momčilo Karan, MUSLIMANSKA STRANA NE ŽELI KRAJ RATA, Spona, 23. dec, 1993, str. 8.
8. Gojko Đogo, J. Janjić, GOJKO ĐOGO, KNJIŽEVNIK, Srpska stvarnost, 8. jan, 1994, str. 33-34.
9. Radovan Kovačević, GRANICE CRTANE PUŠKAMA, Politika, 8. nov, 1993, str. 9.
10. Interview by Aleksandrović, NA PRAGU, str. 12.

11. Blagojević, FBIS-EEU-94-022, str. 19.
12. Borović i Tadić, VOJNA PRIJETNJA, str. 9.
13. Karl von Clausewitz, O RATU (On War), Michael Howard i Peter Paret, eds. and transls. (Princeton: Princeton University Press, 1989), str. 80.
14. O.Kesar, VLASTI REAGUJU JER JE I OSVETA ZLOČIN, Politika, 6. april, 1994, str. 11.
15. Citirano u izvještaju AFP, 4. mart, 1994, u FBIS-EEU-94-043, 4. mart, 1994, str. 22.
16. Interview sa Renaud Girardom, Le Figaro, 28. feb, 1994, u FBIS-EEU-94-039, 28. feb, 1994, str. 30.
17. Interview sa Tothom, JUGOSLAVENSKI KOLAPS, str. 15.
18. Pomfret, DVA ZVANIČNIKA UN-a OPTUŽUJU SAD (Two UN Officials Accuse U.S.), str. A18.
19. John Pomfret, UN VIDI NADU ZA SARAJEVO (UN Sees Hope for Sarajevo), Washington Post, 20. feb, 1994, str. A31.
20. Rick Atkinson, NATO DOTJERUJE PLAN DJELOVANJA ZA ODRŽAVANJE MIRA U BOSNI (NATO Refining Blueprints for Peacekeeping in Bosnia), Washington Post, 5. mart, 1994, str. A12.
21. Branko Bucalo, BRITANCI ŽUDE OTIĆI IZ BOSNE, BiH Ekskluziv, 31. dec, 1993, str. 2.
22. Mihailo Marković, Radica Momčilović, KO PIŠE NOVO NAČERTANIJE, Evropski Ekspres, 21. april, 1994, str. 5.
23. Lazukić, SRBI SU NEBESKO ČUDO, str. 11.
24. Zvonko Prijović, BUMERANG JOŠ PUTUJE, Vreme, 23. avg, 1993, str. 31.
25. Dragoljub Jenkić, ISTORIJSKE I SAVREMENE OBMANE, Vojska, 8. april, 1993, str. 12.
26. Vidjeti M.Jelić, OJAČANA MANJINA, Pobjeda, Podgorica, Montenegro, 23. sept, 1992, u FBIS-EEU-92-201, 16. okt, 1992, str. 55; intervju sa Gen. Rado mirom Damjanovićem, zamjenikom komandanta Druge armije, koji je vodio Miroslav Vukosavljević, Vojska, 15. sept, 1992, u FBIS-EEU-92-201, 15. sept, 1992, str. 44-45, Velizar Brajović, PUCANJ U LEĐA, Vreme, 24. maj, 1993, str. 16.
27. Velizar Brajović, BITKA ZA NIKŠIĆ, Vreme, 7. juni, 1993, str. 29.
28. D.Alempijević, CRNA GORA VODI SEPARATISTIČKU POLITIKU, Spona, 21. okt, 1993, str. 16; Fahrudin Radončić, HOĆE LI SE SANDŽAK OTCIJE-PITI, Danas, 26. mart, 1991, str. 20.
29. Vidjeti, naprimjer, Jevtić, OPET TURCI, str. 62.

30. Belgrade Daily TV News, 21. nov, 1991.
31. Milorad Pantelić, PRIJETNJA VATROM SA DRINE, Vojska, 3. sept, 1992, u FBIS-EEU-92-201, 16. okt, 1992, str. 41.
32. Mirko Jović, Veselin Simonović, SVAKO ĆE POKAZATI PRAVO LICE, Spona, 2. dec, 1993, str. 9.
33. Intervju u Chasa, Sofía, Bulgaria, 8. nov, 1993, u FBIS-EEU-93-217, 12. nov, 1993, str. 45.
34. Intervju Branimira Brljevića, DA IMAMO VOJNU SILU, VRATILI BISMO BARANJU I VOJVODINU MAĐARSKOJ!, Globus, 26. feb, 1993, str. 8.
35. Isto.
36. Jovan Radovanović, RATOBORNI SLOVENCÍ, Spona, 23. dec, 1993, str. 21.
37. Ana Davico, MI SMO VAŠI SRBI, Vreme, 31. maj, 1993, str. 41.
38. Ayatollah Musavi-Ardabili, za vrijeme molitve petkom, Tehran, Glas Islamske Republike Iran, 15. jan, 1993, u FBIS-Near East and South Asia-93-011, 19. jan, 1993, str. 84.

XIII

PRILOZI

Prolog A

POLITIČKE ORGANIZACIJE

HDZ: Hrvatska demokratska zajednica. Vladajuća stranka u Hrvatskoj, predvođena Franjom Tuđmanom.

HSLHS: Hrvatska socijalno-liberalna stranka. Najveća opoziciona stranka u Hrvatskoj, predvođena Draženom Budišom.

HVO: Hrvatsko vijeće odbrane. Hrvatska politička organizacija u Bosni i Hercegovini, nekada predvođena Matom Bobanom.

SDA: Stranka demokratske akcije. Glavna muslimanska politička stranka u BiH i Sandžaku, predvođena Alijom Izetbegovićem.

SDS: Srpska demokratska stranka. Glavna Srpska politička stranka u BiH, predvođena Radovanom Karadžićem.

SNO: Stranka narodne obnove. Četnička stranka, predvođena Mirkom Jovićem. Njena paravojna formacija, "Beli orlovi", je pod komandom Dragoslava Bokana.

SPO: Srpski pokret obnove. Četnička stranka, predvođena Vukom Draškovićem. Njena paravojna formacija je "Srpska Garda".

SPS: Socijalistička partija Srbije, nekada Savez komunista Srbije. Vladajuća stranka u Srbiji, predvođena Slobodanom Miloševićem.

SRS: Srpska radikalna stranka. Četnička stranka, predvođena Vojislavom Šešeljem

Prilog B

LOKALNO RUKOVODSTVO

Mate Boban: Vođa pro-Tudmanovskog krila Hrvatske demokratske zajednice BiH i vođa Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) u Bosni i Hercegovini do februara 1994. godine.

Dobrica Ćosić: Književnik i raniji vođa u Srpskom nacionalnom pokretu. Postao je predsjednik Jugoslavije 1992. godine, ali je poslije stalno bio pod pritiskom Miloševića da podnese ostavku.

Vuk Drašković: Pisac rođen u Hercegovini i vođa četničkog Srpskog pokreta obnove (SPO).

Danica Drašković: Supruga Vuka Draškovića, funkcioner u četničkom Srpskom pokretu obnove i direktor njegovog službenog glasila, "Srpska reč".

Alija Izetbegović: Vođa muslimanske stranke SDA, izabran za predsjednika Bosne i Hercegovine u novembru 1990. godine.

Mirko Jović: Vođa četničke Stranke narodne obnove (SNO).

Radovan Karadžić: Psihijatar rođen u Crnoj Gori, vođa pokreta bosanskih Srba i predsjednik Republike Srpske u Bosni.

Slobodan Milošević: Vođa transformisanog Saveza komunista Srbije, pod novim imenom Socijalistička partija Srbije (SPS).

Ratko Mladić: Bivši general Jugoslovenske narodne armije koji je postao komandant vojske bosanskih Srba, (Vojska Republike Srpske) u maju 1992. godine.

Milan Panić: Američki biznismen srpskog porijekla koji se 1992. godine vratio da bi postao premijer Jugoslavije; do kraja godine Milošević ga je smijenio.

Pavle: Patrijarh srpske pravoslavne crkve od 1990. godine.

Željko Ražnatović (Arkan): Nekada smatran za sitnijeg kriminalca, a kasnije postaje vođa srpske milicije "*Tigrovi*" koja je navodno odgovorna za brojne zločine.

Vojislav Šešelj: Rođen u Bosni i vođa četničke Srpske radikalne stranke (SRS), jedne od glavnih srpskih opozicionih stranki. Miloševićev saveznik do sredine 1993. godine, kada je sa njim raskinuo zbog Miloševićeve spremnosti da se do rješenja problema u Bosni i Hercegovini dođe pregovorima. Njihovo neslaganje bilo je popraćeno borbom za vlast.

Gojko Šušak: Hrvatski emigrant, porijeklom iz Bosne i Hercegovine, vrlo rano je podržao Tuđmana. Poslije povratka iz Kanade, Šušak postaje hrvatski ministar odbrane. Sa tog položaja, on je vodio hrvatsku politiku prema Bosni i Hercegovini (umro 1998. godine).

Franjo Tuđman: Bivši partizanski general i kasniji vođa Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Postao predsjednik Hrvatske 1990.

Prilog C

LOKALNA ŠTAMPA

BIH EKSKLUZIV, Split, Hrvatska: Sedmičnik koji izdaju emigranati iz Bosne i Hercegovine. On preferira ujedinjenu, multikonfesionalnu državu.

BORBA, Beograd: Dnevnik, Na početku je to bio organ Saveza komunista Jugoslavije, a sada je nezavisan list i kritičar vlade Srbije.

DANAS, Zagreb: Sedmičnik, na početku nezavisan sada odražava stavove hrvatske vlade.

DUGA, Beograd: Dvosedmičnik, sa tvrdom nacionalističkom orijentacijom.

EVROPSKE NOVOSTI, Frankfurt, Njemačka: Evropsko izdanje beogradskog dnevnog lista Večernje novosti, namijenjen srpskoj zajednici u Evropi sa ciljem zaobilazanja sankcija prema Jugoslaviji. Naklonjen je Miloševićевой vladi.

GLAS KONCILA, Zagreb: Sedmičnik, službeno glasilo Katoličke crkve u Hrvatskoj.

GLOBUS, Zagreb: Sedmičnik, nezavisan; kritičar hrvatske vlade.

ILUSTROVANA POLITIKA, Beograd: Sedmičnik koji odražava poglede srbijanske vlade. Slobodan Milošević je član uređivačkog odbora od sredine devedesetih.

INTERVJU, Beograd: Sedmičnik koji odražava poglede srbijanske vlade; zapažen po svom tvrdokornom nacionalizmu.

LJILJAN, Ljubljana: Sedmičnik, izdaju ga emigranati iz Bosne i Hercegovine sa religioznom islamskim uklonom. Izdavan je u Zagrebu sve do njegovog zatvaranja 1993. godine zbog kritika upućivanih na račun Hrvatske.

MONITOR, Podgorica, Crna Gora: Sedmična liberalna publikacija koja se zalaže za samostalnu Crnu Goru.

NARODNA ARMIJA, Beograd: Sedmično službeno glasilo Jugoslavenske narodne armije, a kasnije, sa novim imenom Vojska, glasilo obnovljene Jugoslavenske armije.

NEDJELJNA DALMACIJA, Split, Hrvatska: Sedmičnik sa nešto većom nezavisnošću nego njegov pandam, dnevni list Slobodna Dalmacija, koji je na početku bio nezavisan, a sada odražava stavove hrvatske vlade.

NIN – Nedeljne informativne novine, Beograd: Sedmičnik, na početku, u osamdesetim godinama, Miloševićev glasnogovornik, kasnije prešao u opoziciju.

OSLOBOĐENJE, Ljubljana, Slovenija: Na početku je to bio projugoslavenski dnevni list iz Sarajeva, sada se štampa kao sedmičnik u Sloveniji. Zalaže se za ujedinjenu multikonfesionalnu Bosnu i Hercegovinu.

POGLEDI, Kragujevac, Srbija: Sedmično izdavan od strane četničke Stranke narodne obnove (SNO); zapažen po svom tvrdokornom nacionalizmu.

POLITIKA i POLITIKA EKSPRES, Beograd: Dnevници koji odražavaju poglede srbijanske vlade.

POSAVSKI GLASNIK, Zagreb: Sedmični list koji izdaju emigranati iz oblasti Posavine iz sjeverne Bosne. Zalaže se za ujedinjenu i multikonfesionalnu državu Bosnu i Hercegovinu.

PRAVOSLAVLJE, Beograd: Dvosedmična publikacija Srpske pravoslavne crkve.

PRAVOSLAVNI MISIONAR, Beograd: Mjesečna publikacija Srpske pravoslavne crkve.

SPONA, Frankfurt, Njemačka: Nezavisni sedmičnik štampan za srpsku zajednicu u zapadnoj Evropi da bi se zaobišle sankcije prema Jugoslaviji. Prestao je izlaziti u decembru 1993. godine.

SRBIJA, Beograd: Mjesečnik, glasilo Srpske radikalne stranke (SRS); zapažen po tvrdokornom nacionalizmu.

SRPSKA REČ, Beograd: Sedmičnik, organ četničkog Srpskog pokreta obnove (SPO), čiji je direktor Danica Drašković.

SRPSKA STVARNOST, Santa Monica, California: Sedmičnik koji je počeo izlaziti 1993. godine, a štampala ga je "nezavisna novinska agencija" pod imenom **SRPSKE NOVOSTI** (Serbian News Today) namijenjena za "informisanje u SAD". Međutim, list ima istu adresu i broj telefaksa kao i lokalni ured Radio-televizije Srbije (državni sistem Srbije koji pripada Ministarstvu informisanja). Publikacija je očito povezana sa njom. Namijenjena je srpskoj zajednici u Sjevernoj Americi da bi se zaobišle sankcije prema Jugoslaviji.

STAV, Novi Sad, Vojvodina, Srbija: Relativno liberalni sedmičnik, koji podržava autonomiju Vojvodine.

VEČERNJI LIST, Zagreb: Dnevnik, izrazito privržen pogledima hrvatske vlade.

VESTI, Frankfurt, Njemačka: Dnevni list Srpskog pokreta obnove (SPO) za srpsku zajednicu u Evropi

VJESNIK, Zagreb: Vodeći dnevni list.

VREME, Beograd: Liberalni sedmičnik, kritičar Miloševićeve vlade.

Prilog D

SKRAĆENICE

ABC	= American Boardcasting Corporation, Američka radiodifuzna korporacija
A RBiH	= Armija Republike Bosne i Hercegovine
BBC	= British Boardcasting Company - Britanska radio-televizijska mreža
BiH	= Bosna i Hercegovina
CBS	= Cable Boardcasting Services, Kablovske radiodifuzne usluge (u SAD)
CE	= Community of Europa – Evropska zajednica (Vidi EC)
CIA	= Central Inteligence Agency – Američka centralna obavještajna služba
CNN	= Cabel Network News – Američka kablovska televizijska mreža
DEPOS	= Demokratski pokret Srbije
EC	= European Community, Evropska zajednica
EU	= European Union, Evropska unija
FBIS/EEU	= Foreing Boardcasting Information Service – East Europe, Federalna služba informisanja za inostranstvo – Istočna Evropa
HDZ (za BiH)	= Hrvatska demokratska zajednica (za Bosnu i Hercegovinu)
HNV	= Hrvatsko narodno vijeće (Bosna i Hercegovina)
HSLS	= Hrvatski socijalno liberalni savez (Hrvatska)
HVO	= Hrvatsko vijeće obrane
JNA	= Jugoslovenska narodna armija

KOS	= Kontraobavještajna služba JNA
NATO	= Northatlantic Treaty Organization – Sjeveroatlantski pakt
NBC	= National Boardcasting Company, Nacionalna radiodifuzna kompanija SAD
NC	= Network Computer, Računarska mreža
NCR	= National Catholic Reporter, Nacionalni katolički dopisnici SAD
NIN	= Nedeljne informativne novine
NPR	= National Public Radio (Engleska)
OUN	= Organizacija Ujedinjenih nacija
PBS	= Public Boardcasting Services (Systems), Radiodifuzne javne usluge (sistemi) SAD
R BiH	= Republika Bosna i Hercegovina
SAD	= Sjedinjene Američke Države
SANU	= Srpska akademija nauka i umjetnosti
SDA	= Stranka demokratske akcije
SDS (BiH)	= Srpska demokratska stranka (Bosne i Hercegovine)
SFRJ	= Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SNO	= Srpska narodna obnova
SPC	= Srpska pravoslavna crkva
SPO	= Srpski pokret obnove
SPS	= Socijalistička partija Srbije
SRJ	= Savezna Republika Jugoslavija
SRS	= Srpska radikalna stranka
TANJUG	= Telegrafaska agencija nove Jugoslavije
TV	= Televizija
UEA	= Ujedinjeni Arapski Emirati
UN	= Ujedinjene nacije
UNHCR	= United Nation High Commission for Refuges, Visoka komisija Ujedinjenih nacija za izbjeglice
UNPROFOR	= United Nations Protection Forces, - Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
USA	= United States of America (Vidi SAD)

Prilog E

ILUSTRACIJE

1. Politički plakat koji prikazuje kako UN štite muslimanski fes i krvavi bodež, str. 161
2. Mate Boban prikazan kao vlasnik taverne u koncentracionom logoru kojim upravlja HVO, str. 164
3. Arapski svijet prikazan kako gasi bosanski požar mlazom riječi, str. 176
4. SAD prikazane kao glavna sila u međunarodnoj akciji, str. 195
5. Margaret Tačer (Margaret Thatcher) prikazana kao nadglasana kritičarka zločina nad Muslimanima, str. 206
6. Plakat koji prikazuje neefikasnu međunarodnu pomoć Muslimanima, str. 236
7. Mirovnjak Ujedinjenih nacija prikazan kao plašljivi zec, str. 237

Karta

Bosna i Hercegovina str. 10

Tabele

1. Gubici stanovništva u drugom svjetskom ratu str. 17
2. Etnički profil krnje Jugoslavije str. 53

SADRŽAJ

PREDGOVOR ENGLESKOM IZDANJU	5
PREDGOVOR BOSANSKOM IZDANJU	7
I	
GENOCID – Osnovni pojmovi	11
1. Prelazak preko praga genocida	13
2. Centralizacija rukovođenja	14
3. Pripremna faza – stvaranje legitimiteta	15
4. Pravni okvir za analizu	15
5. Dokumentacija genocida u Bosni i Hercegovini	16
Napomene uz I poglavlje	18
II	
HISTORIJSKI KONTEKST – Analitički alat ili ludačka košulja?	20
1. Osmanski period	22
2. Vizija velike Srbije	25
3. Drugi svjetski rat	27
4. Posljedice – Druga Jugoslavija	28
Napomene uz II poglavlje	30

III

PRIPREMNA FAZA – Popločavanje puta u genocid	33
1. Potreba za ideologijom	33
a) <i>Srpski memorandum – odlučujući momenat</i>	34
b) <i>Oblikovanje intelektualne atmosfere</i>	35
c) <i>Srbijanski orijentalisti – naučno uvjeravanje</i>	38
d) <i>Srpska pravoslavna crkva – davanje moralnog oprosta</i>	40
2. Stvaranje mašinerije za izvođenje genocida	43
a) <i>Uspon crveno-braon-crne simbioze</i>	43
b) <i>Srpski nacionalisti – prelazak sa riječi na djela ..</i>	45
Napomena uz III poglavlje	48

IV

DILEMA ODGOVORNOSTI – Jesu li Muslimani imali drugu mogućnost?	51
1. Ko je odgovoran?	51
2. Isključivanje ostalih opcija	52
3. Usklađivanje riječi sa djelima	56
4. Pouka izvučena iz rata protiv Hrvatske	58
Napomene uz IV poglavlje	60

V

FAZA IMPLEMENTACIJE – Prepoznatljiv obrazac viktimizacije	62
1. Ko je upravljao i u kom obimu	62
2. Obrasci etničkog čišćenja	68
3. Pokazivanje mišića	69
4. Stvaranje nemogućih uslova za život	70
5. Uništavanje volje i identiteta zajednice	73
Napomene uz V poglavlje	76

VI

MOTIVACIJA IZVRŠILACA – Kalkulacije srpskog establišmenta	81
1. Upotreba legitimiteta vlasti	83
2. Izvori legitimiteta van okvira vlasti	85
3. Dehumanizacija pravljjenjem stereotipova	89
4. Srpski osjećaj superiornosti	91
5. Srbi kao ugrožena nacija	93
6. Sumnjivi balans imidža	96
7. Ubjedenje kao motivacija	98
8. Plivanje uz struju – “nelojalni” Srbi	101
Napomene uz VI poglavlje	102

VII

SINDROM PORICANJA – Iz srpske perspektive	108
1. Službeno poricanje i kontrolisanje štete	109
2. Bacanje krivice na druge	114
3. Etničko čišćenje maskirano borbenim akcijama	119
4. Poricanje - Opravdavanje pred strancima	120
5. Ćutanje srpske savjesti – da li su Srbi znali?	123
6. Genocid i partijska politika	125
Napomene uz VII poglavlje	128

VIII

SINDROM PORICANJA - Žrtve i posmatrači sa strane ...	134
1. Neuočavanje i neshvatanje opasnosti	134
2. Prihvatanje sudbine	137
3. Negiranje Zapada – uspostavljanje analitičkih premissa	140
Napomene uz VIII poglavlje	149

IX

NUZPRODUKTI AGRESIJE – Kolaboracija u genocidu	153
1. Hrvatsko učešće u zločinima	153
2. Hrvatsko protivljenje etničkom čišćenju	157
3. Institucionalna opozicija antiislamskoj politici	159
4. Mogućnost promjena	163
5. Odmazda žrtava	166
Napomene uz IX poglavlje	168

X

ZAUSTAVLJANJE GENOCIDA – Da li se moglo više učiniti?	172
1. Pretvaranje loše u još goru situaciju	172
2. Uticaji publiciteta na zaustavljanje genocida	174
3. Gonjenje (ratnih) zločinaca	179
4. Promocija “održivih” političkih rješenja	181
5. Sankcije i vojne mjere	190
Napomene uz X poglavlje	198

XI

MORA LI ŽRTVA OSTATI BESPOMOĆNA – Pitanje samoodbrane	203
1. Nejednakost embarga na oružje	203
2. Izgradnja koncenzusa – po koju cijenu?	204
3. Ubjeđivanje za zadržavanje embarga	206
4. Da li bi naoružavanje Bosanaca imalo efekta?	210
5. Naoružana Bosanska vlada – latentni agresor?	214
Napomene uz XI poglavlje	217

XII**KRETANJE PREMA KONAČNOM STANJU**

– Trajna humanitarna dilema	220
1. Regionalne implikacije	230
2. Globalne implikacije – kopiranje genocida	235
3. Gubljenje moralnosti	238
Napomene uz XII poglavlje	239

XIII

PRILOZI	243
A. Političke organizacije	245
B. Lokalno rukovodstvo	247
C. Lokalna štampa	249
D. Skraćenice	253
E. Ilustracije	255
 SADRŽAJ	 257